

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN İHRACAT ÜZERİNE ETKİLERİ: BRIC ÜLKELERİ ve TÜRKİYE ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ*

Fatih ÖZBOSTANCI**

Ayşe DURGUN KAYGISIZ***

Geliş/Received: 31.12.2018

Kabul/Accepted: 23.08.2019

Özet

Bu çalışmada 1995-2014 yılları arasında, gelişmekte olan ülkeler arasında ekonomilerinin büyüklüğü ile ön plana çıkan Brezilya, Rusya Federasyonu, Hindistan ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin oluşturduğu BRIC ülkeleri ile Türkiye'ye yapılan uluslararası finans kapsamında doğrudan yabancı yatırımların bu ülkelerin ihracatlarına olan yansımaları ele alınmıştır. Güney Afrika Cumhuriyeti de BRICS ülkelerinden bir tanesi olmasına rağmen DYY ve ihracat verilerindeki eksiklikler nedeniyle araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Bu doğrultuda oluşturulan Panel Veri Setinin öncelikle tanımlayıcı istatistikleri, ilgileşim (korelasyon) değerleri bulunmuş ve birim kök testleri ile durağanlığı sınanmıştır. Sonrasında regresyon eşitliği kurularak en küçük kareler yöntemiyle tutarlılığı test edilmiştir. Pedroni Eşbütünleşme Testleri uygulanmış ve panel üzerinden Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler Modelleri arasında Hausman test yöntemine göre seçim yapılarak sonuç verileri elde edilmiştir. Sonuçlar ışığında, Çin, Rusya ve Hindistan ekonomileri için Doğrudan Yabancı Yatırımların ihracat üzerine olumlu etkileri saptanmışken, Brezilya ve Türkiye ekonomilerinde bu etkiler görülmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, İhracat, Panel Veri Analizi, BRIC, Türkiye

THE REFLECTION OF INTERNATIONAL FINANCE MOVEMENTS TO MACRO PERFORMANCE: PANEL DATA ANALYSIS ON BRIC COUNTRIES AND TURKEY

Abstract

In the study, the relationship between inflow direction of FDI and Export values of BRIC countries and Turkey was analyzed between the years 1995-2014. In the implementation part, a regression equation has been constructed to examine the relation between inflow direction of FDI and Export. Firstly, Unit Root Tests have been applied on FDI and Export series. Secondly, Least Squares Test has been used to understand explanation power of equation and Pedroni Co-Integration Tests have been done to get information about effects of short-run shocks over long-run. Finally, Fixed Effect Model has been chosen to explain importance of inflow direction of FDI and Export relation for BRIC and Turkey. Data indicated that there is a positive correlation between FDI and Export for countries China, Russia and India, while, there isn't a positive correlation for Brazil and Turkey.

Key Words: Foreign Direct Investments, Export, Panel Data Analysis, BRIC, Turkey

* Bu çalışma Fatih Özbostancı tarafından yazılan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Bilim uzmanı, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, fatihobostanci@gmail.com

*** Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, aysedurgun@sdu.edu.tr

آثار الاستثمارات الأجنبية المباشرة على التصدير: تحليل بيانات المناقشة

حول تركيا وبلدان BRIC

(البرازيل وروسيا والهند والصين)

فاتح اوزبوستاجي**

عائشة دورغون فايغسيز**

ملخص

في هذه الدراسة تمت مناقشة انعكاسات الاستثمارات الأجنبية المباشرة على صادرات هذه البلدان في سياق التمويل الدولية إلى تركيا ودول BRIC التي شكلتها البرازيل والاتحاد الروسي والهند وجمهورية الصين الشعبية الذين هم من أبرز البلدان النامية التي برزت بحجم اقتصادها بين عامي 1995-2014. على الرغم من أن جمهورية جنوب أفريقيا هي أيضا واحدة من دول BRICS تم استبعادها من نطاق المناقشة وذلك بسبب الخلل في الاستثمار الأجنبي المباشر وبيانات الصادرات. في هذا الصدد تم إيجاد الإحصائيات الوصفية والإرتباط لمجموعة بيانات المناقشة وتم فحص الإستقرار باختبارات جذورة الوحدة. ثم تم إنشاء معادلة الانحدار واختبار اتساقها بطريقة المربعات الصغرى. تم تطبيق اختبارات التكامل المشترك Pedroni وتم الحصول على بيانات النتائج عن طريق اختيار طريقة اختبار Hausman بين تأثيرات ثابتة ونماذج تأثيرات Rassal من خلال المناقشة. في ضوء النتائج تمت ملاحظة آثار إيجابية للإستثمار الأجنبي المباشر على التصدير بالنسبة لإقتصاد الصين وروسيا والهند ولم تلاحظ هذه التأثيرات في الإقتصاد التركي والبرازيلي.

كلمات مفتاحية: الإستثمار الأجنبي المباشر، التصدير، تحليل بيانات اللوحة، BRIC، تركيا.

GİRİŞ

Günümüz küreselleşen ekonomik ortamında ülkeler çeşitli yollarla finansman kaynakları aramakta ve kendilerine çekmeye çalışmaktadırlar. Finansal kaynakları Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Portfolyo Yatırımları, Rezervler Dışında Kalan Finansal Türevler ve Çalışanların Stok Opsiyonları, Rezerv Varlıkları ve Diğer Yatırımlar olarak ele alındığında Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) çeşitli özellikleri ile ön plana çıkmaktadır.

Bu özellikleri DYY’da bulunan firmaların ülkeye kazandıracığı teknik gelişmeler, teknoloji transferi, üretilen ürünlerin kalitesine ve insan kaynaklarına yapacağı olumlu katkılar, iş imkânları oluşturması, üretkenlik oranını artırması, işsizlik kaynaklı sosyal sorunların çözümüne sağladığı katkıları gibi özellikleri ile ön planda yer almaktadır. Ayrıca, yapılan yatırımların uzun vadede ülke ekonomisine yaptığı katkı diğer önemli bir özelliğidir.

Günümüzde üretilen pek çok ürünün üzerinde ‘A ülkesinde tasarlandı B ülkesinde üretildi’ ibaresini görmek mümkündür. Bu ifade üzerinden üç temel çıkarımda bulunmak mümkündür. Birinci olarak bir A firması B ülkesinde yatırım yapmış ve ürününü B ülkesinde üretmiştir. Diğer bir deyişle bir DYY söz konusudur. İkinci olarak, B ülkesinde bir iş imkânı oluşturmuştur. Son olarak ise, yapılan yatırım B ülkesinin ihracatına ve cari işlemler açığının kapatılmasına katkıda bulunmuştur.

Araştırmanın ülkeler boyutundaki kapsamı ise Brezilya, Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan, Rusya Federasyonu ve Türkiye’yi kapsamaktadır. Bu ülkelerin seçimindeki temel neden ise gelişmekte olan bu beş ülkenin ekonomilerinin büyüklüğünün, 2017 yılında Dünya nüfusunun %42’ünü ve Dünya ekonomisinin % 23’ü (Dilek, İstikbal ve Yanartaş, 2007, s.10), Dünyanın ilk yirmi büyük ekonomisi içinde yer almalarının yanı sıra bu ülkelerin ekonomik dinamiklerinin farklılığıdır.

Çalışmada literatür taramasının ardından ekonometrik modelin oluşturulması basamağına geçilmiş ve DYY ve İhracat arasındaki bağlantıyı açıklamaya çalışan Regresyon Modeli oluşturulmuştur. Uygulama basamağında ise, oluşturulan Panel Veri Seti, sırası ile sette birim kök varlığını tespit eden Birim Kök Testleri, regresyon geçerliliğini sınavan En küçük Kareler Testi, seriler arası eşbütünlük varlığını tespit eden Pedroni ve KaoEşbütünlük Testleri, son basamakta kullanılacak olan etki modeli seçimini belirleyen Hausman Test, Breush-Pagan ve son olarak araştırmanın sonucunu oluşturan Sabit Etkiler Modeli kullanılarak DYY ve ihracat arasındaki bağlantı genel ve ülkeler bazında açıklanmıştır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür taramasında Pain ve Wakelin (1998:62-88), Zhang ve Felmington (2001: 82-99), Andraz ve Rodrigues (2010: 267-287), Bozdağlıoğlu ve Özpınar (2011:39-63), Harding ve Javorcik (2012: 964-980), Carp (2014: 32-41) çalışmalarında DYY ve ihracat arasında olumlu bir ilişki kurmuşlardır. Diğer taraftan, Karagöz ve Karagöz (2006: 117-126), Tekin (2012: 868-878), Harding ve Javorcik (2012:964-980) ise DYY ve İhracat arasında bir bağlantı saptayamamışlardır. Ancak BRIC ve Türkiye’yi kapsayan kapsamlı bir panel veri analizi örneği bulunmadığı için yapılan çalışma bu anlamda literatüre katkı sağlayacaktır.

Tablo 1. Literatür Taraması Özet

Yazar	Veri Seti ve Aralığı	Yöntem	Sonuç
Nigel Pain ve Katharine Wakelin	11 OECD Ülkesi 1971-1998	Panel –Veri Analizi	Özellikle ABD ve İspanya’da giriş yönlü DYY’nin ihracat üzerine etkileri net olarak görünürken, diğer araştırma ülkelerinde de giriş yönlü DYY’nin ihracat üzerinde olumlu etkisi olduğu gözlemlenmektedir.

<u>Qing Zhang, Bruce Felmingham</u>	Çin (Eyaletler Düzeyi) 1986-1999	Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) Testleri, Eşbütünleşme Testleri ve Granger Nedensellik Testi	Giriş yönünde DYY'lar ile ihracat arasında pozitif bağlantı olduğu ve özellikle denize kıyılı eyaletlerde bu oranın çok yüksek olduğu açıklanmıştır.
Murat Karagöz ve Kadir Karagöz	TÜRKİYE 1994-2004	Eşbütünleşme Testleri ve Granger Nedensellik Testi	DYY kaynaklı sermayenin İhracat ve Büyüme üzerinde olumlu etkisi bekleniyorken, sonuçlar Türkiye ekonomisi için bu durum gerçekleşmemiştir.
Jorge M. Andraz, Paulo M.M. Rodrigues	Portekiz 1977-2004	Dickey-Fuller Tipi Birim Kök Testi (DF-GLS) - Eşbütünleşme Testi	İhracat, DYY ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu gösterir. Sonuçlar, özellikle uzun dönemde, İhracat odaklı büyüme DYY odaklı büyüme hipotezlerini desteklemektedir
Rıfat Barış Tekin	Benin, Çad, Haiti, Moritanya, Nijer, Togo, Yemen, Madagaskar, Malavi, Ruanda, Senegal, Zambiya, Brunkino Faso, Orta Afrika Cumhuriyeti, Sierra Leone, 1970-2009	Granger Nedensellik Testi	Haiti ve Ruanda'da ihracattaki artışın net DYY girişi ile bağlantısı bulunurken geri kalan ülkelerde bu iki ekonomik değer arasında doğrudan bir bağlantı saptanamamıştır.
E. Yasemin Bozdağlıoğlu ve Ömer Özpınar	Türkiye 1992-2009	Granger Nedensellik Analizi ve VAR(Vektör Otoregresif) Modeli	Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye ekonomisi İhracatında ortaya çıkan değişimlerdeki oranının %6, İhracatın artışındaki payının ise Varyans Modeli sonucu %7 olmuştur.
Torfinn Harding ve Beata S. Javorcik	105 ülke; Gelişmekte olan ve Gelişmiş Ülkeler 1984-2000	Korelasyon Testleri	Düşük ve orta gelire sahip ülkeler için DYY İhracat kalitesini arttırmada pozitif bir etkiye sahiptir. Bazı gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler içinse böyle bir bağlantı saptanamamıştır.
Murat Çetin ve Fahri Seker	Türkiye, Hindistan, Pakistan, Çin, Brezilya, Tayland, Meksika ve Polonya 1980-2009	Toda-Yamamoto ve Dolado-Lütkepohl Testleri	Toda-Yamamoto testlerinde Polonya ve Meksika'da DYY dan ihracata yönelen tek yönlü bir nedensellik, Pakistan ve Türkiye'de ise ihracattan DYY'ye yönelen tek yönlü bir nedensellik saptanmıştır Dolado-Lütkepohl testlerine göre Polonya için DYY dan ihracata yönelen tek yönlü bir nedensellik, Tayland ve Pakistan için ihracattan DYY a yönelen tek yönlü bir nedensellik vardır.

Lenuța Carp	Romanya 1990-2012	Johansen Eşbütünleşme Testi	Romanya ekonomisi tarafından ülkeye çekilen yabancı sermaye kaynaklarının kısa dönemde İhracat ve Gayri safi Milli hasıla üzerinde kuvvetli bir etkisi olduğu gözlenmektedir.
-------------	----------------------	--------------------------------	---

2. METHOD ve YÖNTEM

Ekonometrik verilerin içerik ve türlerine göre uygun modeller kullanılarak incelenmesi mümkün olmaktadır. Veriler, ait olduğu zaman serileri ve yatay dikey kesitleri ile ayrı ayrı incelenebilmekle beraber, zaman boyutuna sahip kesit verilerinin kullanılarak ekonomik ilişkilerin ortaya çıkarılabildiği Panel Veri Analizi yöntemi ile de incelenebilmektedir. Panel Veri analizinde veri setleri, zaman ve kesit serileri bir araya getirilmekte, sonuç olarak, zaman ve kesit boyutuna sahip veri setleri ortaya çıkmaktadır (Pazarlıoğlu & Kiren Gürler, 2007:37).

2.1 Veri seti

Çalışmanın amacı ülkeler arasındaki DYY hareketlerinin ihracat üzerine etkisini ortaya koymaktır. Bu nedenle analiz kısmında BRIC ülkeleri ile Türkiye'ye yapılan yabancı yatırımların bu ülkelerin ihracatlarına olan etkileri 1995-2014 yılları arasında DYY ve ihracat serilerinin yıllık verileri ile yüz gözlem yapılarak test edilmiştir. Veri toplama aracı olarak, DYY verileri için Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı, UNCTAD, ve ihracat verileri için Birleşmiş Milletler Ticaret İstatistikleri web sayfaları kullanılmıştır. Bu dönemin seçilmesindeki ana neden Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyetine ait DYY ve ihracat verilerinin UNCTAD veri tabanında 1993 yılı sonrasında yer almaya başlamasıdır. Ayrıca bu zaman dilimi içerisinde Rusya Federasyonu 1998 ve 2014'de, Brezilya 1993,1998, 2002 ve 2014'de, Türkiye 1994, 1998 ve 2001'de yerel ekonomik krizler yaşarken 2008 küresel krizi bu beş ülkenin hepsinde DYY ve ihracat üzerine etkisini göstermiştir. Çalışmada kullanılan verilerin hem işlem kolaylığı için hem de katsayı yorumlarının yapılabilmesi için değişkenlerin logaritmaları alınmıştır. Ayrıca Panel Veri Setindeki girdilerin logaritmik değerlerinin alınmış olması Enine Kesitler'de görülmesi muhtemel heteroscedasticity sorununun da önüne geçmektedir (Baltagi, 2006, s.32).

2.2 Yöntem

Durağan bir zaman serisinde, serinin ortalaması zaman içinde düzenli değişim göstermemekle beraber, durağan olmayan bir seride serinin ortalaması ve varyansı zamanla değişim gösterecektir. Panel veri de kullanılan veriler finans ve ekonomi kökenli ise, bu alanlardaki genel artış eğilimine bağlı olarak genellikle durağan değildir (Yıldıztan, 2011:243).

Durağan olmayan bir serinin hesaplamalar için kullanılması sahte regresyon sorununa yol açacağı için, bu sorunu çözmek için birim kök testleri geliştirilmiştir. Geliştirilen her birim kök testi bir önceki testte var olan eksiklikleri gidermek için geliştirilmekle beraber geliştirilen testlerin hipotez ve test istatistikleri benzerlikler göstermektedir(Uğurlu, 2015).

Bu çalışmada serilerin durağanlığı, Levin, Lin ve Chu (2002), Breitung, (2000), Philips-Perron (1999) testleri ile analiz edilmiştir. Bu testler hakkında aşağıda kısaca bilgi verilmiştir.

2.2.1 Levin-Lin-Chu Testi

Bu testte yatay kesit ve zaman serileri birleştirilerek birim kök hipotezi test edilmektedir. Testte bireysel regresyon hatalarının direnç dereceleri, sabit ve trendlerin katsayılarının gözlemler arasında serbestçe değişmesine izin verilmiştir (Levin, Lin, & Chu, 2002: 1). Test temel olarak klasik ADF formülünü kullanarak başlamaktadır. Egeli ve Egeli(2015:108) testi şu şekilde özetlemektedir.

$$\Delta y_{i,t} = \alpha y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \beta_{ij} \Delta y_{i,t-j} + X'_{it} \delta_{it} + \varepsilon_{it}$$

Fark terimleri için gecikme uzunluklarına izin verilmekle beraber $\alpha = p-1$ ortak kabul edilmiştir. Δy_{it} ve y_{it} vekil değişkenleri standardize edilmiş, otomatik bağlaşımlar ve belirleyici kısımlarından arındırılarak α tahmini gerçekleştirilmiştir.

Δy_{it-j} ($j = 1, \dots, p_i$) ve X_{it} üzerine $\Delta y_{i,t}$ ve $y_{i,t-1}$ gecikme terimleri bağlanım yoluyla uygulanır. Buradan β', δ' ve β'' ve δ'' katsayıları tahmin edilmektedir. $\Delta y'_{i,t}$ ve $y'_{i,t-1}$ değerli ise bu katsayılar kullanılarak bulunur. Bu aşamadan sonra vekil değişkenler olan $\Delta y''_{i,t}$ ve $y''_{i,t-1}$, $\Delta y'_{i,t}$ ve $y'_{i,t-1}$ bağlanımının standart hata terimine (S_e) bölünmesi ile bulunur. Son olarak ise α terimi aşağıda verilen denklemden elde edilmektedir.

$$\Delta y''_{i,t} = \alpha y''_{i,t-1} + \eta_{i,t}$$

Levin-Lin-Chu testinde α değeri sıfır değerine eşit olmakta veya sıfırdan küçük olmaktadır. Birinci durumda birim kök varken ikinci durumda ise birim kök yoktur.

$H_0 : \alpha=0$ ise birim kök var

$H_1 : \alpha < 0$ ise birim kök yok

Diğer bir deyişle, α değeri sıfır değerine eşit olursa zaman serileri durağan değilken α değeri sıfırdan küçükse zaman serileri durağandır.

2.2.2. Breitung Testi

Kısa dönemli dinamiklerin özellikleri belirlenmese bile birim kök testleri oluşturmak mümkündür. Bu testler kısa dönemli bileşenlerin yanlış belirlenmesi ve yapısal sorunlarına karşı güçlü olduklarından geniş kapsamlı doğrusal olmayan modellerde de kullanılabilir (Breitung, 2002:343). Nell ve Zimmerman (2011:4) Breitung Testini şu şekilde özetlemişlerdir;

Testin ilk aşamasında belirleyici (deterministik) terimler hariç tutulmak kaydıyla Levin-Lin-Chu testi ile aynıdır. İkinci aşamada $\Delta y_{i,t}$ ve $\Delta y_{i,t-j}$ bağlanımı (regres) yapılarak $\Delta y'_{i,t}$ ile $y_{i,t}$ ve $\Delta y_{i,t-1}$ bağlanımı (regres) yapılarak $y'_{i,t-1}$ kalanları bulunur. Daha sonra $\Delta y'_{i,t}$ kullanılarak ortogonalizasyon değişimi sonucu $\Delta y *_{i,t}$ elde edilir. Bu aşamadan sonra denklem;

$$\Delta y *_{i,t} = \alpha y *_{i,t-1} + v *_{i,t}$$

halini alır. α değerine göre hipotezler aşağıdaki gibidir.

$H_0 : \alpha=0$ ise birim kök var (zaman serisi durağan değil)

$H_1 : \alpha < 0$ ise birim kök yok (zaman serisi durağan)

2.2.3. Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testleri

PP testinin amacı diğer birim kök testleri gibi zaman serilerinde yaygın olarak görülen birim kökün tespit edilmesidir. Bu yaklaşım sıkıntılı parametrelere parametrik olmayan bir açı benimsemiştir. Bu yüzden, test, zayıf bağımlı ve muhtemelen heterojen olarak dağılmış veriye izin vermektedir. Modeller, durağan ve durağan olmayan belirleyici trendler hakkında, uyumlu eğilim ve zaman serisi sunmaktadır. İstatistiklerin sınırlandırılmış dağılımları, geçersiz birim kök ve bir dizi lokal alternatiflerin ışığında elde edilmiştir. Daha sonraki merkezi olmayan dağılım teorisi ise testler için lokal asimptotik fonksiyonlar elde ederek Dickey&Fuller bağlı olarak alternatif prosedürleri karşılaştırmayı kolaylaştırmaktadır (Phillips& Perron, 1988:335). Test regresyonu şu şekilde gösterilir (Zivot, 2006:127);

$$\Delta y_t = \beta' D_t + \pi y_{t-1} + u_t$$

u_t hata terimi $I(0)$ eşittir ve heteroskedastik olabilir. Diğer bir deyişle, regresyonu bozmasına izin verilmiştir. PP testleri, test istatistikleri olan $t_{\pi=0}$ ve $T\pi'$ değerlerini doğrudan modifiye ederek test regresyonunun hat terimleri olan u_t de bulunan her seri korelasyon ve heteroskedastiy için doğrudur. Bu modifiye edilen istatistikler olan Z_t ve Z_π şu şekilde gösterilir.

$$Z_t = \left(\frac{\sigma^2}{\rho^2}\right)^{\frac{1}{2}} \cdot t_{\pi=0} - \frac{1}{2} \left(\frac{\rho^2 - \sigma^2}{\rho^2}\right) \cdot \left(\frac{T \cdot SE(\pi')}{\sigma^2}\right)$$

$$Z_\pi = T\pi' - \frac{1}{2} \frac{T^2 \cdot SE(\pi')}{\sigma^2} (\rho^2 - \sigma^2)$$

ρ^2 ve σ^2 terimleri varyans (değişken) parametrelerinin tutarlı tahminleridir.

$$\sigma^2 = \lim_{T \rightarrow \infty} T^{-1} \sum_{t=1}^T E[u_t^2] \text{ ve } \rho^2 = \lim_{T \rightarrow \infty} \sum_{t=1}^T E[T^{-1} S_T^2]$$

Denklemlerde $S_T = \sum_{t=1}^T u_t$ dir. En küçük kareler artığının örnek değişkeni olan u_t' , σ^2 'nin tutarlı bir tahminidir ve u_t' kullanılarak elde edilen u_t , Newey-West uzun dönem varyans tahmini, ρ^2 'nin tutarlı bir tahminidir. $\pi=0$ olan geçersiz H_0 hipotezinde, PP testi Z_t ve Z_π istatistikleri ADF t-istatistikleri ve normalleştirilmiş eğilim istatistikleri gibi aynı asimptotik dağılıma sahiptir. PP testinde de $\pi=0$ ise birim kök vardır ve $\pi < 0$ ise birim kök yoktur.

2.2.4. Regresyon Modelinin Geçerliliği

Araştırmada Brezilya, Çin halk Cumhuriyeti, Hindistan, Rusya Federasyonu ve Türkiye'ye ait İhracat değerleri üzerinde bu ülkelere yapılan DYY'nin etkilerini tahmin etmek için aşağıda verilen regresyon denklemi kullanılmıştır.

$$IHR_{tr-br-ch-ru-in,1995-2014} = \alpha_{tr-br-ch-ru-in} + \beta DYY_{tr-br-ch-ru-in,1995-2014} + u_{tr-br-ch-ru-in,1995-2014}$$

tr-br-ch-ru-in : Türkiye, Brezilya, Çin, Rusya, Hindistan

Denklemin uygunluğunu test etmek için Panel En küçük Kareler Metodu kullanılmıştır. Bu metodun amacı x_n ve y_n çiftinin gözlemlendiği noktalara en uygun $y=ax+b$ doğrusal çizgisini bulmaktır. Çizgi fonksiyonu olarak,

$$y = a_1 f_1(x) + \dots + c_k f_k(x) \text{ fonksiyonu kullanılabilir.}$$

Denklemden $f(x)$ fonksiyonlarının x ile doğrusal olması zorunluluk değildir, tek gereklilik y 'nin bu fonksiyonların doğrusal kombinasyonu olmasıdır (Miller:1).

Eviews 9.0 programının yardım sayfasında Jarqua –Bera Testi şu şekilde tanımlanmıştır (2016);

Jarqu –Bera Testi serilerin dağılımının normalliğini test etmektedir. Test serilerin eğrilik (skewness) ve çan eğrisinin basıklık-piklik (kurtosis) farklarını normal dağılımda ölçmektedir. İstatistik şu şekilde ölçülür;

$$Jarqua - Bera = \frac{N}{6} \left(S^2 + \frac{(K-3)^2}{4} \right); S: \text{eğrilik, } K: \text{çan eğrisinin basıklık-pikliği}$$

Jarqu –Bera Testinde H_0 hipotezi normal dağılımı ifade ederken, H_1 dağılımın normal olmadığını gösterir. Olasılık (p) değeri %5 veya %1 anlam değerinde önem taşırsa H_0 hipotezi reddedilir. Bu kapsamda normallik Jarqua-Bera testi ile ölçülmüştür.

2.2.5. Pedroni ve Kao Eşbütünleşme Testleri

Panel veri analizlerinde önemli noktalardan biri de kısa dönemde oluşan şok etkilerinin uzun dönemde birlikte hareketleridir. Bunun için literatürde Pedroni (1999), Pedroni (2004) ve Kao (1999) tarafından geliştirilen Eşbütünleşme testleri kullanılmaktadır.

Pedroni Eşbütünleşme Testleri, enine kesitlerde heterojen kesişimler ve trend katsayılarına izin vermektedir.

$$y_{it} = \alpha_i + \delta_i t + \beta_{1i} x_{1i,t} + \beta_{2i} x_{2i,t} + \dots + \beta_{Mi} x_{Mi,t} + e_{i,t}$$

Regresyonu ele alındığında ($t=1, \dots, T$; $i=1, \dots, N$; $m=1, \dots, M$; x ve y değerleri birinci derecede bütünlüştür; α_i ve δ_i parametreleri ise bireysel ve trend etkileri olmak üzere istenilirse sıfır a eşitlenebilir. H_0 hipotezinde eşbütünleşme yoktur, $e_{i,t}$ kalıntıları birinci derece farkta olacaktır. Genel

denklemden kalıntılar alınır ve aşağıda verilen yardımcı regresyonlarla birinci dereceden kalıntılar her enine kesit için test edilir.

$$e_{i,t} = \rho_i e_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \varphi_{ij} \Delta e_{i,t-j} + u_{i,t}$$

Pedroni, H_0 ($\rho=1$) olan eşbütünleşme yoktur hipotezini değişik istatistik oluşturma metotları ile tanımlar. Alternatif hipotezleri (H_1) ise; ($p_i = p$) < 1 tüm i değerleri için ve $p_i < 1$ tüm i değerleri için homojendir; eşbütünleşme vardır.

Kao eşbütünleşme testinde ise, Pedroni eşbütünleşme testleri ile aynı yaklaşımdan yola çıkılmakta ancak yatay kesitlere özel sabit ve homojen katsayıların birinci derece regresyonları üzerinde durulmaktadır (Eviews, 2016). Pedroni Eşbütünleşme testiyle benzer şekilde, H_0 ($\rho>1$) hipotezinde eşbütünleşme yoktur, H_1 alternatif hipotezinde ise eşbütünleşme vardır sonucuna ulaşılır.

2.2.6. Hausman Test

Araştırmada kurduğumuz denklem ışığında panel veri setimizin sonuçlarına ulaşmak için gelinen son aşamada Rastal Etkiler Modelinin (Random Effects Model) ya da Sabit Etkiler (Fixed Effects Model) Modelinin uygun olacağını seçilmesidir. Bunun için Hausman Testi kullanılacaktır. Hausman Testinde H_0 hipotezi Rastal Etkiler Modelini önerirken H_1 hipotezi Sabit Etkiler Modeli uygun görülmektedir.

Sabit etkiler modeli zamanla değişmeyen değişkenlerle birlikte zamanla değişmeyen etkilerin sonuçlarını kontrol eder (Williams, 2016:2). Başka bir söylemle, sabit etkiler modelinde araştırma konusunun değişkenleri sabit olarak değerlendirilir ve aralarındaki değişkenler göz ardı edilir (MIT, 2008).

Model regresyonu şu şekilde gösterilir;

$$y_{it} = \beta_0 + X_{it}\beta + Z_i\gamma + \alpha_i + u_{it}$$

y_{it} = i bireyi için t zamanında gözlemlenen bağımlı değişken

X_{it} = zaman bağımlı regresör

Z_i = zamanla değişmeyen regresör

α_i = gözlenmeyen bireysel etki

u_{it} = hata terimi

2.2.7. Granger Nedensellik Testi

Granger (1969) yaklaşımı, var olan y değerinin geçmişteki y değerleri ile açıklanabilirliği ile ertelenmiş x değerinin bu açıklanabilirliği artırıp artırmadığı gözlenerek x 'in y 'ye neden olup olmadığı sorusuna cevap aramıştır. x değeri istatistiksel olarak anlamlıysa veya x değeri y değerinin açıklanmasına yardımcı oluyorsa, y değeri x tarafından nedenseldir. Burada x 'den y 'ye ve y 'den x 'e iki yönlü bir açıklama söz konusudur. Önemli bir nokta ise, Granger Nedensellik Yaklaşımı, doğrudan x 'in y 'ye neden olduğu sonucunu oluşturmaz, sadece, bilgi düzeyinde ve varlık olarak x 'in y 'yi etkilediğini gösterir.

Denklem boyutunda ise erteleme ya da öteleme değeri olan l 'nin düşük olması tercih sebebidir.

Araştırmada kullanılan Eviews programı denklemi şu şekilde özetlemiştir;

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 y_{t-1} + \dots + \alpha_{l-1} y_{t-l+1} + \beta_1 x_{t-1} + \dots + \beta_l x_{t-l} + \epsilon_t$$

$$x_t = \alpha_0 + \alpha_1 x_{t-1} + \dots + \alpha_{l-1} x_{t-l+1} + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_l y_{t-l} + u_t$$

H_0 : x 'den y 'ye Granger Nedenselliği yoktur ve y 'den x 'e Granger Nedenselliği yoktur.

H_1 : x 'den y 'ye Granger Nedenselliği vardır ve y 'den x 'e Granger Nedenselliği vardır.

3. MODELİN UYGULANMASI ve TEST SONUÇLARI

Modele serilere ait aritmetik ortalama, maksimum, minimum ve standart sapma değerlerinin bulunması ile başlanmıştır. Ortaya çıkan değerler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler (Aritmetik Ort., Ortanca, Maksimum, Minimum, Standart Sapma)

Seri	Aritmetik Ortalama	Ortanca	Maksimum	Minimum	Standart Sapma
İhracat	25.71169	25.67764	28.48217	23.79590	1.139211
DYY	23.45940	23.75051	25.57919	20.39754	1.403842

Takiben ihracat ve DYY serileri arasındaki ilişki analiz edilmiş ve Tablo 3’de veriler sunulmuştur.

Tablo 3. İhracat ve DYY Serileri Arasındaki İlgileşim (Korelasyon)

	İhracat	DYY
İhracat	1.000000	0.883617
DYY	0.883617	1.000000

Tanımlayıcı istatistikler ve ilişki analizlerinin ardından serilerin durağanlığını test etmek için yapılan birim kök testlerinin sonuçları Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Birim Kök Test Sonuçları

Düzyen Halleri	Doğrudan Yabancı Yatırımlar		İhracat	
	İstatistik (Stat)	Olasılık (Prob)	İstatistik (Stat)	Olasılık (Prob)
Levin, Lin &Chu	1.56416	0.9411	0.78272	0.7831
Breitung t-stat	-1.04340	0.184	0.16212	0.5644
PP – Fisher Chi-square	6.52632	0.7693	5.45109	0.8591
1.Fark Derecesi				
Levin, Lin &Chu	-2.57456	0.0050*	-2.73139	0.0032*
Breitung t-stat	-1.67571	0.0469**	-2.33430	0.0098*
PP – Fisher Chi-square	36.0441	0.0001*	32.0211	0.0004*

Tablo 4’de görüldüğü gibi bütün Birim Kök Testlerinde olasılık değeri % 5 anlamlılık değerinin çok üzerinde gerçekleşmektedir. Sonuç olarak, DYY ve ihracat verileri için Birim Kök vardır. Bu nedenle serilere fark alma işlemi yapılarak seriler durağanlaştırılmıştır. Tüm serilerimiz birinci farkında I(1) durağan hale gelmiştir.

Tablo 5 en küçük kareler yöntemiyle kurulan regresyon sonuçlarını göstermektedir. En küçük Kareler Metodu sonuçları incelendiğinde DYY olasılık (p) değerinin %1 önem düzeyinde anlam ifade ettiği ve DYY bağımsız değişkeninin İhracat bağımlı değişkeni açıklamada belirgin bir etkidir. Diğer taraftan açıklayıcı güç olan R² değerinin 0.17 (%17) olması ise örnek veri setinde DYY’nin İhracata olan etkisini göstermektedir. Geriye kalan % 83’lük kısmın başka değişkenler vasıtası ile açıklanabileceği anlamına da gelmektedir. F-İstatistiği olasılık değeri % 1 önem düzeyinde anlam ifade etmesi kurulan regresyon modelinin açıklayıcılığının yüksekliğine ve kendi iç tutarlılığını ifade etmektedir.

Tablo 5. Regresyon Denklemine Açıklayıcı Değerleri

DYY (Bağımsız Değişken)- Olasılık Değeri (p Değeri)	0.0000*
R ²	0.174556
F İstatistiği	19.66659
F İstatistiği (Olasılık Değeri- p Değeri)	0.000025*
*%1 önem düzeyinde anlamlı	

Veri setindeki kalıntıların dağılımına bakıldığında ise Normallik (Normality) Testi sonuçlarına göre ise olasılık (p) değeri 0.160896 olarak gerçekleşmiş; % 5 önem düzeyinin üzerinde gerçekleşmiştir ve kalıntıların doğru boyunca normal bir şekilde dağıldığı görülmüştür.

Tablo 6: Regresyon Denklemine Normallik (Normality) Test Sonuçları

Jarqu- Bera Değeri	3.653993
Olasılık (p) Değeri	0.160896

Pedroni Eşbütünleşme testinin uygulanabilmesi için gerekli bazı önkoşullar bulunmaktadır. Öncelikli olarak, panel verideki serilerin durağan olmaması, ikinci olarak ise serilerin birinci derecede durağanlaşması gerekmektedir. Panel verilerimize uygulanan birim kök testlerinde bu durumun var olduğu açıkça görülmektedir. Bu nedenle, Pedroni Eşbütünleşme testleri Bireysel Etkiler ve Bireysel Trendler, Bireysel Etkiler ve Trendler Olmadan hesaplanmıştır. Bireysel etkiler ve trendleri içeren Pedroni Eşbütünleşme Testi Tablo 7’te verilmiştir.

Tablo 7: Pedroni Eşbütünleşme Testi (Bireysel Etkiler ve Bireysel Trendler)

İstatistik Türü	İstatistikler	t-İstatistiği	Olasılık (p değeri)
Grup İçi İstatistikler	Panel v-İstatistiği	4.958709	0.0000*
	Panel rho- İstatistiği	0.135410	0.5539

	Panel PP- İstatistiği	-1.902045	0.0286**
	Panel ADF- İstatistiği	-1.712184	0.0434**
Gruplar Arası İstatistikler	Grup rho- İstatistiği	1.014304	0.8448
	Grup PP- İstatistiği	-3.134804	0.0009*
	Grup ADF- İstatistiği	-2.230571	0.0129**
*%1 önem düzeyinde anlamlı			
**%5 önem düzeyinde anlamlı			

Tablo 7’de görüldüğü gibi, yedi istatistiğin beş tanesinde % 5 önem düzeyinin altında anlamlıdır ve H_0 hipotezi olan ‘seriler arası eşbütünlük yoktur’ reddedilmektedir. Diğer bir söylemle, İhracat ve DYY serileri arası eşbütünlük vardır.

Tablo 8: Pedroni Eşbütünlük Testi (Bireysel Etkiler ve Bireysel Trendler Olmadan) Sonuçları

İstatistik Türü	İstatistikler	t-İstatistiği	Olasılık (p değeri)
Grup İçi İstatistikler	Panel v-İstatistiği	-0.963197	0.8323
	Panel rho- İstatistiği	1.189054	0.1172
	Panel PP- İstatistiği	-1.537412	0.0621
	Panel ADF- İstatistiği	-1.476149	0.0700
Gruplar Arası İstatistikler	Grup rho- İstatistiği	0.508460	0.6944
	Grup PP- İstatistiği	-1.102649	0.1351
	Grup ADF- İstatistiği	-1.227012	0.1099

Bireysel etkiler ve trendler olmadan uygulanan Pedroni Eşbütünlük testi sonuçları tablo 8’de verilmiştir. Buna göre tüm istatistikler % 5 önem düzeyinde anlam ifade etmediğinden İhracat ve DYY serileri arasında eşbütünlük yoktur.

Yapılan test sonucunda ihracat ve DYY serileri arasında eşbütünlük olmadığı görülmüştür. Buradan sonuçla, H_0 hipotezi olan ‘seriler arası eşbütünlük yoktur’ kabul edilmiştir. Seriler arası eşbütünlük olmaması kısa dönemde yaşanan şokların etkilerinin uzun dönemde kaybolmayacağını ifade etmektedir. Aslında bu sonuç DYY değişkeninin içeriği ele alındığında beklenen bir durumdur. Elbette, değişkenler arası eşbütünlüğün olmaması İhracat bağımlı değişkenini etkileyen DYY bağımsız değişkeni dışında da değişkenler olduğunu anlamına da gelmektedir. Ancak, araştırmamız DYY’lerin İhracat üzerindeki kısmi etkilerini ölçmeyi amaçladığı için, başka bağımsız değişkenlerin modele eklenmesi başka bir araştırma konusu olarak ele alınabilir.

Uygulanan bir diğer test Hausman testi ve Rastal etkiler için Lagrange çarpımı testidir. Hausman Testi H_0 hipotezi için Rastal Etkiler modelini H_1 hipotezi içinse Sabit Etkiler Modelini tavsiye etmektedir. Tablo 9’da Hausman Testinin sonuçlarını incelemek mümkündür.

Tablo 9. Hausman Testinin Sonuçları

Değer	Olasılık (p değeri)
Enine Kesit Rastsal(Cross Section Random)	0.1621**
DYY	0.1621**

** % 5 anlam düzeyi

Hausman testinde p değeri % 5 önem düzeyinde anlam ifade etmediği için H_0 hipotezinin doğruluğu öngörülerek Rastsal etkiler Modeli uygun görünmektedir. Ancak, uygulamada panel veri setinin enine kesit rastsal etkilerinin değişim değerinin sıfır değerine eşit çıkması nedeniyle Rastsal Etkiler için Lagrange Çarpanı Testinin uygulanmıştır. Test sonuçlarını Tablo 10’da görüldüğü üzere Breusch-Pagan test sonucu olasılık değeri olarak $p= 0.5082$ olarak bulunmuştur. Bulunan p değeri 0.05 önem düzeyinden yüksek olduğu için rastsal etki bulunmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, Sabit Etkiler modelinin uygulanmasını öneren H_0 hipotezi, Sabit Etkiler Modeli, kabul edilmiştir.

Tablo 10. Rastsal Etkiler için Lagrange Çarpanı (Breusch-Pagan)Testinin Sonuçları

Test	Yatay(Enine) Kesit	Zaman	İkili
Değer	0.437774	31.00191	31.43969
Olasılık	(0.5082)	(0.0000)	(0.0000)

Breusch-Pagan test sonucunda Sabit Etkiler Modeli tercih edilmiş ve uygulanmıştır. Sabit Etkiler Modelinin sonuçlarını Tablo 11 ve Tablo 12’de incelemek mümkündür.

Tablo 11.Sabit Etkiler Modeli Ülkeler, DYY ve Genel Katsayı Sonuçları

Brezilya -C	-0.035057
Çin Halk Cumhuriyeti-C	0.038424
Hindistan-C	0.002260
Rusya Federasyonu-C	0.007524
Türkiye-C	-0.013150
C (Sabit)	0.096775

Tablo 11 incelendiğinde ülkelere ait katsayıların değerleri önem arz etmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Hindistan için katsayı değerleri pozitif olarak gerçekleşmişken, Brezilya ve Türkiye için ise katsayı değerlerinin negatif olduğu görünmektedir. Buradan sonuçla, Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Hindistan’da giriş yönünde DYY miktarı arttıkça İhracat değerinde de artış gözlenirken, Brezilya ve Türkiye için aynı doğru orantının olmadığı gözlenmektedir. Ancak buradaki negatif katsayılar yapılan DYY’ın ihracat üzerine etkisi olmadığı anlamına gelmez. Genel Sabit Katsayıya bakıldığında ise bu beş ülke birlikte ele alındığında DYY ile İhracat arasında doğru orantı olduğu gözlenmektedir.

Tablo 12. Sabit Etkiler Modeli Açıklayıcı Değerler

	Değer
C (Sabit) - Olasılık(p) değeri	0.0000*
DYY- Olasılık(p) değeri	0.0000*
F-İstatistiği değeri- Olasılık(p) değeri	0.0011*
F-İstatistiği değeri	4.460911
R ²	0.200392

*%1 önem düzeyinde anlamlı

Tablo 12'deki Sabit Etkiler Modeli (Havuzlanmış Regresyon Modeli) test sonuçları incelendiğinde DYY bağımsız değişkenine ait olasılık değerinin % 1 önem düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu değerden ortaya çıkan sonuçla DYY bağımsız değişkenini bağımlı ihracat değişkeninin etkilediği ortaya çıkmaktadır. R² değerine bakıldığında ise açıklama gücü 0.200392 değeri ortaya çıkmıştır. Bu durumun nedeni ise panel veride enine kesitlerle çalışılmasıdır. Enine kesit serilerinde zaman serilerine oranla R² değeri çalışan enine kesitin boyutuna bağlı olarak düşük çıkmaktadır. Diğer taraftan, F istatistiğinin olasılık değerinin ise % 1 önem düzeyinde anlam ifade ettiği gözlenmiştir. Buradan sonuçla, regresyon modelinin kendi içerisinde tutarlılığının oldukça yüksek olduğu belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır.

DYY ve ihracat serilerinin arasındaki ilişkinin gecikmeli olarak gerçekleşip gerçekleşmediği ve hangi yönde gerçekleştiğini anlayabilmek için ise Granger Nedensellik testine başvurulmuştur.

Tablo 13: Granger Nedensellik Testi

Ülke	Nedensellik Yönü	F İstatistiği	p-Olasılık	Sonuç
Brezilya	DYY'den İhracata	4.13834	0.0430*	Var
Brezilya	İhracattan DYY'ye	0.90822	0.4293	Yok
Çin H.C.	DYY'den İhracata	4.04147	0.0455*	Var
Çin H.C.	İhracattan DYY'ye	0.28221	0.7590	Yok
Hindistan	DYY'den İhracata	6.80605	0.0108*	Var
Hindistan	İhracattan DYY'ye	0.55918	0.6551	Yok
Rusya Fed.	DYY'den İhracata	2.28271	0.1752	Yok
Rusya Fed.	İhracattan DYY'ye	1.80283	0.2471	Yok
Türkiye	DYY'den İhracata	2.00046	0.1845	Yok
Türkiye	İhracattan DYY'ye	2.59747	0.1168	Yok
*% 5 düzeyinde anlamlı				

Tablo 13 Granger nedensellik test sonuçlarını incelendiğinde Brezilya, Hindistan ve Çin için DYY'lardan ihracata doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

SONUÇ

Doğrudan yabancı yatırımlar son yirmi yıl içerisinde göstermiş olduğu gelişim ile yabancı sermaye arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Ayrıca, giriş yaptığı ekonomide kazandıracığı teknik gelişmeler, teknoloji transferi, üretilen ürünlerin kalitesine ve insan kaynaklarına yapacağı olumlu katkılar, iş imkânları oluşturması, üretkenlik oranını arttırması, işsizlik kaynaklı sosyal sorunların çözümüne sağladığı katkıları gibi özellikleri ile ön plana çıkan DYY, Portfolyo Yatırımları,

Rezervler Dışında Kalan Finansal Türevler ve Çalışanların Stok Opsiyonları, Rezerv Varlıkları ve Diğer Yatırımlardan ayrılmaktadır.

Bu nedenle, ülkeler özellikle de gelişmekte olan ülkeler yetersiz olan üretim kaynaklarından dolayı üretim faaliyetlerini arttırma adına DYY'yi kendi ülkelerine çekmek için rekabet etmektedirler.

DYY ülke ekonomisine giriş yaparken, ülke içi ekonomiye hitap adına giriş yapabildiği gibi, ülke dinamiklerini kullanarak üretimini ülke dışına ihracat olarak da kullanabilmektedir.

Sonuç olarak;

Araştırmada ekonomileri ile ön plana çıkan BRIC ülkeleri ve Türkiye'ye Giriş Yönünde DYY'nin bu ülkelerin ihracatları üzerine etkilerinin bulunup bulunmadığı gözlenmiştir. Ayrıca bu ülkelerde kısa dönemde DYY üzerinde meydana gelecek bir şok etkisinin uzun dönemde etkisini kaybedip kaybetmeyeceği de araştırmada incelenmiştir.

Pedroni Eşbütünleşme Testleri ve Kao Eşbütünleşme Testi sonuçları doğrultusunda DYY ve İhracat arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme olmadığı görülmüştür. Başka bir deyişle, kısa dönemde DYY bağımsız değişkeni üzerinde oluşacak bir şok etkisinin uzun dönemde ihracat bağımlı değişkeni üzerinde kaybolmayacağı görülmüştür.

Ülkeleri içeren Panel Veri Analizinin, sabit etkiler modeli altında inceleme sonucunda DYY'nin İhracat üzerinde genel düzeyde olumlu etkisi olduğu görülmüştür. Ülkeler bazında incelendiğinde ise Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Hindistan için DYY miktarındaki artışın ihracat değerine artış sağladığı gözlemlenirken; Brezilya ve Türkiye için DYY miktarındaki yükselişin ihracat üzerinde doğrudan etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır.

Türkiye ve Brezilya üzerindeki bu durum, literatür taramasında Karagöz ve Karagöz (2006), Tekin (2011) ve Çetin ve Seker (2013) tarafından da desteklenmektedir. Bu durumun temel nedeni olarak DYY yapan firmaların yatırımlarının, yatırımlarını yatırım yapılan ülke dinamiklerini kullanarak ihracat odaklı yapmak yerine, daha fazla düzeyde ülke içi ekonomik faaliyetlere yönelik gerçekleştirmeleri gösterilebilir. Diğer taraftan, yapılan DYY'nin yabancı bir veya birden fazla yatırımcı tarafında ev sahibi ülkede sıfırdan bir iştirak oluşturulması (Bertrand, 2004, s.2) anlamına gelen Yeşil Alan Yatırımlardan daha ziyade var olan ekonomideki bir şirketin satın alınması ve hibrit bir yapının ortaya çıkması anlamına gelen Kahverengi Alan Yatırımları olarak gerçekleşmesi de bu duruma neden olabilir. Başka bir neden ise, gerçekleştirilen dikey yatırımların azlığı olarak belirtilebilir. Dikey yatırımlarda gelişmiş ülke yatırımı, kendi ülkesine oranla maliyeti daha düşük olan ülkeye yönelir.

Bu noktada, önemli bir unsur da Eşbütünleşme testleri sonucu ortaya çıkan kısa dönem şoklarının uzun dönem de etkilerinin ortadan kaybolmaması sonucudur. Detaylandırmak gerekirse, yatırım yapılacak ülkeden kaynaklanan sorunlar nedeniyle veya yatırım yapacak DYY'den kaynaklanan nedenlerden ötürü oluşan şokların uzun dönemde etkileri ülkelerin ihracat değerleri üzerinde etkili olmaya devam etmektedir.

Ülkeler bazında incelemek gerekirse;

Brezilya açısından DYY'den ihracata yönelik bir nedensellik söz konusudur. Diğer taraftan Sabit Etkiler modelinde ortaya çıkan katsayı DYY girişi olan yıllarda doğrudan bir yansıma olmadığını da

ortaya çıkarmaktadır. Bu durum yapılan yatırımların etkilerin daha sonraki dönemlerde ortaya çıktığını göstermektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nde ise hem DYY'den ihracata bir nedensellik varken hem de Sabit Etkiler modelinde katsayı pozitif olarak gerçekleşmiştir. Çin bu yönüyle BRIC ülkeleri içinde avantajlı bir konuma sahiptir. Ülke hem gerek emek yoğun gerekse katma değeri yüksek ürün ihracatında etkin durumdadır. Bu durumun belki de en önemli etkenleri ucuz işgücü, işgücünün verimliliği, devletin sağladığı teşvikler, iç ekonominin büyüklüğü ve zamanla dünyanın üretim üssü haline gelmesi gösterilebilir.

Hindistan tarafında da Çin'de olduğu gibi DYY'den ihracata nedensellik söz konusuyken Sabit Etkiler modeli katsayısı da pozitiftir. Hindistan'ın ihracatında petrol ürünleri ilk sırada yer almasına rağmen emek yoğun sektörün yoğunluğu bu durumda temel etmen olmuştur. Hindistan'ın katma değeri yüksek ürünlerin üretim ve ihracatına yönelik teşvikleri bu alanda da etkin olmasını sağlayabilecektir.

Rusya Federasyonu boyutunda DYY'den ihracata nedensellik bulunmazken, sabit etkiler modelinde katsayının pozitif olması bu ülkeye yapılan DYY'nin ihracatta etkisinin hızlı bir şekilde ortaya çıktığını göstermektedir. Rusya Federasyonu'nun ihracatında enerji ürünlerinin payının çok yüksek olması nedensellik boyutunda verisel bağlantı çıkmamasında etkin bir durumdur. Ülkenin ekonomik sağlamlığı açısından DYY yatırımlarını arttıracak teşviklerde bulunması ekonomik stabilite açısından önem arz etmektedir. Son üç yıl içerisinde enerji ürünlerinin fiyatlarında meydana gelen şiddetli düşüşlerin ülke ekonomisinin bu alana bağımlılığı nedeniyle ekonomik durgunluğa neden olmuştur. DYY'lerin teşvik edilmesi bu gibi ortamlarda ülke ekonomisi için olumlu etki gösterebilecektir.

Türkiye açısından ise DYY'den ihracata bir nedensellik yokken, sabit etkiler modelinde de katsayı negatif olmuştur. Bu durum Türkiye'ye gelen DYY'nin ihracat odaklı olmaktan ziyade ülke içi ekonomiye yönelik yatırım yaptığını göstermektedir. Diğer taraftan, bu durum gelen DYY yatırımlarının ihracatta payının olmadığı anlamına da gelmemektedir. Ancak yapılan yatırımların ekonomi içine yönelik olması istatistiksel olarak bu durumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Türkiye'nin DYY'nin ihracata olan etkisini arttırmak için yatırım ortamlarının daha cazip hale getirilmesi için teşviklerin sağlanması, ulaşım altyapısının iyileştirilmesi, sektörel bazda geliştirilmesi planlanan sektörlerle yönelik desteklemelerin sağlanması, yetişmiş ve kalifiye işgücünün sağlanması için eğitim ortamlarının hazırlanması, işgücü maliyetleri avantajlı hale getirecek düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, ülke tanıtım faaliyetlerine ağırlık verilmesi, markalaşma çalışmalarına yapılan yatırımları arttırması, ülke de üretilen ürünlerin kalite algısının olumlu yönde gelişmesi için standartlaştırma çabalarına önem verilmesi gibi uygulamalar ile ihracata katkı sağlayacak, DYY'nin kendilerine çekilmesinde etkili olacaktır.

Çalışmadaki en büyük kısıtlılık ele alınan DYY verilerinin tüm DYY türlerinin toplamını kapsamamasıdır. Burada "Yatırım Yapılan Sektör ve Endüstrisine Göre" detaylı yapılacak bir DYY - İhracat Analizi araştırma konusu olan ülkelerin verilerinin çözümlenmesinde daha açıklayıcı sonuçlar elde edilmesinin sağlayacaktır. Ayrıca ülkelerin hangi endüstriyel alanlarda DYY tarafından tercih edildiği hakkında bilgi aktaracaktır.

"Mülkiyet Durumuna" göre yapılacak bir DYY-İhracat Analizi ise bir ekonomiye yapılan DYY girişinin aslında o ülkeye ne kadar ekonomik girdi sağladığı ve bu durumun ihracat üzerine etkisini analiz etmede sağlıklı sonuçlar elde edilmesine katkı sunacaktır.

Yapılan DYY'nin ekonomiye girişinin o ekonomi içerisinde faaliyet gösterme amaçlı mı yoksa bunun yanı sıra dış ekonomilere de mal ve hizmet ihracı olup olmadığı önem arz etmektedir. Araştırma bu kapsamda elde edilecek eriler doğrultusunda genişletilir ise DYY ve ihracat arasındaki ilişki daha net ortaya çıkarılacaktır.

KAYNAKÇA

- Andraz, J. M., & Rodrigues, P. M. (2010). What Causes Economic Growth in Portugal: Exports or Inward FDI? *Journal of Economic Studies*, 267-287.
- Baltagi B. H. (2006). *Panel Data Econometrics Theoretical Contributions and Empirical Applications*, Amsterdam: Elsevier.
- Bozdağlıoğlu, E. Y., & Özpınar, Ö. (2011). Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracat Üzerine Etkileri Var Modeli. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39-63.
- Carp, L. (2014). The Emperical Analysis of the Relation Between FDI, Exports and Economic Growth for Romania. *Centre for European Studies Working Papers*, 32-41.
- Çetin, M., & Seker, F. (2013). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat İlişkisi Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Nedensellik Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*, 121-142.
- Dilek, Ş., İstikbal, D. & Yanartaş, M. (2018). Küresel Ekonomide Yeni Bir Güç Kaynağı: 'BRICS'. *SETA*, 10
- Eviews. (2016, Haziran 9). *Descriptive Statistics & Tests*. Haziran 15, 2016 Tarihinde Descriptive Statistics & Tests: http://www.eviews.com/help/helpintro.html#page/content%2Fseries-Descriptive_Statistics_Tests.html%23ww131789
- Eviews. (2016, Haziran 9). *Eviews Help*. Haziran 15, 2016 tarihinde Panel Cointegration Testing: http://www.eviews.com/help/helpintro.html#page/content%2Fcoint-Panel_Cointegration_Testing.html%23ww191766
- Harding, T., & Javorcik, B. S. (2012). Foreign Direct Investment and Export Upgrading. *The Review of Economics and Statistics*, 964-980.
- Hsiao, C. (2007). *Panel Data Analysis—Advantages and Challenges*. Sociedad de Estadística e Investigación Operativa, 1-63.
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing For Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 73.
- Karagöz, M., & Karagöz, K. (2006). Türk Ekonomisinde İhracat ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar İlişkisi: Bir Zaman Serisi Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 117-126.
- Levin, A.-Lin, C.F.-Chu, C.-S. (2002). *Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties*. *Journal of Econometrics*, 1-24.
- Miller, S. J. (2016). *The Method of Least Squares*. Williams University. https://web.williams.edu/Mathematics/sjmiller/public_html/BrownClasses/54/handouts/MethodLeastSquares.pdf . (Erişim tarihi: 15.06.2016)
- MIT. (2008). *Mindhive*. Haziran 14, 2016 tarihinde Random and Fixed Effects FAQ: <http://mindhive.mit.edu/node/92>
- Morshed, H. A. (2010). *A Panel Cointegration Analysis of the Euro Area Money Demand*. <https://lup.lub.lu.se/luur/download>. (Erişim tarihi: 09.06.2016)
- Nell, C., & Zimmermann, S. (2011,). *Summary based on Chapter 12 of Baltagi: Panel Unit Root Tests*. University of Vienna. http://homepage.univie.ac.at/robert.kunst/pan2011_pres_nell.pdf . (Erişim tarihi: 23.03.2016)
- Pain, N., & Wakelin, K. (1998). Export Performance and the Role of Foreign Direct Investment. *The Manchester School*, 62-88.
- Pazarlıoğlu, M. V.- Kiren Gürler, Ö. (2007). *Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı*. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 37-52.

- Philips, P. C.-Perron, P. (1988). *Testing For a Unit Root in Time Series Regression*. *Biometrika*, 335-346.
- Tekin, R. B. (2012). Economic Growth, Exports and Foreign Direct Investment in Least Developed Countries: A panel Granger Causality Analysis. *Economic Modelling*, 868-878.
- Uğurlu, E. (2015, 09 11). *Academia*. Mart 18, 2016 tarihinde Durağanlık, Birim Kök Sınamaları-Stationarity, Unit Root Tests: http://www.academia.edu/2402640/Stationarity_Unit_Root_Tests
- UNCTAD-A. (2013). *UNCTAD*. Mayıs 28, 2013 tarihinde Frequently Asked Questions: <http://unctad.org/en/Pages/DIAE/Frequently%20Asked%20Questions/Frequently-Asked-Questions.aspx>
- Williams, R. (2016). *Panel Data 4: Fixed Effects vs Random Effects Models*. <https://www3.nd.edu/~rwilliam/stats3/Panel04-FixedVsRandom.pdf> (Erişim tarihi: 14.06.2016)
- Yıldırta, D. (2011). *E-views Uygulamalı Temel Ekonometri : Makro Ekonomik Verilerle*. İstanbul: Hiperlink.
- Zhang, Q., & Felmingham, B. (2001). The relationship between inward direct foreign investment and China's provincial export trade. *China Economic Review*, 82-99.
- Zivot,E. (2006). *Unit Root*. Washington University. <http://faculty.washington.edu/ezivot/econ584/notes/unitroot.pdf> . (Erişim tarihi: 10.05.2016)

TÜRKİYE'DE DÖVİZ KURU İLE CARİ AÇIK ARASINDAKİ İLİŞKİ

Gizem BAŞ*

Mehmet KARA**

Geliş/Received: 27.03.2019

Kabul/Accepted: 23.08.2019

Özet

Bu çalışmada, Türkiye'nin kronik temel makroekonomik sorunlarından birisi olan cari açık ile döviz kuru arasındaki ilişki 2005: Q4 - 2017: Q4 dönemi üçer aylık verileri kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada, seriler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen sınır testi yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Ayrıca, ARDL modeli kapsamında, kısıtlanmamış hata düzeltme modeli (UECM) elde edilmiştir. Elde edilen bulgular, kısa ve uzun dönemde, reel efektif döviz kuru ile cari açık arasında hem istatistiki olarak hem de ekonomik olarak anlamlı bir ilişki olduğunu kanıtlar niteliktedir. Türkiye'de, seçilen analiz dönemi için, reel efektif döviz kuru arttığında cari açığın da arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Hata düzeltme terimi katsayısı kısa dönemde beklenildiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cari Açık, Döviz Kuru, Türkiye, ARDL Sınır Testi

THE RELATIONSHIP BETWEEN EXCHANGE RATES AND CURRENT ACCOUNT DEFICIT IN TURKEY

Abstract

In this research paper, the relationship between exchange rates and current account deficit, one of Turkey's chronic problems, is analysed by using quarterly data for the period of 2005: Q4 - 2017: Q4. In the study, the cointegration relationship between the series is analysed by applying boundary test approach developed by Pesaran et al. (2001). Furthermore, the Unrestricted Error Correction Model (UECM) is obtained within the scope of the ARDL model. The findings provide strong evidence that there is a both statistically and economically significant relationship between the real effective exchange rate and the current account deficit in the short and long run. In Turkey, for the selected period, it is concluded that an increase in real effective exchange rate leads current account deficit to increase. The Error Correction Term (ECT) is negative and statistically significant as expected in the short term.

Keywords: Current Account Deficit, Exchange Rates, Turkey, ARDL Boundary Test.

---

* Arş. Gör., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, gizemercelik@mku.edu.tr

**Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mehmetkara@mku.edu.tr

العلاقة بين سعر الصرف الأجنبي وعجز الحساب الجاري في تركيا

غيزام باش*

محمد كارا**

ملخص

في هذه الدراسة تم تحليل العلاقة بين إحدى مشاكل الإقتصاد الكلي الرئيسي المزمّن لتركيا وهو عجز الحساب الجاري وسعر الصرف باستخدام بيانات ربع سنوية لفترة 2005:Q4-2017:Q4. في الدراسة تم تحليل علاقة التكامل المشترك بين السلسلات باتباع نهج اختبار الحد الذي طوره Pesaran (2001) وغيرهم. علاوة على ذلك في نطاق نموذج ARDL تم الحصول على نموذج تصحيح الأخطاء الغير المقيد (UECM). تشير نتائج البحث إلى وجود علاقة اقتصادية ذات دلالة إحصائية بين سعر الصرف الفعلي المعدلي وعجز الحساب الجاري في المدى القصير والطويل. تم الإستنتاج أن في تركيا العجز في الحساب الجاري زاد أيضا عندما زاد سعر الصرف الفعلي المعدلي لفترة التحليل المختارة. كان مصطلح تصحيح الخطأ، سلبياً و إحصائياً كما هو متوقع في المدى القصير.

كلمات مفتاحية: عجز الحساب الجاري، سعر الصرف، تركيا، اختبار الحد ARDL.

GİRİŞ

Cari işlemler açığı, Türkiye için kronik bir sorun olmakla birlikte, ülkedeki krizlerin de temelini oluşturmuştur. Cari açığın milli gelire oranının ciddi boyutlara ulaşması, 1994 ve 2001 krizlerinin en önemli nedenleri olarak görülmektedir. Türkiye ekonomisinde yüksek cari işlemler açığı, kırılğan bir nokta olarak yer almakta ve krizin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Erdoğan ve Bozkurt, 2009:137). Cari açık, 2001 krizinden sonraki dönemlerde iç talebin azalması nedeniyle iyileşme göstermiş olsa da, 2006 sonrasında ülke ekonomisi için oldukça önemli bir sorun haline gelmiştir. 2008 krizi sonrasında küresel konjonktürde meydana gelen aşırı genişleyici politikalar neticesinde, Türkiye'ye sermaye girişi olmuş ve döviz kurlarını düşürmüştür. Bu sebeple, ithalat miktarı önemli ölçüde artmıştır. Sonuç olarak, ekonomik büyümedeki artışın yanı sıra cari açık da artmıştır (Esen vd., 2012: 215; Yeldan, 2005: 51-53). En önemlisi, Türkiye'de ithalatın, ihracata kıyasla, daha hızlı artması ve ekonomide, cari açığın kronik bir problem haline gelmesidir. İthalatı oluşturan malların büyük bir kısmı üretim girdilerinden oluştuğu için cari açığın azaltılabilmesi için büyümeden vazgeçilmesi gerekmektedir.

Çalışmada, Türkiye'de cari açığın önemli belirleyicilerinden birisi olduğu öngörülen reel efektif döviz kuru ve kur ile cari açık ilişkisi şu şekilde açıklanabilir. Reel efektif döviz kurunda meydana gelen bir artış, yerli para biriminin değerinin arttığını ifade etmektedir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) reel efektif döviz kurunu hesaplarken, dış ticarete önemli payı olan ülkelerin para birimlerini içeren bir sepet oluşturmaktadır. Bu sepete göre, Türkiye'nin dış ticaretinde önemli olduğu kabul edilen 36 ülkenin para birimi bulunmaktadır. Türk Lirası'nın ağırlıklı ortalama değeri nominal efektif döviz kurunu oluştururken, nominal efektif döviz kurundaki nispi fiyat etkilerinin TÜFE esas alınarak ortadan kaldırılmasıyla birlikte reel efektif döviz kuru elde edilmektedir (Eğilmez, 2012). Bu durumda, reel efektif döviz kurunun artmasıyla (ulusal paranın değer kazanması) birlikte, ülke mallarının yabancı paralar cinsinden karşılıkları artmaktadır. Bu durum, ülkenin ihracat ürünlerinde rekabet gücünü azaltmakta ve cari açığı artırmaktadır. Kısacası, reel efektif döviz kuru arttığında, cari açığın da artması beklenmektedir (Fofack, 2005: 19). Diğer taraftan, reel efektif döviz kurunun azalması, ithal malların yurtiçindeki fiyatlarını azalttığı için, ülkenin ithal mallara olan talebi artmakta, artan ithalat ülkenin cari açığının artmasına neden olmaktadır.

Reel efektif döviz kurunun cari açık üzerindeki bu etkisinin ortaya çıkabilmesi Marshall-Lerner koşulu olarak da bilinen, ithal malların yurt içi talep esnekliği (e_m) ile ihraç malları dış talep esnekliğinin (e_x) toplam değerinin mutlak değer cinsinden bir (1) veya birden (1) büyük olmasına bağlıdır: $e_m + e_x \geq 1$. Bilindiği üzere, döviz kurundaki bir değişimin, ithal ve ihraç mallarının fiyatları üzerindeki etkisine "pass-through=geçişkenlik" adı verilmektedir. Geçiş etkisinin tam olması için döviz kuru yükseldiğinde, ihraç mal fiyatlarındaki düşüşün yabancı paranın değerindeki azalış kadar ve ithal mal fiyatlarındaki artışın da ulusal paranın değerindeki artış kadar olması gerekmektedir. Ancak, bu artış veya azalış oranlarının farklı olması durumunda, yani, yabancı para ile ihracatın daha düşük oranda ucuz olduğunda ve yerli para ile de ithal malların fiyatının daha düşük oranda pahalı bir hale geldiğinde ise kısmi geçiş etkisi bulunmaktadır. Kurların cari denge üzerindeki bu etkisi bir J harfinin biçimine benzetilmiştir. Şöyle ki, kur artışı, başlangıçta cari dengeyi önce daha da bozmakta, ancak ilerleyen dönemlerde ise cari dengede iyileşmeler sağlanmaktadır. Kur artışlarının cari denge üzerindeki iyileştirici etkisinin ne kadar zaman alacağı ülkeden ülkeye değişmektedir (Seyidoğlu, 2017: 502-504).

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin temel makroekonomik sorunlarından birisi olan cari açığın gelişiminde reel efektif döviz kurun kısa ve uzun dönemde etkili olup olmadığının araştırılması olmuştur. Başka bir deyişle, cari açığın, reel efektif döviz kuruna karşı olan hassasiyetinin analiz edilmesi hedeflenmiştir. Çalışmanın aşamaları ise şu şekildedir: İkinci kısımda konuyla ilgili literatür incelenmiş olup, ampirik çalışmalar özetlenmiştir. Üçüncü kısımda teorik model, veri seti ve yöntem açıklanmıştır; dördüncü kısımda ARDL modeli kapsamında yapılan sınır testi, uzun dönemli ilişki ve kısa dönemli ilişkiyi gösteren hata düzeltme modeli incelenmiş olup, beşinci olarak sonuç kısmına yer verilmiştir.

1. Literatür Taraması

Aşağıdaki literatür tablosunda, Türkiye için yapılmış döviz kurları ile cari işlemler arasındaki ilişkiyi ele alan ampirik çalışmalar özetlenmiştir.

Tablo 1: İlgili Literatür

Yazar/lar	Dönem/Ülke	Yöntem	Sonuç
Çiftçi (2014)	2001: 1 - 2012: 3 Türkiye	VAR Analizi ve Johansen Eşbütünleşme Testi	Elde edilen bulgulara göre cari işlemler açığından çıktı seviyesine ve reel döviz kuruna doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Lebe ve Akbaş (2015)	1991: 12 - 2012: 11 Türkiye	VAR Analizi ve Dolado - Lutkepohl Nedensellik testi	Yapılan analizler kapsamında, döviz kurunun cari işlemler açığını etkilediği tespit edilmiştir. Nedensellik testi sonuçları ise reel döviz kuru ile reel ithal ham petrol fiyatlarından cari açığa doğru tek yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir.
Karagöl ve Erdoğan (2016)	2003: Q ₁ - 2015: Q ₂ Türkiye	VAR Analizi	Cari açık ile reel efektif döviz kuru arasında güçlü bir ilişki olduğu ve reel efektif döviz kurundan cari açığa doğru nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir.
Kesikoğlu, Yıldırım ve Çeştepe (2013)	1999 - 2009 28 OECD Ülkesi	VAR Analizi ve Nedensellik Testi	Cari açığın belirleyicilerinin tespit edilmesinde, döviz kurunun cari açık üzerinde bir etkisinin olmadığı gözlemlenmiştir.
Türkmen (2018)	1977 - 2015 Türkiye	MARS	Ekonomik büyümede ve nominal kurda meydana gelen artışların cari açığı arttırdığı ortaya çıkmıştır.
Peker ve Hatunluoğlu (2009)	1992: 01 - 2007: 12 Türkiye	VAR Analizi	Elde edilen analiz sonuçlarına göre, kurların yükselmesi, cari işlemler açığında önemli artışlara sebep olmaktadır.
Bayar, Kılıç ve Arıca (2014)	2000: Q ₄ - 2013: Q ₃ Türkiye	VAR Analizi	Reel efektif döviz kurundan cari işlemler dengesine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Tatlıyer (2014)	1988: Q ₁ - 2013: Q ₂ Türkiye	VAR Analizi	Cari açıktan çıktı seviyesine doğru nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Ayrıca, reel efektif döviz kuru ile cari açık arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Yapraklı (2010)	2001: 3 - 2009: 6 Türkiye	ARDL	Kurlardaki artış cari işlemler açığını arttırmaktadır.
Bozdan ve Benli (2018)	2010: 01 - 2017: 10 Türkiye	ARDL ve Granger Nedensellik Testi	Kısa dönemde, döviz kurunun, ithalat ve ihracat üzerinde etkili olmadığı gözlemlenmiştir.
Calderon, Chong ve Loayza (2002)	1966 - 1995 44 Gelişmekte olan Ülke	Havuzlanmış Zaman Serisi ve Panel Veri Analizi	Elde edilen bulgulara göre reel kurun değerlendirilmesi, yani kurdaki artışlar, cari işlemler açığında artışa neden olmaktadır.

Yang (2011)	1980: Q ₁ - 2009: Q ₁ Çin, Hong Kong, Hindistan, Kore, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland	Johansen Eş Bütünleşme Testi ve Hata Düzeltme Modeli	Yapılan analizler kapsamında, seçilen sekiz Asya ekonomisi için, reel döviz kurunun ve cari işlemler dengesi üzerinde farklı etkilere sahip olduğu gözlemlenmiştir.
Herrmann ve Jochem (2005)	1994: Q ₁ - 2004: Q ₄ 2004'te Avrupa Birliği'ne Katılan 8 Orta ve Doğu Avrupa ülkesi	Panel Veri Analizi	Cari açık ile reel efektif döviz kuru arasında aynı yönlü fakat zayıf bir ilişki olduğu belirlenmiştir.
Gosse ve Serranito (2013)	1974 - 2009 21 OECD Ülkesi	Panel Veri Analizi	Cari açık ile reel kur arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

2. Teorik Model, Veri Seti ve Yöntem

Türkiye’de döviz kuruyla cari açık arasındaki teorik ilişki şu şekilde özetlenebilmektedir: Başta enerji olmak üzere, ara mallar ve sermaye malları, Türkiye ithalatının büyük bir çoğunluğunu oluşturduğu için, ülkedeki üretim, döviz kurundaki dalgalanmalardan kolaylıkla etkilenebilmektedir. Türkiye’nin ithal mallarına olan bu bağımlılığı ülke ekonomisini kur şoklarına karşı kırılğan bir hale getirmektedir. Bu sebeple, ekonominin en büyük sorunlarından birisi olan cari açığın, döviz kurlarına karşı olan hassasiyetinin ölçülmesi, politikaların oluşturulmasında oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Reel efektif döviz kurunda meydana gelen bir artış, yerli para biriminin değerinin arttığını ifade etmektedir. Bu durumda, reel efektif döviz kurunun artması, ülke ekonomisinin ihracata yönelik sektörlerinin kâr performansını oldukça zayıflatmaktadır. Sonuç olarak, reel efektif döviz kuru arttığında, cari açığın da artması beklenmektedir. Tersisi durumda reel efektif döviz kurunun azalması da ülkede ithal mallara olan talebi arttığı için yine ülkenin dış ticaret dengesini bozabilmektedir.

Çalışmada cari açığı açıklamada kullanılan diğer değişken olan Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH = GDP)’nin artmasının da yine cari açıktaki artışa yol açacağı öngörülmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, Türkiye’de üretimin ithalata bağımlı olması yani ithalat yapmadığı sürece üretim de yapamaması nedeniyle, ülkede üretimin artması beraberinde cari açığı da artırmaktadır. Çalışmada kullanılan matematiksel model aşağıdaki gibi kurulmuştur;

$$CA_t = \alpha_1 + \alpha_2 REDKE_t + \alpha_3 GDP_t + \mu_t \quad (1)$$

CA, cari açığı; REDKE reel efektif döviz kuru endeksini; GDP gayri safi yurtiçi hasılayı (GSYH) temsil etmektedir. Analizin zaman periyodu 2005 yılının son çeyreği ile 2017 yılının son çeyreği arasındaki dönemi kapsamaktadır. Kullanılan veriler üçer aylık halindedir. CA serisi ABD Dolar satış kuru kullanılarak TL’na çevrilmiştir. Çalışma dönemi boyunca negatif değerler alan CA serisi mutlak değer olarak analize dahil edilmiştir. Çalışmada Türkiye’nin kronik sorunlarından birisi olan cari açığın kur ve GDP’deki değişmeye (ekonomik büyümeye) olan duyarlılığı ölçülmeye çalışılmıştır. Aşağıda Tablo 2’de değişkenler, açıklamaları ve alındıkları kaynaklar gösterilmektedir.

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Kod	Açıklaması	Kaynak
CA	Cari İşlemler Hesabı (Milyon TL)	TCMB
REDKE	Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi	TCMB
GDP	GSYH (Bin TL) Düzey, Zincirlenmiş Hacim Yöntemiyle	TCMB

Bu çalışmada, değişkenler arasındaki ilişkileri araştırmak için, Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL (Auto Regressive Distributed Lag) modeli kapsamındaki Kısıtlanmamış Hata Düzeltme Modeli (UECM) ve sınır testi yaklaşımı uygulanmıştır. Literatürde eş bütünleşme testleri olarak Engle-Granger (1987) ve Johansen (1988) eş bütünleşme testleri, değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadığı ancak farkları alındığında aynı dereceden bütünleşik oldukları durumlarda sıklıkla kullanılmaktadır. ARDL analiz yöntemi kısıtlanmamış hata düzeltme modelini kullandığı için diğer eşbütünleşme testleriyle kıyaslandığında daha güvenilir sonuçlar vermektedir. Hata düzeltme modelinin en önemli özelliği ise değişkenler hakkında hem kısa dönem hem de uzun dönem için bilgi vermesidir. Ayrıca az sayıda gözlem içeren serilerle çalışıldığında bile güvenilir sonuçlar vermektedir (Narayan ve Narayan, 2004).

3. Analiz Sonuçları

Çalışmanın analiz kısmında önce birim kök testlerine bakılmış, ardından sınır testi yaklaşımı ile seriler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin varlığı araştırılmıştır. Eş bütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra, ARDL modeli kapsamında, değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişki incelenmiştir.

3.1. Birim Kök Testleri

Birim kök testleri, durağanlığı sınamada kullanılan yaygın yöntemlerden birisidir. Durağanlık; ortalaması ile varyansı zaman içerisinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı, bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de, yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir süreçtir (Gujarati, 2006: 713). Zaman serileri alanında yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu, belirsiz ve bilinmeyen gelecek hakkında doğru kestirimler yapmaya yöneliktir. Eğer bir stokastik süreç durağan değilse, serinin davranışı sadece ele alınan tahmin dönemi için geçerli olacaktır. Daha açık bir ifadeyle, zaman serileri alanında yapılan çalışmalarda amaç, güvenilir parametre tahmini yerine, gelecek yönünde öngörülerde bulunmak ve tahmin dönemi dışında da değişkenin genel tavrını ya da eğilimini yakalayabilmektir (Bozkurt, 2013: 29). Bu yüzden zaman serilerinin durağanlığı oldukça önemlidir.

Çalışmada birim kök testi olarak Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi (Dickey ve Fuller, 1981) ve Phillips-Peron (PP) testi uygulanmıştır. Gecikme uzunlukları da AIC (Akaike Information Criterion) kriteri ile belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 3: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Seviye	1.Fark	Karar
LCA	-3.006015 (0.0421) [c]	---	I(0)
LREDKE	-4.106265 (0.0120) [c+t]	---	I(0)
LGDP	-4.629468 (0.0034) [c+t]	---	I(0)

Not: Parantez içindeki değerler test sonuçlarından elde edilen olasılık değerlerini gösterirken, köşeli parantez içindeki [c] sabiti, [c+t] ise sabit+trendi göstermektedir.

Logaritmaları alınan serilerin başına “L” simgesi eklenmiştir (LCA, LREDKE, LGDP). ADF birim kök testi sonuçlarına göre, yüzde 5 anlamlılık seviyesinde, LCA, LREDKE ve LGDP değişkenlerinin düzeyde birim kök taşımadığı gözlemlenmiştir. Yani, tüm değişkenlerin I(0) olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4: PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Seviye	1.Fark	Karar
LCA	-3,782 [c] (0,0057)	---	I(0)
LREDKE	-1,536 [c] (0,5066)	-7,336 [c] (0,0000)	I(1)
LGDP	-5,501 [c] (0,0002)	---	I(0)

Not: Parantez içindeki değerler test sonuçlarından elde edilen olasılık değerlerini gösterirken, köşeli parantez içindeki [c] sabiti göstermektedir.

PP birim kök testi sonuçlarına göre, yüzde 5 anlamlılık seviyesinde, LCA ve LGDP değişkenlerinin I(0) olduğu, LREDKE değişkeninin ise birinci farkı alınca durağanlaştığı yani I(1) olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmada eş bütünleşme testi olarak ARDL (Gecikmesi Dağıtılmış Oto Regresif Model) analiz yöntemi tercih edilmiştir (Pesaran vd., 2001).

3.2. Eşbütünleşme Testi

Birim kök testinin yapılmasının ardından serilerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediği araştırılmaktadır. Yani, seriler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi sorgulanmaktadır. ARDL analiz yönteminde ise eşbütünleşme ilişkisi sınır testi yaklaşımı ile incelenmektedir. Eş bütünleşme ilişkisinin varlığının test edilmesi için, analiz kapsamında, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birinci dönem gecikmelerine F testi yapılmaktadır. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmesi durumunda, bir sonraki aşama olarak, hem uzun ve hem de kısa dönem ilişkileri belirlemek için ARDL (Auto Regressive Distribution Lag) modelleri kurulmaktadır.

Çalışmada sınır testi yaklaşımı için kurulan kısıtlanmamış hata düzeltme modeli aşağıdaki gibidir:

$$\Delta CA_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \sum_{i=1}^m \alpha_{2i} \Delta CA_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} \Delta REDKE_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} \Delta GDP_{t-i} + \alpha_5 CA_{t-1} + \alpha_6 REDKE_{t-1} + \alpha_7 GDP_{t-1} + \mu_t, \quad (2)$$

UECM modelinde t trend değişkenini, m gecikme sayısını göstermektedir. (2) no'lu denklemde α ve Δ sembolleri sırası ile sabit terim ve fark operatörünü ifade etmektedir.

Regresyon denkleminin tahmininden sonra uzun dönemli bir ilişkinin tespiti için Wald testi (F istatistiği) uygulanmıştır. Bu modelde sıfır hipotezi bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında herhangi bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı ($H_0: \alpha_2 = \alpha_3 = 0$); buna karşılık alternatif hipotez ise değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu şeklinde kurulmuştur.

Hesaplanan F istatistik değeri, Pesaran vd.'nin (2001) çalışmalarında asimptotik olarak türetilen anlamlılık düzeyleri ile karşılaştırılmaktadır. Bu çalışmada, değişkenlerin tamamen I(0) ve I(1) olma durumlarına göre alt ve üst değerler verilmiştir. F istatistiğinin alt sınırdan küçük olması durumunda,

sıfır hipotezi reddedilemez ve böylece seriler arasında uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisinin olmadığı tespit edilmektedir. F istatistik değerinin üst sınırdan daha yüksek bir değer alması durumunda ise, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilecektir. Bu durumda, analizde yer alan seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer taraftan, F istatistik değeri alt ve üst kritik değerlerin arasında bir değer alırsa, eş bütünleşmenin olup olmadığına dair bir yorum yapılamamaktadır. Sınır testi yaklaşımı ile seriler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edildiğinde, uzun dönem katsayı tahminine geçilmektedir (Akel ve Gazel, 2014: 31).

ARDL Sınır Testi sonuçları Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: Sınır Testi Sonuçları

k	F istatistik	%5 Kritik Değerler	
		Alt Sınır	Üst Sınır
2	13.52829	3.79	4.85

Kritik değerler yukarıda belirtildiği gibi, Pesaran vd. (2001: 300) çalışmasında yer alan Tablo CI (V)’ten elde edilmiş olup; k, Sınırsız Hata Düzeltme Modeli (UECM) denklemindeki bağımsız değişkenlerin sayısını göstermektedir. Sınır testi sonucuna göre F istatistiğinin değeri, üst kritik değerden daha büyük bir değer aldığı için, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edildikten sonra, seriler için ARDL modeli oluşturulmuştur.

3.3. ARDL Modeli

Analizde kullanılan ARDL modeli şu şekilde kurulmuştur;

$$CA_t = \alpha_0 + \alpha_{1t} + \sum_{i=1}^m \alpha_{2i} CA_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{3i} REDKE_{t-i} + \sum_{i=0}^l \alpha_{4i} GDP_{t-i} + \mu_t \quad (3)$$

Aşağıdaki tabloda ARDL modeli ve tanısal test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6: ARDL (2,0,4) Modelinin Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t istatistik	Olasılık değeri
LCA(-1)	0.1192	1.0376	0.3064
LCA(-2)	0.3530	3.5255	0.0012
LREDKE	2.6042	3.1736	0.0031
LGDP	6.8667	7.2759	0.0000
LGDP(-1)	-0.7656	-1.2371	0.2241
LGDP(-2)	3.4148	5.7136	0.0000

LGDP(-3)	-1.3128	-1.7200	0.0940
LGDP(-4)	-7.1251	-6.1003	0.0000
C	-28.7592	-2.4052	0.0214

Tanısal Test Sonuçları

R^2	0.8565
Düzeltilmiş R^2	0.8247
$X^2 BG$	0.7439 [0.3893]
$X^2 RAMSEY$	2.9134[0.0967]

$X^2 BG$ ve $X^2 RAMSEY$, sırasıyla otokorelasyon testini ve model kurma hatası testlerini ifade etmektedir.

Elde edilen tanısal test sonuçlarına göre, serilere ait değişkenlerde otokorelasyon sorununa rastlanılmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca seçilen modelin veriler için uygun olduğu da tespit edilmiştir.

3.3.1. Uzun Dönemli İlişki

ARDL (2,0,4) modelinin tahmin sonuçlarına göre hesaplanan uzun dönem katsayıları Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7: ARDL (2,0,4) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	t istatistik	Olasılık Değeri
LREDKE	4.9347	2.8798	0.0067
LGDP	2.0424	2.3989	0.0217
C	-54.4967	-2.2874	0.0282

Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre, cari açık ile hem reel efektif döviz kuru, hem de GDP’i arasında uzun dönem için hem istatistiksel olarak hem de ekonomik olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yani beklenildiği gibi, Türkiye’de incelenen dönemde, reel efektif döviz kurun ve ekonomik büyümenin artması, cari açığın artması ile sonuçlanmaktadır.

3.3.2. Kısa Dönemli İlişki

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiyi inceleyebilmek için kurulan ARDL yaklaşımına dayanan Hata Düzeltme Modeli aşağıdaki gibidir;

$$\Delta CA_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \alpha_2 EC_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_3 i \Delta CA_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_4 i \Delta REDKE_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_5 i \Delta GDP_{t-i} + \mu_t \quad (4)$$

Modelde yer alan değişkenlerden EC_{t-1} , uzun dönem ilişkiden elde edilen hata terimleri serisinin bir dönem gecikmeli değerini temsil etmektedir ve bu değişkenin katsayısı kısa dönemdeki dengesizliğin ne kadarının uzun dönemde düzeltileceğini göstermektedir.

Tablo 8: ARDL (2,0,4) Yaklaşımına Dayalı Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

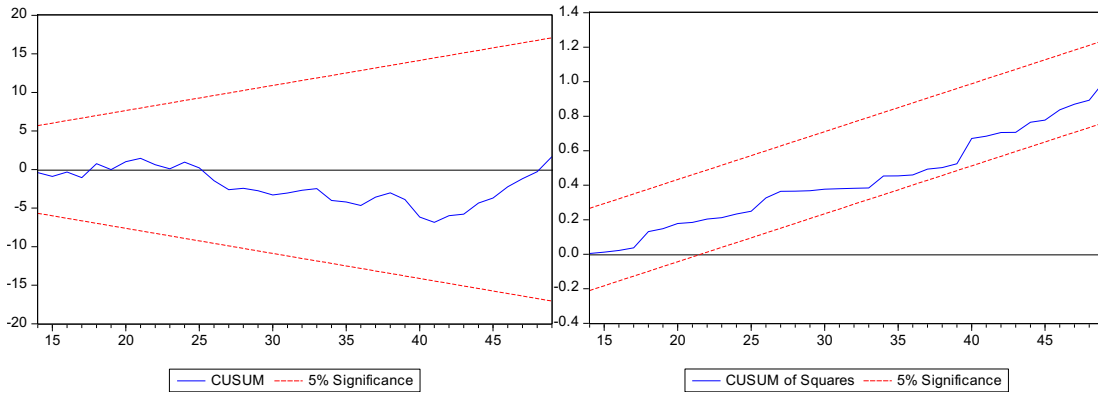
Değişkenler	Katsayı	t istatistik	Olasılık Değeri
D(LCA(-1))	-0.3530	-3.5255	0.0012
D(LREDKE)	2.6042	3.1736	0.0031
D(LGDP)	6.8667	7.2759	0.0000
D(LGDP(-1))	-3.4148	-5.7136	0.0000
D(LGDP(-2))	1.3128	1.7200	0.0940
D(LGDP(-3))	7.1251	6.1003	0.0000
ECT(-1)	-0.5277	-6.3061	0.0000

Cari açık ile reel efektif döviz kuru ve GDP arasındaki kısa dönemli ilişkiyi gösteren Tablo 8'deki sonuçlar değerlendirildiğinde D(LGDP(-2)) dönemi hariç diğer bütün dönemlerde hem istatistiki olarak hem de ekonomik anlamlı çıktığı gözükmektedir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'de reel efektif döviz kurunun ve ekonomik büyümenin artması cari açığı da beraberinde artırmaktadır.

Bunlara ek olarak ECT(-1) katsayısı -0.5277 olarak tespit edilmiştir. Hata düzeltme terimi negatif işaretli ve istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. Dolayısıyla, kısa dönemde meydana gelen sapmaların yüzde 52,77'inin bir sonraki dönemde düzeltilerek dengeye ulaştığı gözlemlenmiştir.

3.3.3. CUSUM Testleri

Yapılan analizler ek olarak, tahmin edilen ARDL modelinin kararlılığını araştırmak, başka bir ifadeyle değişkenlere ilişkin yapısal kırılmanın olup olmadığını belirlemek üzere, geri dönüşlü hata terimlerinin karelerini kullanan ve bu şekilde değişkenlere ilişkin yapısal kırılmayı araştıran CUSUM ve CUSUMSQ (Brown vd., 1975: 149-155) grafiklerinden yararlanılmış ve sonuçlar Şekil 1'de gösterilmiştir.

Yukarıdaki CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri, analiz kapsamında kullanılan değişkenlere ilişkin herhangi bir yapısal kırılmanın olmadığını, ARDL Sınır Testine göre hesaplanan uzun dönem katsayıların istikrarlı olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Türkiye'nin ithalatı dışa bağımlı bir yapıda olduğu için, başta cari açık olmak üzere ülkedeki makroekonomik göstergeler, küresel piyasalarda meydana gelen gelişmelerden daha fazla etkilenebilmektedir. Bu bağlamda, enerji, ara ve yatırım malların ülke ithalatının önemli bir kısmını oluşturması, ülkedeki yüksek cari açık problemini, kurlara karşı daha hassas bir hale gelmesine sebep olmaktadır. İthalattaki enerji, ara ve yatırım mallarına olan bağımlılıkla birlikte, kurlara karşı daha da kırılgan hale gelen cari açık probleminin sorunun çözülmesinde, bu hassasiyetin ölçülmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinin temel kronik sorunlarından birisi olan cari açık ile reel efektif döviz kuru arasındaki ilişki 2005: Q₄ - 2017: Q₄ dönemi verileri kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL modeli kapsamında kısıtlanmamış hata düzeltme modeli (UECM) ve sınır testi yaklaşımı uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, hem kısa hem de uzun dönemde reel efektif döviz kuru ile cari açık arasında beklenildiği gibi istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, cari açığın, reel efektif döviz kurundaki değişmelere karşı olan hassasiyetinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında, Türkiye'nin üretim yapısının ithalata bağımlı olması yer almaktadır. Elde edilen bulgular, 2005: Q₄ – 2017: Q₄ dönemi için Türkiye'de Marshall-Lerner koşulunun sağlandığı şeklinde yorumlanabilir.

KAYNAKÇA

- Akel, V. & Gazel, S. (2014). "Döviz Kurları ile BIST Sanayi Endeksi Arasındaki Eş Bütünleşme İlişkisi: Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı." *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 44: 23-41.
- Bayar, Y., Kılıç, C. & Arıca, F. (2014). "Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicileri", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1): 451-471.
- Bozdan, Ö. & Benli, Y. K. (2018) "Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin Analizi: Ampirik Bir Çalışma", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(25): 638-649.
- Bozkurt, H. Y. (2013). *Zaman Serileri Analizi, Genişletilmiş 2. Baskı*, Ekin Kitapevi.
- Brown, R.L. Durbin, J. & Evans, J.M. (1975). "Techniques for Testing the Consistency of Regression Relations Over Time." *Journal of Royal Statistical Society*, 37: 149-192.
- Calderon, C.A., Chong, A. & Loayza, N.V. (2002) "Determinants of Current Account Deficit in Developing Countries", *Contributions to Macroeconomics*, 2(1): 1-31.
- Çiftci, N. (2014). "Türkiye'de Cari Açık, Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler: Eş Bütünleşme Analizi". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 14(1): 129-142.
- Dickey, D.A. & Fuller, W.A. (1981). "Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series with a Unit Root." *Econometrica Journal of the Econometric Society*, 49(4): 1057-1072.
- Erdoğan, S. & Bozkurt, H. (2009). "Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicileri: MGARCH Modelleri ile Bir İnceleme". *Maliye Finans Yazıları*, 23(84): 135-172.
- Eğilmez, M. (2012). Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi Nedir? <http://www.mahfiegilmez.com/2012/11/reel-efektif-doviz-kuru-endeksi-nedir.html>, Erişim Tarihi: 19.06.2019.
- Esen, E., Yıldırım, Z. & Kostakoğlu, F. (2012). "Faiz Oranlarındaki Bir Artış Cari İşlemler Açığını Artırır mı?". *Dumlupınar Üniversitesi, SBE Dergisi*, 32 (2): 215-228.
- Fofack, H.L. (2005). *Non-Performing Loans in Sub-Saharan Africa: Causal Analysis and Macroeconomic Implications*. World Bank Research Working Paper, 12.
- Gosse, J.B. & Serranito, F. (2014). "Long-Run Determinants of Current Accounts in OECD Countries: Lessons for Intra-European Imbalances", *Economic Modelling*, 38: 451-462.
- Gujarati, D. N. (2006). *Temel Ekonometri (Çevirenler: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen)*, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Herrmann, S. & Jochem, A. (2005). *Determinants of Current Account Developments in the Central and East European EU Member States-Consequences for the Enlargement of the Euro Area*, Deutsche Bundesbank Discussion Paper Series 1: Economic Studies, No. 32.
- Karagöl, V. & Erdoğan, M. (2016). "Cari Açığın Belirleyicilerine Yönelik Bir Zaman Serisi Analizi: Türkiye Örneği", *Sakarya İktisat Dergisi*. 5(2): 31-56.
- Kesikoğlu, F., Yıldırım, E. & Çeştepe, H. (2013), "Cari Açığın Belirleyicileri: 28 OECD Ülkesi için Panel VAR Analizi", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2): 15-34.
- Lebe, F., Akbaş, Y. E. (2015), "İthal Ham Petrol Fiyatları İle Döviz Kurunun Cari Açık Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Bir Araştırma", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2): 170-196.
- Narayan S. & Narayan P.K. (2004). "Determinants of Demand of Fiji's Exports: An Empirical Investigation". *The Developing Economics*, 17(1): 95-112.

- Peker, O. & Hotunluođlu, H. (2009). “Türkiye’de Cari Açığın nedenlerinin Ekonometrik Analizi”. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23(3): 221-237.
- Pesaran M.H. Shin, Y. & Smith, R.J. (2001). “Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships.” Journal of Applied Econometrics, 16(3): 289–326.
- Seyidoğlu, H. (2017). Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama, Geliştirilmiş 21. Baskı, İstanbul.
- Tatlıyer, M. (2014) “Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri ve Belirledikleri”, Akademik Bakış Dergisi (42). Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 10(42): 1-28.
- Türkmen, N. C. (2018). “Türkiye’nin Cari İşlemler Hesabı Açıklarını Belirleyen Etmenlerin Tespiti” Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (FESA), 3(2): 530-543.
- Yang, L. (2011). An Empirical Analysis of Current Account Determinants in Emerging Asian Economies, Cardiff Economics Working Papers, No. E2011/10.
- Yapraklı, S. (2010). “Türkiye’de Esnek Döviz Kuru Rejimi Altında Dış Açıkların Belirleyicileri: Sınır Testi Yaklaşımı”. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 65(4): 141-163
- Yeldan, E. (2005). “Türkiye Ekonomisinde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri”. Çalışma ve Toplum Dergisi, (4): 47-60.

ENFLASYON VE DÖVİZ KURLARININ ALTIN FİYATLARINA ETKİLERİ: TÜRKİYE VE DÜNYADA ALTIN VE KUYUMCULUK SEKTÖRÜ

Ayla AVCI*

Geliş/Received: 08.04.2019

Kabul/Accepted: 23.08.2019

Özet

Dünyadaki en cazibeli ve değerli maden olarak bilinen altın, hammadde olarak kuyumculuk sektöründe kullanılmakta ve büyük talep görmektedir. Küresel ekonomilerde sıkça görülen döviz kuru dalgalanmaları ve değişen enflasyon oranları altının diğer yatırım araçlarına göre en güvenilir yatırım kaynağı olarak tercih edilmesinde etkili olmaktadır. Ülkelerin zenginlik sembolü altının finansal açıdan incelenerek değerlendirilmesinin araştırmacılara önemli yararlar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada Türkiye ve dünyadaki altın ve kuyumculuk sektörleri, ithalat ve ihracat oranları, döviz ve enflasyonun altın üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kuyumcu, altın, döviz, enflasyon

INFLATION AND GOLD PRICE EFFECTS OF EXCHANGE: GOLD AND JEWELRY SECTOR IN TURKEY AND WORLD

Abstract

Known as the most attractive and valuable mineral in the world, gold is used as a raw material in the jewelry sector and is in great demand. Exchange rate fluctuations and changing inflation rates, which are frequently seen in global economies, are effective in choosing gold as the most reliable investment source compared to other investment instruments. It is considered that financial valuation of countries wealth symbol gold will provide important benefits for researchers. In this study, Turkey and the world of gold jewellery sector, import and export rates, currencies and their impact on inflation of the gold was investigated.

Keywords: Jeweler, gold, currency, inflation.

---

* Doktora Öğrencisi: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul, avcayla@gmail.com

آثار التضخم وأسعار الصرف على أسعار الذهب: قطاع الذهب والمجوهرات في تركيا والعالم

أبلا أفجي*

ملخص

يُعرف الذهب بأنه المعدن الأكثر جاذبية وقيمة في العالم ، ويستخدم كمادة خام في قطاع المجوهرات وله طلب كبير. تعد تقلبات أسعار الصرف ومعدلات التضخم المتغيرة والتي تُرى بشكل متكرر في الاقتصادات العالمية فعالة في اختيار الذهب كمصدر للإستثمار الأكثر موثوقية مقارنةً بأدوات الإستثمار الأخرى. ويعتقد أن تقييم الذهب الذي هو رمز ثروة البلدان من خلال دراسة جوانبه المالية سوف يوفر فوائد كبيرة للباحثين. في هذه الدراسة، تم بحث قطاعي الذهب والمجوهرات في تركيا والعالم ومعدلات الاستيراد والتصدير وأثار النقد الأجنبي والتضخم عليه.

كلمات مفتاحية: المجوهرات، الذهب، العملات الأجنبية، التضخم.

GİRİŞ

İnsanoğlu, çok eski önemlerden beri en kıymetli maden olarak altın ve gümüşü tespit etmiş ve bu madenleri para olarak kabul etmişlerdir (Erkal, 1987). Zenginliğin değerli madenler, altın ve gümüşten ibaret olduğu düşüncesi popülerliğini hala yitirmemiştir. Doğal olarak nedeni de paranın hem ticaret için bir araç hem de bir değer ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Nasıl zengin bir adam gibi zengin bir ülkenin de para bolluğunda yaşadığı söylenirse, bir ülkeyi altın ve gümüşle doldurmak ülkenin zenginleşmesinin en kolay yoludur (Smith, 2011).

Altın tarih boyunca en vazgeçilemez değişim aracı olarak kullanılan en değerli madendir. Gerek takı amaçlı kullanımı gerekse yatırım aracı olarak değerlendirilmesi altının her daim cazip bir hale gelmesine neden olmuştur. Globalleşme sürecinde tüm dünyada finansal anlamda yaşanan gelişmeler ülkelerin ekonomilerinde de olumlu ya da olumsuz birçok sonuç ortaya çıkarmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin önemli sorunlarından yüksek enflasyon oranları ve döviz kurlarındaki azalış ya da artışlar nedeniyle özellikle yatırımcılar kendilerine ekonomik güven sağlayacak yatırım aracı arayışlarına yönelmişlerdir. Genel olarak hemen her toplumda, altın en güvenli yatırım aracı olarak bilinmekte ve ekonomilerde yaşanan bu dalgalanmalara karşı etkilenmez olduğu kanaati bulunmaktadır. Önemli gelişmiş ülkelerin altın üretim ve ihracatına önem verdikleri bilinmektedir. Yüzyıllar boyu güç sembollerinden olan altının finans sektöründe oluşan kaos ortamlarında temel yatırım aracı olarak düşünülmesi var olan değerini daha da arttırmaktadır.

1. KUYUMCULUK TANIMI

Kuyumculuk dünya ticaretinde önemli bir sektördür. Kuyumculuk/ Mücevherat genel olarak ederi pahalı olan metallerin hammaddelerini birtakım işlemlerden geçirerek ziynet eşyası üretimi yapılan faaliyetlerin genel bir adıdır. Kuyumculuk denildiğinde ilk olarak en değerli maden olarak altın bilinmektedir. Ancak yalnızca altın değil, gümüş ve diğer mineral kökenli metal olmayan hammaddeleriyle kombine ederek değerlendirilmektedir. Kuyumculuk sektörü sadece ticari olarak değil, aynı zamanda sanat üreten bir sektördür. Kuyumcular yaratıcı emek gücünü kullanarak üretime katkıda bulunmaktadır.

Kuyumculukta değerli madenler alaşım halinde işlenmek üzere kullanılır. Bu madenlerin değeri metalin ve alaşımın ağırlığı için belirlenir. Altın için saf (has) denilir ve alaşım olarak kullanılan bakıra toplam denilmektedir. Has ağırlığın (altın) toplam ağırlığa (bakır) bölünerek ayar(milyem) bulunur. Pratik sebeplerden altın ayarı (milyem) binler olarak belirtilerek, has altın 1000/1000 ayar veya genel tanımlamayla 24 ayar olarak adlandırılır. 18 ayar 750/1000, 14 ayar, 585/1000 olarak bulunmaktadır. Bir değerli maden olan gümüşte ise 925/1000 yani her 1000 gramında 925 gr has gümüş olduğunu ifade eder. Geri kalan alaşımlar ise 900/1000 ve 800/1000 ayar olarak ifade edilmektedir (Ada vd. , 2012).

Türkiye altın ve kuyumculuk sektöründe'' Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması (ISIC)Rev. 3.1. 'de 36.91 koduyla sınıflanır, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'e göre 36.91 altın için olan istatistikler ise işlenen inciler, yani şekil verilmiş olan inci üretimini içerir. Bunlara temizleme, kesilme gibi işlem gören değerli ve yarı değerli elmas da dâhil olmak üzere endüstriyel nitelikli taşlar ve sentetik taşlardan yapılmış madenleri de içerir. Genel olarak kuyumculuk sektörü kuyumculuk ve mücevherat, bazen de mücevherat olarak isimlendirilir (Ada vd., 2012).

2. TÜRKİYE'DE ALTIN VE KUYUMCULUK SEKTÖRÜ

Dünya da ilk altın üretiminin tarihi M. Ö. 4000 yıllarına dayanmaktadır. Anadolu'da ise altın işleme M. Ö. 3000'li yıllarda başlamıştır. Osmanlı Döneminde, İstanbul VI. Yüzyıl itibariyle kuyumculuk merkezi durumuna gelmiştir. Altın takı üretimi 1467 yılında kurulmuş olan dünyadaki ilk kapalı alışveriş merkezi unvanını alan Kapalıçarşı etrafında yoğunlaşmıştır. Cumhuriyet döneminde Kahramanmaraş, Adana, Gaziantep, Mersin, Trabzon ve İzmir gibi illerde de altın üretim ve ticareti gerçekleştirilmiştir (Budak vd., 2015).

Kalkınmış ülkeler iktisadi yönüyle incelendiğinde ekonomik gelişmelerinin iki faaliyete dayandığı görülmektedir. Bunlar (Zerka ve Neccar, 2011):

1. Toplumsal üretim gücünü sağlamak ya da genişletmek, yani tasarrufu gerçekleştirmek.
2. Üretim güçlerini ve bu güçlerin genişlemesine neden olan bireylerin yaşam seviyelerini yükselten olanakları sonuna kadar kullanarak üretimi sağlamak. Buna göre, ülkelerin birbirine bağlı tasarruf ve üretimi gelişmelerinin iki kutbunu temsil etmektedir.

Ülkemizde ağırlıklı olarak altın kullanımı mücevherat sektöründedir. 1996 yılında Dünya altın konseyinin yaptırdığı bir araştırmaya göre, Türk halkının %62'si altını yalnızca mücevheratta kullanılan bir madde olarak gördüğünü, %38'i ise altını yatırım aracı olarak değerlendirdiğini ortaya çıkarmıştır. Yapılan aynı araştırmada hane halkının tasarruflarının:

%27'si Banka mevduatı,

%20'si Gayrimenkul,

%17'si Altın Takı,

%14'ü Döviz,

%8'i Cumhuriyet Altını,

%7'si Hisse senedi,

%7'si Külçe Altın olarak değerlendirmektedir.

Aşağıdaki Tablo 1'de Türkiye'deki kuyumculuk sektöründeki gelişim gösterdiği yıllar itibari ile yurt dışı ithalatını göstermektedir. Türkiye 100 ila 200 ton arasındaki altın ithalatı ile dünyada en çok altın talep eden ülkeler arasındaki ilk on sırada yerini almaktaydı (İstanbul Altın Borsası Yayınları, 1999).

Tablo. 1:1990-1998 Yılları Arasında Gerçekleşen Türkiye Altın İthalatı

Yıllar	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Toplam	145,484	113,381	130,270	163,310	48,557	112,011	135,960	185,882	156,890

Kaynak: Merkez Bankası ve İstanbul Altın Borsası Verileridir.

Tablo. 2: Türkiye'nin Altın Mücevherat İhracatı

Değer: Milyon ABD \$

Yıl	İhracat
1999	287.7
2000	384.2
2001	431.1
2002	567.5
2003	707.8
2004	931.9
2005	1.128
2006	1.097
2007	1.490
2008	1.585
2009	1.086
2010	1.443
2011	1.847
2012	2.562
2013	3.307
2014	4.244
2015	3.660
2016	3.667
2017	4.035

Kaynak: T. C. Ekonomi Bakanlığı

Altın ve gümüş ihracatı son 20-25 yılda artış göstermektedir. Türkiye 2015 yılında dünya ihracatında dokuzuncu sıraya yükselmiştir. Yıllık altın üretim miktarının %30-40'ı ihraç edilerek, geri kalan kısmı ise yerli tüketiciye, turistlere ve bavul ticareti yapanlara satışı yapılmaktadır. Yıllık olarak üretilen altın Mücevherat'ın %40 gibi yaklaşık bir oranı turistlere ve bavul ticareti yapanlara satılmaktadır (ticaret. gov.tr, 2018).

Türkiye kuyumculuk sektöründe büyüklü küçüklü yaklaşık olarak 5 bin üretici, 35 bin perakende satış noktası bulunmaktadır. Türkiye'deki çeşitli illerde yer alan binlere dayanan kuyum işleme tesisi ve 200-1500 arasında kalifiye eleman istihdam eden 50'den fazla büyük üretim tesisi yer almaktadır. Değerli maden ve mücevherat sektöründe yaklaşık 250 bin kişiye iş imkânı sağlanmıştır. Türkiye, altın mücevherat pazarında, Hindistan, Çin, ABD ve Rusya'nın dahil olduğu dünyanın en büyük beş pazarı sıralamasında yerini almaktadır (Güngör, 2017).

3. DÜNYADA KUYUMCULUK SEKTÖRÜNDE ÜRETİM

Dünyada en çok altın hammaddesi bulunan ülkeler, Güney Afrika, Kanada, Avustralya ve Rusya'dır. Çin, Hindistan Tayland, Türkiye gibi ülkelerde altın işlemeciliği ile bilinen ülkelerdir. Kuyumculukta sektörde olumlu gelişmeler yaşanmış ve 2000 yılında global kuyumculuk faaliyetlerinin toplam geliri 113 milyar \$, 2005 yılında ise 146 milyar \$ ve 2011'de 203,1 milyar \$ olarak belirlenmiştir. Hindistan ise kuyumculuk, altın ve değerli taş piyasasında dünya liderleri arasındadır. Altın ve mücevheratta %80, değerli taşlarda ise %20 olarak sektörde yer almaktadır. Gümüşte ise Hong Kong, Tayland, İtalya, Meksika ve ABD dünyadaki üretim yapan ülkelerdir. Dünya Gümüş Enstitüsü'nün 2011 yılında yayınladığı rapora göre, Hong Kong 2010-2011 döneminde 911 ton gümüş üretici ve ihracatçısı olarak belirlenmiştir. Kuzey Amerika, Meksika, İtalya ve Almanya Avrupa'da önemli gümüş mücevherat üreticisi olarak bilinmektedir (Ada vd., 2012).

4. DÜNYADA ALTIN TÜKETİMİ

Çin, Hindistan ve ABD, dünyadaki en önemli mücevherat piyasalarıdır. Çin, 400 tonluk altın talebiyle dikkat çekmektedir. Ancak 1992 yılı itibariyle radikal değişimler sonucu kuyumculuk sektöründe kayıplar yaşanmıştır. Bu kayıplarda pazar payının elektronik, tatil harcamalarına yönelmesi ve altın fiyatlarındaki aşırı artış gibi sebeplerin etkili olduğu bilinmektedir. 2001 yılındaki altın tüketimindeki azalışlar nedeniyle ABD gibi ülkeler altın gramını eksiltme ya da 18 ayar altın yerine 9 ayar altın üretmek gibi yöntemleri tercih etmişlerdir (Ada vd., 2012).

Dünyanın en önemli gümüş tüketicisi olan ülkeler ise başta Almanya olmak üzere, ABD, Hindistan, İtalya ve Meksika olarak sıralanabilir. 1990 yıllarında gümüş tüketimi artmaya başlamış ve 2008 sonrası düşük maliyetli Tayland'ın Asya ülkelerindeki artışıyla Almanya'nın gümüşteki tüketimi azalmıştır (Ada vd., 2012).

Tablo. 3: En Çok İhracat Yapan Ülkeler

	2007	2008	2009	2010	2011	Kişi Başı
Dünya Toplam	290,28	334,35	320,79	422,17	539,92	77,4
ABD	40,45	50,90	38,41	51,72	71,83	229,4
Hong Kong	19,73	26,30	26,81	31,56	53,80	7554,3
Hindistan	19,10	20,18	32,60	32,46	27,90	22,4
Çin	8,15	8,51	7,50	12,55	27,50	20,4

Belçika	21,75	19,07	13,62	19,94	25,94	2411,6
Kanada	9,26	12,40	10,54	18,87	24,84	732,0

Kaynak: BM Mal ticaret veri tabanından elde edilmiştir.

Tablo. 4 : En Çok İthalat Yapan Ülkeler

	2007	2008	2009	2010	2011	Kişi Başı
Dünya Toplam	274,26	319,39	271,60	374,53	433,53	62,2
ABD	47,58	48,67	37,19	52,30	66,14	211,3
Hong Kong	20,63	26,32	24,51	33,45	62,23	8738,1
Hindistan	27,49	35,09	42,61	68,63	34,40	27,7
Birleşik Krallık	18,85	18,59	14,81	19,73	24,37	390,4
Belçika	19,55	17,71	11,57	16,13	23,80	2213,3
Almanya	12,30	15,17	12,84	17,59	23,72	288,7

Kaynak: Birleşik Devletler Jeolojik Ölçümler Ajansı (United States Geological Survey Agency).

Kuyumculuk sektörünün en önemli hammaddesi altındır. G. Afrika Cumhuriyeti 20 yüzyıla kadar altın üreten ülkelerin lideri durumunda yer almış ve 1970’te yıllık 1000 ton altın üretmiş ancak daha sonraları Çin, Rusya ve ABD altın üretimine katılmıştır. Son 45 yıla bakılınca 1990’dan başlayarak dünyadaki altın üretiminde artış yaşanmıştır. 2015 tarihi itibarıyla dünyadaki tüm altın rezervi 31.949 ton ve 1.219 dolar değerindedir (Budak vd., 2015).

Tablo. 5: Yıllara Göre Dünya Altın Üretimi

Ülke	1970	1980	1990	2000	2010	2014
Çin	1,6	7	100	175	345	461,8
Avustralya	19	17	244	295	261	272,9
Rusya	202	258	302	142	192	262,2
ABD	54	30	294	363	231	205
Kanada	74	50	169	153	91	153,8
G.Afrika	1.000	674	605	428	189	163,8
Dünya	1.478	1.218	2.127	2.573	2.598	3.133,2

Kaynak: Birleşik Devletler Jeolojik Ölçümler Ajansı (United States Geological Survey Agency).

5. YILLAR İTİBARI İLE ALTIN FİYATLARI

1939-1945 yılları arasında süren ikinci dünya savaşı Avrupa’da ki kuyumculuk sektörünün durmasına neden olmuştur. Zanaatkarların büyük çoğunluğu askere alınarak, atölyelerde savaş için hassas optik alet ve tıpta kullanılan malzemeleri yapmaya yönelmişlerdir. Takı yapmayı sürdürebilen çok az sayıdaki kuyumcular ise materyal ve pazarlama sorunlarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Savaş sonrasında da ekonomik zorlamalar ya da değişen moda çizgisine uygun takı istekleri sebebiyle 1940’lı yıllarda yapılan takılarında çoğu eritilmiştir (Türe, 2011).

1944 yılında toplanan Bretton Woods konferansındaki anlaşmayla, 1 ons altının değeri 35 \$ olarak belirlenmiştir. 1971 Aralık ayında Smithsonian Anlaşmasıyla doların konvertibilitesine son verilmiş ve 1 ons altın 38 dolar olmuştur. Para piyasasındaki belirsizlik nedeniyle, 1974 Nisan ayı itibari ile altın 172\$/ons seviyesine çıkmıştır. 1974 yılında yaşanan petrol krizinin de bu durumda önemli bir etkisi olmuştur. Ulusların ekonomisini etkileyen ABD piyasalarındaki canlanma ve IMF’nin altının ölçek olarak para piyasalarındaki etkisinin son vermesiyle, altın kıymetli bir maden olmaktan öteye gitmeyen bir meta haline gelerek altın fiyatları gerilemeye başlamıştır. Daha sonra 1975’te IMF elinde bulundurduğu altınların 1/6’sını satmak istemesiyle altın düşüşe devam ederek 1976 yılının Ağustos ayında 109\$/ons’a kadar gerilemiştir. 1970’lerin sonu 1980’lerin başlarında yaşanan ekonomik istikrarsızlık ve altın standardına yeniden geri dönülmesi gibi nedenlerden altın fiyatları yeniden yükselmeye başlamış ve bu dönemde altının fiyatı 677\$/ons olmuştur. 1980’li yıllarda İran-İrak Savaşı’yla başlayan Körfez Krizi sırasında yaşanan sosyal ve siyasi krizler nedeniyle altın fiyatları artmıştır. 1980’li ve 1990’lı yıllar boyunca finansal piyasalarda önemli gelişmeler yaşanmış ancak altın geçerli cazibesini kaybetmiştir (Topçu, 2010).

Altın 2000’li yıllardan itibaren 1970’li yıllardaki değerine tekrar kavuşmuştur. Bu dönemdeki yükselişte, 2001 yılında ABD’de yaşanan 11 Eylül saldırıları ile 2003 yılındaki Irak’a yapılan askeri harekâtlar gibi Ortadoğu’daki gelişmelerin etkili olduğu düşünülmektedir (Topçu, 2010).

2007 Temmuz ayında ABD’deki yüksek riskli konut kredisi piyasalarında başlayan ve kısa sürede tüm dünyadaki finansal piyasaları etkisine alan küresel kriz döneminde altın fiyatlarında hızlı artışlar görülmüştür (Topçu, 2010).

6. DÖVİZ PİYASASI

Döviz değişimlerinde kullanılan sistem altın standardı gelişimiyle başlayarak, sabit ve dalgalı kur sistemleri üzerinde yapılan anlaşmalara kadar gelişimini devam ettirmiştir. 1876 yılından 1973 yılına kadar olan sürede döviz kuru oranları altın standardı uygulaması tarafından işlem görmüştür. Her bir para birimi belirli bir orandan altına dönüştürülerek, iki para birimi arasındaki kur oranı, altının onsu başına nispi değişim oranı tarafından belirlenmiştir. Ülkeler kendi para birimlerini altın değeri üzerinden belirlemiştir. 1914 yılında I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla altın standardı uygulaması askıya alınmıştır. Büyük Buhran dönemi olarak adlandırılan bu sürede ve 1920’li yıllarda ABD ve Avrupa’da baş gösteren bankacılık paniği neticesinde altın standardı uygulaması terk edilmiştir. 1930’lu yılları kapsayan dönemde ise bazı ülkeler kendi para birimlerini dolara bağlayarak sık sık revizyonlar görülmüştür. Bu dönemde döviz piyasalarındaki istikrarsızlık uluslararası alanlarda da ticaretin düşmesine neden olmuştur. 1944 yılında para birimleri arasında sabit kur ayarlaması sağlamak amacıyla uluslararası Bretton Woods Anlaşması yapılarak 1971 yılına kadar sürmüştür. Bu dönemde hükümetler, kur oranlarının başlangıç düzeyi kabul edilen %1’i sabitlemek amaçlı sürekli müdahale etmiştir. 1971 yılı itibariyle ABD doları çok fazla değer kazanmıştır. ABD dolarına yabancı para talebinin yabancı para arzından daha düşük gerçekleşmesi nedeniyle çeşitli ülkelerin katılımcılarıyla konferans

düzenlenmiştir. Konferansta Smithsonian Anlaşması yapılarak, ABD doları diğer para birimleri karşısında devalüe edilmiştir. Bu sayede sadece doların değeri sıfırlanmamış, döviz kurlarının yeni oranlardan %2,25’lik herhangi bir yönde dalgalanması sağlanmıştır. Bu anlaşmayla 1973 yılı itibariyle döviz kurlarının piyasadaki güçler tarafından belirlenmesinde de esnek davranılmıştır (Madura, 2012).

Döviz kurları, dünyanın en büyük döviz piyasalarında belirlenir. Yıllık ticaret hacmi günlük yapılan işlemlerde, yaklaşık olarak 1 katrilyon (bin trilyon dolara) dolardır. Dünya’da ticaret işlemleri ABD doları ile yapılmakta ve İngilizler, Amerikalılar ve Japonlar tarafından yönlendirilmektedir. Euro (€), pound (£), Japon yeni (¥) ve İsviçre Frangı en çok alışverişi yapılan değerli paralardır. Döviz kurları arz ve talebin gücüne bağlıdır. Kur artışı oldukça insanlar, ellerinde bulunan dövizleri satmak isterler. Alıcılar ise isteksizdirler veya tersi durumlarda geçerlidir. Döviz kurları artış gösterdiğinde değerlenir, düştüğünde ise değeri azalır. Döviz kurlarındaki değişimler işletmelere ve ekonominin bütününe zarar verebilmektedir. Bu nedenle ekonomistler ve siyaset üretenler, döviz kuru olası sonuçlarını iyi hesaplamalıdır (Mill, 2017).

7. ENFLASYON, DÖVİZ KURLARI ve ALTIN İLİŞKİSİ

Enflasyon kelimesinin anlamı şişme genişlemedir. Ekonomik bir ifadeyle ise enflasyon, fiyatlardaki genel düzeyinin sürekli olarak yükselmesi ve para değerinde de düşmeler olarak anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, ekonomik açıdan, elimizde bulunan para miktarının artmasına karşılık, bu para miktarıyla alabileceğimiz mal miktarının azalmasıdır. Enflasyon karmaşık bir durumdur. Bu sebeple ekonominin niçin enflasyonist bir ortamda bulunduğu çeşitli şekillerde açıklanmaktadır. Enflasyonist bir ortamda fiyatlar sürekli arttığından ücret ve maaş gibi emek gelirleriyle geçinen kişilerle, kira geliri gibi sabit bir geliri olanlar elde ettikleri para ile daha az miktarda mal ve hizmet alacaklarından zarar görmektedir (Gürler, 2009).

Genel olarak insanlar, altını enflasyondan korunma aracı olarak görmektedirler. Enflasyon paranın satın alım gücünü azalttığından özellikle enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde yatırımcıların altına yönelmesi olası bir durumdur. Ancak, yapılan araştırmalar bu nedenselliğe bir destek bulamamaktadır. Altın enflasyon ilişkisinde altına reel fiyatlarla yani enflasyondan arındırılmış fiyatlar üzerinden değerlendirilmelidir. Enflasyon yükselişe geçtiğinde altının da yükselmesi ya da enflasyon düştüğünde altın fiyatları da düşüşe geçseydi altının reel fiyatlarının belli bir ortalama istikrar gösteren durumda olması beklenebilirdi. Ancak reel fiyatlarda istikrarsızlaşabilir. Dolayısıyla ‘yüksek enflasyon-güçlü altın, düşük enflasyon-zayıf altın’ düşüncesini gerçekteki veriler desteklememekte ve son dönemlerdeki reel fiyat düzeyi altının ucuz olduğuna dair bir işaret göstermemektedir (Şahinöz, 2016).

BrettonWoods sisteminin 1970’li yıllarda son bulmasıyla altın fiyatı serbest bir düzeyde dalgalanma göstermiştir. Doların dünya piyasalarındaki genel durumu altın fiyatlarını kısa vadedeki hareketlenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF)’nin yaptığı çalışmalarda 2002 yılından itibaren altın fiyatlarındaki hareketlenmenin yaklaşık olarak %40- 50 ‘si dolardaki hareketlenmeden kaynaklanmıştır. Bu nedenle, dolar ve altın fiyatları arasında ters yönlü güçlü bir ilişki bulunmaktadır. ‘Güçlü dolar-zayıf altın, zayıf dolar-güçlü altın ilişkisindeki birinci faktör, doların değeri düştüğünde yatırımcıların altına yönelmesi. Bu eğilimde doların zayıf olduğu dönemde altını güçlendiriyor. İkinci faktör ise, dolar kurunun düşmesi, dolar kullanmayan ülke paralarının satın alma gücünü arttırarak, altın fiyatından başlayarak diğer emtia fiyatlarının da yükselmesine sebep olmaktadır (Şahinöz, 2016).

Kriz beklentilerinin artışa geçtiği her dönemde nakit elde bulundurma isteği artmaktadır. Bu ortamlar da ise ekonomide resesyona girilmesi öngörüsüyle yalnız altın değil diğer bütün mallara olan talep te

düşmektedir. Ancak altın, aynı zamanda paranın işlevini görebildiği için bütün emtialardan farklı bir durumda bulunmaktadır (Eğilmez, 2012).

Tablo. 6: Altın Fiyatlarını Etkileyen Özet Literatür İncelemesi.

Yazar	Yöntem ve Sonuç
Koutsoyiannis(1983)	Ocak 1980-Mart 1981 döneminde altındaki fiyatlanmanın dünyanın ekonomik durumundan daha fazla ABD ekonomisinden etkilendiğini ve dolar-altın fiyatları arasında güçlü negatif yönlü ilişki olduğunu belirtmiştir
Dooleyvd (1992)	Ocak (1976)- Aralık1990 döneminde aylık olarak veriler kullanılarak ABD, İngiltere, Fransa, Almanya ve Japonya'nın para birimlerini içeren VAR analizi uygulanan araştırmada ABD dolarının diğer ülkelerin para birimleriyle olan paritesinin, altın fiyatlarındaki değişiklikler yaşanmasında etkileyici bir faktör olduğu açıklanmaktadır.
Ghosh vd. (2002)	Ocak1976 – Aralık1999 dönemindeki aylık olarak elde edilen verilerden yararlanarak,ABD doları ve altın fiyatlarını etkileyen rassal şoklar gibi değişkenlerden etkilendiğini ölçerek, altın fiyatlarının ABD enflasyon, faiz oranı ve dolar döviz kurundan etkilendiği bulgusunu ortaya çıkarmışlardır. Uygulanan testlerde altın fiyatları ile ABD tüketici fiyatları endeksi arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğunu ve altın fiyatlarının uzun vade enflasyona karşı koruma durumunda olduğu sonucuna ulaşmışlardır.
Zhang ve Wei (2010)	Ocak 2000-Mart 2008 dönemine ait verilerde, altın ve petrol fiyatlarıyla aralarında korelasyon olduğu, petrol fiyatlarındaki artış ya da azalışların altın fiyatına göre iki kat daha fazla ve altının fiyatının petrol fiyatını, petrol fiyatının altın fiyatına etkisinden 5 kat daha fazla etki yarattığını belirtmişlerdir.
Wang ve Chueh (2013)	Altın ve petrolün fiyatı, ABD doları ve faiz oranlarıyla kısa ve uzun vadeli etkileri, 2 Ocak 1989-20 Aralık 2007 dönemine ait günlük verileri kullanarak, altın ve petrol fiyatlarının birbirini pozitif olarak etkilediği, faiz oranları ve ABD dolarının ise altın fiyatlarını negatif olarak etkilediğini belirtmişlerdir.
Ciner (2013)	Çalışmada, ABD ve İngiltere'nin Ocak 1990-Haziran 2010 tarihlerindeki günlük verilerle altın ve petrol fiyatı, döviz kuru, tahvil ve hisse senedi ilişkisinde, bu değişkenlerin birbirlerine karşı korunma sağladığı bulgusu elde edilmiştir. Dolayısıyla, altının döviz kurlarının olumsuz etkilerine karşın daha güven sağladığı sonucuna varılmıştır

Kaynak: *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi.* (Syzdykova, 2018)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Altın fiyatlarının birçok finansal değişkeni etkilediği, aynı zamanda birçok finansal değişkenden de altının etkilendiği düşünülmektedir (Kırman, 2016). Ekonomilerde yaşanan krizler, uluslararası sosyo-ekonomik olumsuz gelişmeler, turizm gelirlerinin ekonomik katkısına engel terör gibi olaylar insanları güvenli bir finansal enstrüman arayışına sevk etmektedir. Dolayısıyla faiz, hisse senedi, enflasyona, döviz kuru ve birçok finansal etkilere karşı önemli bir yatırım kaynağı olduğu bilinmektedir.

Yapılan analizlerde altındaki fiyatlanmayı enflasyon oranlarının pozitif yönde, döviz kurunun ise negatif yönde bir etkisi olduğu belirtilmiştir. Diğer koşullar sabit kalmak koşuluyla enflasyon oranındaki bir birimlik artış, altındaki 2,70 birimlik bir artışa, dövizdeki bir birimlik artış ise altında 1,35 birimlik bir azalışla etkilemektedir. (Elmas, Kaplan ve Polat, 2014).

Çok eski çağlardan beri varlığını sürdüren altın popülaritesini korumaktadır. Dünyada yaşanan önemli ekonomik gelişmeler altın fiyatlarında da değişiklikler yaşanmasına neden olmuş ancak, bireylerin en güvendiği, en değerli maden yine altın olmaktadır. Bu bağlılık altının ülkelerin sosyal, kültürel yapısının ve güvencelerinin bir parçası olarak ekonomik varlığını sürdürmektedir. Global kriz ortamlarında özellikle gelişmekte olan ülkelerin nakit akım dengelerinin bozulmasına neden olmaktadır. Ekonomik dalgalanmaların yaşandığı zamanlarda merkez bankalarının altın varlığı güç sağlamaktadır. Bu nedenle ülkelerin özellikle altın kaynaklarının, rezervlerinin ortaya çıkarılmasına, altın üretimine her daim önem verilmesine gerek arz etmektedir. Bir önemli konuda kültürel değerlere bağlı olarak Türkiye’de özellikle Anadolu’da yaşayanların yastık altı dediği zor dönemler için saklanan altının var olduğu bilinmekte ancak piyasalara nasıl entegre edileceği konusunda çözümler üretilmemektedir. Bu konuda kamu ve özel bankaların, bu saklı altınları ekonomiye kazandırma yöntemleri geliştirmelerinin önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ada, E. , Erol, C. , Baklacı, H. (2012). *Uluslararası Rekabetçiliğin Geliştirilmesi Projesi İhtiyaç Analizi. İzmir Ekonomi Üniversitesi. Kuyumculuk Sektörü Sektör Raporu. 2012*
- Budak, Z. , Kazancı, E., Çınar, S. Yılmaz, M. (2015). *TR63 Bölgesi Kuyumculuk Sektör Raporu.*
- Eğilmez, M. (2012). *Kolay Ekonomi. İstanbul: Remzi Kitabevi. 4. Baskı.*
- Elmas, B. , Kaplan, F. , ve Polat, M. (2014). *Enflasyon ve Döviz Kurunun Altın Fiyatları Üzerindeki Etkisi. 2. and International Symposium on Accounting and Finance ISAF 2014.*
- Erkal, M. (1987). *Madeni para, banknot ve kâğıt para mübadelesinde faiz. Para Faiz ve İslam İçinde. İstanbul: İslami ilimler araştırma vakfı yayınları.*
- Güngör, T. (2017).’’ Kuyumculuk sektörü 10 milyar dolarlık bir sektör’’ 12 Haziran 2019 Tarihinde <https://www.dunya.com/kose-yazisi/kuyumculuk-sektoru-10-milyar-dolarlik-bir-sektor/356977> adresinden alınmıştır.
- Gürler, Z. (2009). *Genel Ekonomi. Ankara: Nobel Yayın. 2. Basım.*
- İstanbul Altın Borsası Yayınları (1999).*Kıymetli Madenler ve Piyasaları. İstanbul: Rota yayın yapım.*
- Kırman, O. (2016). *Dolar Endeksi ve Altın Fiyatı Dalgalanmaları Arasındaki İlişkinin Piyasa Kanısının Sınanması. Marmara Üniversitesi II. İktisadi Bilimler Zirvesi. Congreconomics. 2016*
- Madura, J. (2012). *Uluslararası Finansal Yönetim I. Çev. Ed. Doğukanlı, H. Ankara: Nobel Akademik yayıncılık*
- Mill, A. (2017). *Ekonomi 101. Çev. Ed. Soysal, N. İstanbul: Say Yayınları. 2. Baskı*
- Smith, A. (2011). *Ulusların Zenginliği. Çev. Ed. Saltoğlu, M. Ankara: Palme Yayınları.*
- Syzdykova, A. (2018). Dünya Altın Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi. *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi. 2018. Cilt 5. Sayı. 11.*
- Şahinöz, E. (2016).’’Galat-ı Meşhur- Altınla İlgili Doğru Bildiğimiz Yanlışlar’’05 Nisan 2019 Tarihinde<https://www.finansgundem.com/yazarlar/galat-i-meshur-altinla-ilgili-dogru-bildigimiz-yanlislar-yazisi/1050064> adresinden alınmıştır.
- Mücevherat Sektör Raporu. 12 Şubat 2019Tarihinde:
https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Altin_Mucevherat.pdf adresinden alınmıştır.
- Türe, A. (2011). *Dünya kuyumculuk tarihi II. Orta Çağ’dan günümüze batı dünyasının takıları. İstanbul: İstanbul Kuyumcular Odası yayınları-II*
- Zerka, M. A. ve Neccar, A. M. (2011). *İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta. Çev. Karaman, H. İstanbul: İz Yayıncılık.*
- Topçu, A. (2010). *Altın Fiyatlarını Etkileyen Faktörler. Sermaye Piyasaları Araştırma Kurulu Araştırma Raporu.*

KUR FARKLARININ MALİ TABLOLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE TMS 21 DOĞRULTUSUNDA HALKA AÇIK ŞİRKETLERDE ÖRNEK UYGULAMALARI

Hüseyin MERT*

Göktuğ DUYAR**

Didem ÖZÇELİK***

Geliş/Received: 12.04.2019

Kabul/Accepted: 23.08.2019

Özet

Kur değişimlerinin muhasebe kayıtlarına alınması ve finansal tablolara aktarılması her ülkenin kendi mevzuatına göre farklılık göstermiş ve buna bağlı olarak uzun süre standardizasyondan uzak kalmıştır. Bu amaçla oluşturulan Uluslararası Muhasebe Standardı (UMS) 21, ülkemizde de TMS 21 Kur Değişiminin Etkileri standardı olarak uygulamaya konulmuştur. Bu makalede, ilgili standart ile, yabancı para işlemlerinin kavramsal boyutunun açıklanmasına, yabancı paraya dayalı parasal ve parasal olmayan işlemlerin tasnifinin nasıl yapıldığına ve bunların finansal tablolara olan etkilerinin neler olduğuna yer verilmiş ve farklı sektörlerde faaliyet gösteren halka açık şirketlerden yapılan örneklendirmelerle kur farklarının finansal tablolara etkisi standart kapsamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur, Kur Farkı, Kur Değişim Etkileri, TMS 21
JEL Kodları: M40, M41, M42

THE EFFECT OF CHANGES IN FOREIGN EXCHANGE RATES IN FINANCIAL STATEMENTS AND EXAMPLES ON LISTED COMPANIES UNDER TAS 21

Abstract

The transfer of exchange rates' accounting records to financial statements differed according to the specific legislations of each country, and standardization could not be established for a long period. In order to provide standardization, the International Accounting Standard put IAS 21 into practice internationally, and following the period, the Standard of the Effects of Exchange Rate TAS 21 has been also established in Turkey. In the perspective of the standard, this article explains conceptual dimension of foreign currency transactions, their classification as monetary and non-monetary ones and their effects on the financial statements. Furthermore, the effect of the exchange differences on the financial statements were discussed in the scope of the standard with examples with listed companies from different sectors.

Keywords: Exchange Rate, Changes in Exchange Rate, TMS 21
JEL Classification: M40, M41, M42

* İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi, Okan Üniversitesi, huseyin.mert@okan.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-5391-7865

** SBE Muhasebe ve Denetim Doktora Programı Öğrencisi, Okan Üniversitesi, gokduyar@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0003-2246-4909

*** SBE Muhasebe ve Denetim Doktora Programı Öğrencisi, Okan Üniversitesi, didem-ozcelik@hotmail.com
ORCID ID:0000-0002-9273-3142

للشعب المفتوحة الشركات على التكنولوجية التطبيقات وتأثيرات المالي الإطار على العملة فرق

س م ت نحو 21

الملخص

التغيرات الطارئة على العملة الصعبة وتسجيلها في سجلات المحاسبة واللوحات المالية يختلف بين دولة وأخرى ونرى بأن ذلك كان دائما بعيدا عن المعايير, لهذا الغرض معايير المحاسبة الدولية (و م س)، تم وضعها كمعايير للتطبيق أيضا لتغيرات فرق العملة الصعبة في دولتنا. في هذه وتأثير الفروقات في العملة الصعبة تم البحث في المعايير ذات العلاقة وأبعاد الاعمال للعملة الاجنبية من ناحية الاصطلاحات وكيف تم تصنيف الاعمال المالية المسندة على العملة سواء كانت مستندة على العملة أو غير مستندة على العملة بما يخص الشركات المفتوحة على الشعب وما هو التأثير الحاصل للفروقات في العملة الصعبة على الاطارات المالية ضمن هذه المعايير.

عبارات توضيحية: قيمة العملة الصعبة, فرق القيمة بالعملة الصعبة, تأثيرات التغيرات على سعر العملة الصعبة, ت م س 21

رموز ج: م 40 م 41, م 42

GİRİŞ

1970'lerin başında BrettonWoods'un sabit kur politikasının çöküşünden sonra, açık ekonomilerde kur dalgalanmaları ve bunun yarattığı riskler şirket finansal yönetimlerinde önemli bir yer tutmaya başlamış ve bu durum, işletmelerin finansal tabloları üzerinde önemli etkiler göstermiştir(Mbithi, 2013). Sonuç olarak uluslararası alanda şirketlerin yabancı paralı işlemlerinin sunumunun ve hangi kurlarla yapılması gerektiği konusu net değildi. Bu kapsamda, Uluslararası Muhasebe Standardı (UMS 21) yayımlanarak ortak bir standardizasyon oluşturulmuş oldu. İlgili standart ile yabancı para ile yapılan işlemlerin finansal tablolarda bulunan diğer unsurlarla birlikte aynı para cinsinden gösterilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Yabancı para ile yapılan her türlü işlem ve bu işlemlere ait muhasebe kayıtlarının tek bir para cinsine çevrilmesi ve raporlarda gösterilmesi gerekmektedir.

Bu doğrultuda, Türkiye'de de uygulamaya alınan TMS 21'in amacı, yabancı para işlemlerinin finansal tablolara nasıl dahil edileceğini ve finansal tablolarda kullanılan para birimine nasıl çevrileceğini düzenlemektir. Hangi döviz kurlarının kullanılacağı ve döviz kurlarındaki değişimin finansal tablolar üzerindeki etkilerinin nasıl raporlanacağı bu standardın temel konularıdır (KGK, 2019).

Bu çalışma, TMS 21 kapsamında döviz ve dövize dayalı işlemlerin ilk muhasebeleştirilmesi, finansal tablolara aktarılması ve sunulması sürecine kadar olan aşamalara değinilerek, döviz kurlarındaki değişimler ve döviz kuru risklerinin finansal tablolar üzerindeki etkilerini göstermeyi amaçlamaktadır.

1. KUR FARKLARININ FİNANSAL TABLOLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1. TMS 21 Kur Değişimi Etkileri Standardının Amacı ve Kapsamı

Kur, iki milli para arasındaki değişim oranıdır. Diğer bir ifade ile yabancı paranın milli para cinsinden fiyatıdır (Karluk, 2007). Kur farkı ise, belli bir miktar yabancı para biriminin yerel para birimi ile değiştirilmesi sırasında oluşan alış ve satış kurları arasındaki farktır (Apak, 2018). Bu kapsamda, TMS-21 Kur Değişiminin Etkileri Standardı'nın amacı da, kur ve kur farklarının, finansal tablolara nasıl dahil edileceğini ve finansal tablolarda kullanılan para birimine nasıl çevrileceğini düzenlemektir (Bulent, 2017).

1.2. Geçerli Para Birimi

Finansal tablolar düzenlenirken, aynı türden para birimi kullanılması gerekliliği göz önünde bulundurulmalı ve işletmeler bu doğrultuda geçerli para birimini belirleyip, finansal tabloları düzenlemelidirler. TMS 21'e göre, kullanılması gereken "geçerli para birimi", işletmenin faaliyet gösterdiği temel ekonomik çevrenin para birimi olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle, standarda göre geçerli para birimi, doğrudan o ülkenin resmi para birimi olmalıdır. Bu noktada, geçerli para biriminin belirlenmesi bir seçim değil, doğru raporlama yapılabilmesi için zorunlu bir parametredir.

1.3. Parasal Kalemler

TMS 21 kur farklarının belirlenmesi ve muhasebeleştirilmesinde ilgili kalemler, parasal ve parasal olmayan sınıflandırılmıştır. Parasal kalemler, elde tutulan para ile sabit veya belirlenebilir bir tutarda para olarak alınacak veya ödenecek varlık ve borçlar olarak tanımlanırken, belirli bir tutarda para olarak alınamayacak veya ödenmeyecek varlık ve borçlar ise parasal olmayan kalem olarak değerlendirilmektedir (Gürsoy, 2016:4).

1.4. Yurtdışındaki İşletmede Bulunan Net Yatırım

Yurtdışındaki bir işletmenin faaliyet sonuçlarının ve finansal durumunun, raporlayan işletmenin finansal tablolarına konsolidasyon, oransal konsolidasyon ya da özkaynak yöntemi ile dahil olabilmesi için, finansal tablolarda kullanılan para birimine çevrilmesi gerekmektedir (KGK, 2019).

1.5. İlk Muhasebeleştirme

Yabancı para işlemleri, ilgili işlem tarihinde, yabancı para ile geçerli para birimi arasındaki spot kur uygulanmak suretiyle geçerli para birimi cinsinden kayıtlara alınır. İşlem tarihi, ilgili kalemin mali tablolara alınmasının gerekli olduğu ilk tarihtir.

Yabancı para işlemi, yabancı para biriminde gerçekleştirilmiş ya da ödemenin yabancı para biriminde gerçekleştirilmesini gerektiren bir işlem olup, aşağıdaki maddeleri de kapsar:

- İşletmenin, fiyatları yabancı bir para biriminde belirlenen mal ve hizmetleri alıp satması;
- İşletmenin, borç ya da alacak tutarları yabancı bir para biriminde belirlenen kredi alması ya da borç vermesi;
- İşletmenin, yabancı bir para birimi cinsinden varlık iktisap etmesi ya da elden çıkarması ile bu tür yükümlülüklerin doğması veya ifa edilmesi.

Uygulama kolaylığı nedeniyle, işlem tarihindeki gerçek kura yaklaşan bir kurun, örneğin, haftanın ya da ayın ortalama kurunun, o dönem içinde her bir yabancı para biriminde gerçekleşen işlemlerin tümü için kullanılması mümkündür. Bununla birlikte, döviz kurunun önemli ölçüde dalgalanması durumunda dönem için ortalama kur kullanılmaz (KGK,2019).

1.6. İzleyen Raporlama Dönemi Sonunda Raporlama

Raporlama döneminin sonu itibariyle yabancı paralı işlemlerin hangi kurdan çevrileceği aşağıdaki hususlara bağlıdır:

- Muhasebe kaleminin parasal olup olmadığı,
- Parasal olmayan kalemlerin tarihi maliyetle mi yoksa gerçeğe uygun değeri üzerinden mi ölçüldüğü.

1.6.1. Parasal Kalemlerin Raporlanması

Her raporlama dönemi sonunda yabancı paralı parasal kalemler kapanış kurundan, diğer bir ifadeyle dönem sonundaki spot kurdan çevrilmektedir. Parasal kalemler (krediler ya da alacaklar vb.) raporlama tarihi itibariyle ödenmiş ya da ödenmemiş olabilmektedir. Raporlama tarihinden önce ödenen parasal kalemler işlemin yapıldığı tarihteki spot kur kullanarak çevrilmektedir. Raporlama tarihinde ödenmemiş parasal kalemler ise, finansal durum tablosu an itibariyle işletmenin finansal durumunu yansıttığı için, kapanış kurundan çevrilmektedir.

TMS 21, oluşan kur farklarının kâr veya zarar tablosu içinde nasıl belirtileceği konusunda bir yer işaret etmemektedir. Ama raporlama yapılırken, işletme faaliyetleri kapsamında oluşan kur farkları “İşletme Faaliyetlerinden Gelirler ve Giderler” ana başlığının altında; diğer yandan finansman faaliyetleri yani döviz cinsinden ya da dövize endeksli kullanılan yabancı kaynaklardan oluşan kur farkları da “Finansman Faaliyetlerinden Gelir ve Giderler” ana başlığı altında gösterilmektedir.

1.6.2. Parasal Olmayan Kalemlerin Raporlanması

Parasal olmayan kalemler, ilk muhasebeleştirildikleri tarihteki spot döviz kuru üzerinden çevrim yapılarak finansal raporlarda yerini almaktadır. Dolayısıyla dönem sonlarında parasal olmayan kalemler için yeniden çevrim işlemi yapılmamaktadır.

1.6.3. Parasal Kalemlere İlişkin Kur Farkları

Parasal kalemler, elde tutulan para ile sabit veya belirlenebilir bir tutarda para olarak alınacak veya ödenecek varlık ya da borçlar olarak tanımlanmaktadır. Ancak, tüm finansal varlıklar parasal kalemler olarak değerlendirilmemektedir. Örneğin, özkaynaklara dayalı finansal araçlar parasal kalem değildir, çünkü bu varlıklar sabit veya belirlenebilir tutarda para olarak geri alınamazlar.

1.7. Kur Farklarının Muhasebeleştirilmesi

TMS 21'e göre, eğer yabancı para birimine dayalı işlemlerden oluşan ve kur farklarının muhasebeleştirilmesinden kaynaklanan kazanç ya da zararlar diğer kapsamlı gelirde muhasebeleştiriliyorsa, bu kazanç ya da zararın kurdan kaynaklanan kısmı da diğer kapsamlı gelirde

muhasebeleştirilmesi gerekmektedir. Buna karşın, parasal olmayan bir kalemden kaynaklanan kazanç ya da zarar, kâr ya da zararda muhasebeleştirilirse, bu kazanç ya da zararın kurdan kaynaklanan kısmının da da kâr ya da zararda muhasebeleştirilmesi gerekmektedir.

Tablo 1: Parasal/Parasal Olmayan Kalemler

Parasal Kalemler	Parasal Olmayan Kalemler
Nakit	Maddi Duran Varlıklar
Banka Hesapları ve Kredileri	Maddi Olmayan Duran Varlıklar
Teminatlar	Şerefiye
Kıdem Tazminatı Karşılıkları	Sermaye
Gider Tahakkukları	Peşin Ödenen Giderler
Satıcılar	Ortaklara Yapılan Yatırımlar
Ödenecek / İndirilecek Vergi	Stoklar
Borçlanma Senetleri	Stok Değer Düşüklüğü Karşılığı
Ticari Alacaklar	Gelecek Yıllara Ait Gelirler
Şüpheli Ticari Alacak Karşılığı	Hisse Senetleri
Alacak Senetleri ve Diğer Alacaklar	Parasal Olmayan Varlık Karşılıkları
Borç Senetleri ve Diğer Borçlar	
Gelir Tahakkukları	
Ertelenmiş Vergi Varlığı/Yükümlülüğü	
Finansal Kiralama Ödemeleri	

Kaynak: Hall, N.; Barden, P. ve Poole, V. 2014. Deloitte iGAAP Volume A Part 2. Lexis Nexis. London: 1546.

2. ÖRNEK UYGULAMALAR (KAP, 2018)

2.1. Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığı ve Bağlı Ortaklıkları Kur Riski

2.1.1. Geçerli Para Birimi : Amerikan Doları'dır.

Finansal tablolardaki ölçüm kalemi olarak seçilen para birimi hariç bütün para birimleri yabancı para olarak ele alınmaktadır. Böylece, Türkiye Muhasebe Standartları 21 "Yabancı Para Birimi Kur Farkı Değişikliklerinin Etkisi" ne göre, ABD Doları olarak gösterilmeyen işlem ve bakiyeler ABD Doları olarak tekrar hesaplanmıştır. Finansal tablolar TTK'nın 70. maddesi uyarınca Türk Lirası cinsinden sunulmaktadır.

2.1.2. Sunum Para Birimi

Grup'un sunum para birimi TL'dir.

TMS 21 ("Kur Değişimlerinin Etkileri") kapsamında ABD Doları olarak finansal tablolarda;

- Bilanço, bilanço tarihindeki T.C.M.B. ABD Doları/Döviz alış kuru,
- Kar veya zarar ve kapsamlı gelir tablosu aylık ortalama ABD Doları döviz kuru,
- Oluşan kur farkları ise "çevrim farkı" adıyla öz kaynakların unsuru olarak gösterilmektedir.

2.1.3. Yabancı Para Çevrim Farkları

Konsolide finansal tablolar ve dipnotların hazırlanabilmesi amacıyla, TMS 21 uyarınca, ilk etapta Grup'un yasal finansal tablolarındaki parasal bilanço kalemleri bilanço tarihindeki ABD Doları kuruyla; parasal olmayan bilanço kalemleri, gelir ve giderler ile nakit akımları ise işlemin gerçekleştiği tarihin, kuruyla (tarihsel kur) ABD Doları'na çevrilmiş ve çevrim farkı özkaynaklar altında gösterilmiştir.

Yabancı para cinsinden olan işlemlerin çevriminden doğan çevrim karı/zararı ise, kar veya zararda finansman giderleri altında, kur farkı gideri hesabında ve ticari faaliyetlerden kaynaklanan çevrim karı / zararı ise esas faaliyetlerden giderler altında kur farkı gideri hesabında gösterilmektedir.

2.1.4. Türev Olmayan Finansal Araçlar ve Finansal Riskten Korunma Muhasebesi

2018 itibariyle, yatırım finansmanı için kullanılan Japon Yeni, İsviçre Frangı ve Avro para birimlerinden olan uzun vadeli krediler, gerçekleşme olasılığı yüksek aynı cins döviz gelirleri nedeniyle maruz kalınan kur riskine karşı korunma aracı olarak tanımlanmıştır. Bu kredilerden doğan gerçekleşmemiş kur farkı diğer kapsamlı gelirden muhasebeleştirilmektedir.

2.1.5. THY 2018 İlk Çeyreğinde Gerçekleşen Verileri İncelediğimizde

Türk Hava Yolları 2018 yılının ilk çeyreğinde 314 milyon TL (86 milyon ABD Doları) ana ortaklık net dönem zararı açıklamıştır.

THY'nin ilk çeyrek sonu itibariyle net borcu 26,3 milyar TL seviyesindedir. Türk Hava Yolları'nın finansal borçlarının yüzde 78,6'sı uzun vadeli finansal kiralama işlemlerinden oluşmaktadır.

Şirketin 2018 birinci çeyrek itibariyle net yabancı para açık pozisyonu 18 milyar TL'dir. Bu tutarın 8,6 milyar TL'si Euro, 9,4 milyar TL'si Japon Yeni cinsindedir. Hesaplarını dolar cinsinden kaydeden THY, ABD Doları'nın Japon Yeni ve Avro'ya karşı değer kaybetmesinden olumsuz etkilenmektedir. Şirket, Tablo 2'de görüleceği üzere ilk çeyrekte 361 milyon TL kur farkı gideri kaydetmiştir.

Tablo 2: Finansman Giderleri

Finansman Giderleri	1 Ocak-31 Mart 2018
Kur Farkı Zararları Net	361
Finansal kiralama faiz gideri	207
Türev işlemler makul değer fark zararları, net	42
Uçak alımına ilişkin ön ödeme reeskont faiz giderleri	38
Kıdem tazminatı faiz maliyeti	13
Uçak finansmanı giderleri	11
Diğer finansal giderler	5
Toplam	677

THY türev araçları kullanarak olası risklerden korunma politikası uygulayan firmalar arasında sayılabilir. 31 Mart 2018 tarihinde Grup'un türev finansal araç varlık ve yükümlülükleri Tablo 3'deki gibidir:

Tablo 3: Grubun Türev Finansal Araç Varlık ve Yükümlülükleri

	31.03.2018
Türev finansal varlıklar	
Çapraz kur nakit akım riskinden koruma amaçlı türev araçlar	47
Türev finansal yükümlülükler	
Çapraz kur nakit akım riskinden koruma amaçlı türev araçlar	326

Yabancı para cinsinden işlemler, kur riskinin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Grup'un yabancı para cinsinden parasal ve parasal olmayan varlıklarının ve parasal ve parasal olmayan yükümlülüklerinin bilanço tarihi itibarıyla dağılımı Tablo 4'deki gibidir:

Tablo 4: Parasal ve Parasal Olmayan Yükümlülüklerin Bilanço Dağılımı

	31.03.2018					
	TOPLAM (TL)	TL	AVRO (TL)	JPY (TL)	CHF (TL)	Diğer (TL)
1.Dönen Varlıklar	11.546	1.282	7.950	41	62	2.211
2.Duran Varlıklar	641	209	396	-	-	36
3.Toplam Varlıklar	12.187	1.491	8.346	41	62	2.247
4.Kısa Vadeli Yükümlülükler	9.299	5.076	1.101	1.966	939	217
5.Uzun Vadeli Yükümlülükler	20.880	516	882	13810	5.672	-
6.Toplam Yükümlülükler	30.179	5.592	1.983	15.776	6.611	217
7.Net Yabancı Para Varlık (/Yükümlülük) Pozisyonu	(17.992)	(4.101)	6.363	(15.735)	(6.549)	2.030
8.Parasal Kalemler Net YabancıPara Varlık / Yükümlülük) Pozisyonu	(19.354)	(4.045)	5.515	(15.760)	(6.571)	1.507

2.1.6. Kur Riskine Duyarlılık

Grup, başlıca, TL, AVRO, JPY ve CHF cinsinden kur riskine maruz kalmaktadır. Aşağıdaki tablo Grup'un, TL, Avro, JPY ve CHF kurlarındaki yüzde 10'luk artışa ve azalışa olan duyarlılığını göstermektedir Pozitif değer, kar/zararda ve diğer özkaynak kalemlerindeki artışı ifade eder.

Tablo 5: Vergi Öncesi K/Z Risk Yönetimi Yabancı Para Pozisyonu

	31.03.2018	
	Yüzde 10 Değer Kazanması	Yüzde 10 Değer Kaybetmesi
TL Net Etki	(410)	410
Avro Net Etki	636	(636)
JPY Net Etki	(1.574)	1.574
CHF Net Etki	(655)	655
Diğer Net Etki	203	(203)
Toplam	(1.800)	1.800

2.2. Tofaş Türk Otomobil Fabrikası Anonim Şirketi Kur Riski

2.2.1. Geçerli ve Sunum Para Birimi

Şirketin geçerli ve sunum para birimi TL'dir. TMS 21 ("Kur Değişimlerinin Etkileri") kapsamında ABD Doları ve Avro işlemler, işlem tarihlerinde geçerli olan döviz kurları üzerinden çevrilmiştir. Yabancı paraya dayalı bu parasal varlık ve yükümlülükler, bilanço tarihinde geçerli olan döviz kurları kullanılarak çevrilmiştir.

2.2.2. Yabancı Para Çevrim Farkları

Yabancı para cinsinden olan işlemlerin çevriminden doğan kur farkı geliri veya gideri konsolide kar ya da zarar tablosuna yansıtılmıştır.

2.2.3. TOFAŞ'ın 2018 ilk çeyreğinde gerçekleşen verilerini incelediğimizde

TOFAŞ 2018 yılının ilk çeyreğinde 324 milyon TL konsolide net dönem karı açıklamıştır. Şirketin ilk çeyrek sonu itibarıyla toplam borcu 10,1 milyar TL seviyesindedir. Şirketin borçlarının yüzde 36'sı uzun vadeli yükümlülüklerden oluşmaktadır. Şirketin 2018 birinci çeyrek itibarıyla net yabancı para açık pozisyonu ise 2,4 milyar TL'dir.

Şirketin Avro cinsinden uzun vadeli kredileri üzerindeki kur dalgalanmalarına ilişkin kur riski Fiat ve PSA şirketleri tarafından üstlenilmiştir. Bu krediler hariç şirketin net yabancı para uzun pozisyonu 301 milyon TL'dir.

Şirketin 267 milyon TL kambiyo geliri ve 234 milyon TL kambiyo zararı bulunmaktadır. Kambiyo zararları bulunmasına rağmen net 33 milyon TL kur farkı geliri bulunmaktadır. Bu durum şirket karlılığını olumlu yönde etkilemiştir.

TOFAŞ türev araçları kullanarak olası risklerden korunma politikası uygulayan firmalar arasında sayılabilir. 31 Mart 2018 tarihinde şirketin türev finansal araç varlıkları net 6.4 milyon TL'dir.

Yabancı para cinsinden işlemler, kur riskinin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Şirketin yabancı para cinsinden parasal ve parasal olmayan varlıklarının ve parasal ve parasal olmayan yükümlülüklerinin bilanço tarihi itibarıyla dağılımı aşağıdaki gibidir:

Tablo 6: Parasal ve Parasal Olmayan Yükümlülüklerin Bilanço Dağılımı

31.03.2018	Döviz Pozisyonu Tablosu TL Karşılığı (Milyon TL)	ABD Doları	AVRO
Dönen Varlıklar	2.604	-	534
Duran Varlıklar	68	-	13
Toplam Varlıklar	2.672	-	548
Kısa Vadeli Yükümlülükler	(3.020)	-	(619)
Uzun Vadeli Yükümlülükler	(2.143)	-	(432)
Toplam Yükümlülükler	(5.163)	-	(1051)
Net Yabancı Para Varlık /Yükümlülük Pozisyonu	(2.451)	-	(503)
Parasal Kalemler Net Yabancı Para Varlık /Yükümlülük Pozisyonu	(2.864)	-	(579)

2.2.4. Kur Riskine Duyarlılık

Şirket, ağırlıklı olarak Avro olmak üzere, Avro ve ABD Doları üzerinden kur riskine maruz kalmaktadır. Tablo 7 şirketin, kurlardaki yüzde 10'luk artışa ve azalışa olan duyarlılığını göstermektedir. Pozitif değer, kar/zararda ve diğer özkaynak kalemlerindeki artışı ifade etmektedir.

Tablo 7: Vergi Öncesi K/Z Risk Yönetimi Yabancı Para Pozisyonu

	31.03.2018			
	Kar/Zarar		Özkaynaklar	
	Yüzde 10 Değer Kazanması (Bin TL)	Yüzde 10 Değer Kaybetmesi (Bin TL)	Yüzde 10 Değer Kazanması (Bin TL)	Yüzde 10 Değer Kaybetmesi (Bin TL)
1- ABD Doları Net Etki	5.260	(5.260)	-	-
2- Avro Net Etki	36.427	(36.427)	330.266	(330.266)
3-Diğer	(18)	18		
Toplam	41.669	(41.669)	330.266	(330.266)

2.3. Alarko Carrier Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi Kur Riski

2.3.1. Geçerli ve Sunum Para Birimi

Şirket'in fonksiyonel ve sunum para birimi TL'dir.

TMS 21 ("Kur Değişimlerinin Etkileri") kapsamında ABD Doları, Avro ve İngiliz Sterlini (GBP) işlemler, işlem tarihlerinde geçerli olan döviz kurları üzerinden çevrilmiştir. Yabancı paraya dayalı bu parasal varlık ve yükümlülükler, bilanço tarihinde geçerli olan döviz kurları kullanılarak çevrilmiştir.

2.3.2. Yabancı Para Çevrim Farkları

Yabancı para cinsinden olan işlemlerin çevriminden doğan kur farkı geliri veya gideri konsolide kar ya da zarar tablosuna yansıtılmıştır.

2.3.3. Alarko Carrier'ın 2018 ilk çeyreğinde gerçekleşen verilerini incelediğimizde

Şirket 2018 yılının ilk çeyreğinde 8.5 milyon TL net dönem karı açıklamıştır. Şirketin ilk çeyrek sonu itibariyle borcu 148 milyon TL seviyesindedir. Şirketin finansal borçlarının yüzde 86'sı kısa vadeli yükümlülüklerden oluşmaktadır.

Şirketin 2018 birinci çeyrek itibariyle net yabancı para pozisyonu 12 milyon TL'dir. Bu tutarın içerisinde, ABD Doları ve GBP pozisyonları sırasıyla, 979 bin ABD Doları ve 9 bin GBP açık pozisyon vermesine rağmen, şirketin hesaplarındaki Avro varlıklardan dolayı toplamda açık döviz pozisyonu bulunmamaktadır.

Şirket, hem ithalat hem de ihracat yapmaktadır. İlk çeyrekte TL karşılığı ihracat 16 milyon TL olmasına karşın ithalat 68 milyon TL ile çok daha fazladır ve dolayısıyla döviz açığı oluşması beklenmektedir. Ancak, şirketin türev araçlar kullanması ve döviz cinsinden varlıklara sahip olması bu durumu engellemektedir.

Şirket olası kur risklerinden korunmak amacıyla forward türev aracını kullanmıştır. 31 Mart 2018 tarihinde şirketin kısa vadeli türev finansal araç yükümlülükleri 104 bin TL'dir.

Şirketin yabancı para cinsinden parasal ve parasal olmayan varlıklarının ve parasal ve parasal olmayan yükümlülüklerinin bilanço tarihi itibariyle dağılımı Tablo 8'deki gibidir:

Tablo 8: Parasal ve Parasal Olmayan Yükümlülüklerin Bilanço Dağılımı

31.03.2018	Döviz Pozisyonu			
	Tablosu TL Karşılığı (Bin TL)	ABD Doları	AVRO	GBP
Dönen Varlıklar	59.789	5.621	7.722	-
Duran Varlıklar	-	-	-	-
Toplam Varlıklar	59.789	5.621	7.722	-
Kısa Vadeli Yükümlülükler	40.345	6.601	2.922	9
Uzun Vadeli Yükümlülükler	-	-	-	-
Toplam Yükümlükler	40.345	6.601	2.922	-
Net Yabancı Para Varlık /Yükümlülük Pozisyonu	12.143	(979)	4.800	9
Parasal Kalemler Net Yabancı Para Varlık /Yükümlülük Pozisyonu	19.443	(979)	4.800	(9)

2.3.4. Kur Riskine Duyarlılık

Şirket, Avro ve ABD Doları üzerinden kur artış riskine maruz kalmaktadır. Tablo 9 şirketin, kurlardaki yüzde 10'luk artışa ve azalışa olan duyarlılığını göstermektedir Pozitif değer, kar/zararda ve diğer özkaynak kalemlerindeki artışı ifade etmektedir.

Tablo 9: Vergi Öncesi K/Z Risk Yönetimi Yabancı Para Pozisyonu

31.03.2018				
	Kar/Zarar		Özkaynaklar	
	Yüzde 10 Değer Kazanması (Bin TL)	Yüzde 10 Değer Kaybetmesi (Bin TL)	Yüzde 10 Değer Kazanması (Bin TL)	Yüzde 10 Değer Kaybetmesi (Bin TL)
1- ABD Doları Net Etki	(386)	386	-	-
2- Avro Net Etki	(2.336)	2.336	-	-
Toplam	(2.722)	2.722	-	-

2.4. Coca Cola İçecek Anonim Şirketi Kur Riski

2.4.1. Geçerli ve Sunum Para Birimi

Şirket'in fonksiyonel ve sunum para birimi TL'dir.

TMS 21 ("Kur Değişimlerinin Etkileri") kapsamında ABD Doları ve Avro işlemler, işlem tarihlerinde geçerli olan döviz kurları üzerinden çevrilmiştir. Şirketin Türkiye'de yerleşik ortaklıklarında yabancı para cinsinden finansal durum tablosu kalemlerinin TL'ye çevrilmesinde bilanço tarihinde geçerli olan TCMB resmi döviz alış kuru, gelir tablosunda ise dönem içinde oluşan ortalama kur esas alınmıştır. Yabancı ülkelerde faaliyet gösteren bağlı ortaklıklarda ise, finansal durum tablosunun çevrilmesinde bilanço tarihinde geçerli olan döviz kurları, kar veya zarar tablosu çevriminde ise ilgili dönemin ortalama döviz kuru esas alınmıştır.

2.4.2. Yabancı Para Çevrim Farkları

Yabancı para cinsinden olan işlemlerin çevriminden doğan kur farkı geliri veya gideri, konsolide kar ya da zarar tablosuna yansıtılmıştır. Yabancı ülkelerde faaliyet gösteren bağlı ortaklıkların, kapanış ve ortalama kur kullanımı sonucu ortaya çıkan kur farkları özkaynaklar içerisindeki yabancı para çevrim farkları kalemi altına yansıtılmıştır.

2.4.3. Türev Olmayan Finansal Araçlar ve Finansal Riskten Korunma Muhasebesi

2018 ilk çeyrek itibarıyla ABD Doları ve Avro para birimlerinde mal alımı satımı yapması, banka kredisi kullanması ve vadeli / vadesiz mevduat bulundurmasından dolayı yabancı para riski bulunmaktadır. Şirket yabancı para varlık ve yükümlülüklerini dengede tutmaya çalışarak riskini yönetmeye çalışmaktadır.

2.4.4. Coca Cola İçecek'in 2018 ilk çeyreğinde gerçekleşen verilerini incelediğimizde

Şirket 2018 yılının ilk çeyreğinde 63 milyon TL net dönem zararı açıklamıştır. Şirketin ilk çeyrek sonu itibarıyla finansal borçlarının toplamı 6,3 milyar TL olup, borcun yüzde 52'si uzun vadeli yükümlülüklerden oluşmaktadır. Şirketin net borcu ise 2.2 milyar TL seviyesindedir.

Şirketin döviz cinsinden finansal borçlardan doğan net 270 milyon TL kur farkı zararı bulunmaktadır. Bu durum şirket karlılığını olumsuz yönde etkilemiştir.

Coca Cola İçecek A.Ş. türev araçları kullanarak olası risklerden korunma politikası uygulayan firmalar arasında sayılabilir. 31 Mart 2018 tarihinde şirketin swap işlemlerinden kaynaklanan net finansal araçları 626 milyon TL'dir.

Şirketin 2018 birinci çeyrek itibariyle net açık yabancı para pozisyonu 2.7 milyar TL'dir. Bu tutarın 1.8 milyar TL'si ABD Doları ve 874 milyon TL'si Avro pozisyonlarından oluşmaktadır. Şirketin yabancı para cinsinden parasal ve parasal olmayan varlıklarının ve parasal ve parasal olmayan yükümlülüklerinin bilanço tarihi itibariyle dağılımı Tablo 10'daki gibidir:

Tablo 10: Parasal ve Parasal Olmayan Yükümlülüklerin Bilanço Dağılımı

31.03.2018	Döviz Pozisyonu Tablosu TL Karşılığı (Milyon TL)	ABD Doları	AVRO
Dönen Varlıklar	3.217	3.212	5
Duran Varlıklar	5	-	5
Toplam Varlıklar	3.223	3.212	10
Kısa Vadeli Yükümlülükler	3.146	2.802	343
Uzun Vadeli Yükümlülükler	3.395	2.855	540
Toplam Yükümlülükler	6.542	5.657	884
Net Yabancı Para Varlık /Yükümlülük Pozisyonu	(2.726)	(1.852)	(874)
Parasal Kalemler Net Yabancı Para Varlık /Yükümlülük Pozisyonu	(3.326)	(2.447)	(879)

2.4.5 Kur Riskine Duyarlılık

Şirket, Avro ve ABD Doları üzerinden kur artış riskine maruz kalmaktadır. Tablo 11 şirketin, kurlardaki yüzde 10'luk artışa ve azalışa olan duyarlılığını göstermektedir Pozitif değer, kar/zararda ve diğer özkaynak kalemlerindeki artışı ifade etmektedir.

Tablo 11: Vergi Öncesi K/Z Risk Yönetimi Yabancı Para Pozisyonu

	31.03.2018			
	Kar/Zarar		Özkaynaklar	
	Yüzde 10 Değer Kazanması (Bin TL)	Yüzde 10 Değer Kaybetmesi (Bin TL)	Yüzde 10 Değer Kazanması (Bin TL)	Yüzde 10 Değer Kaybetmesi (Bin TL)
1- ABD Doları Net Etki	(244)	244	-	-
2- Avro Net Etki	(87)	87	-	-
Toplam	(331)	331	-	-

2.5. Çelebi Hava Servisi Anonim Şirketi Kur Riski

2.5.1. Geçerli ve Sunum Para Birimi

Şirketin geçerli para birimi, grup bünyesinde yer alan şirketlerin operasyonlarını sürdürdükleri temel ekonomik ortamda geçerli olan para birimidir. Sunum para birimi ise TL'dir. TMS 21 ("Kur Değişimlerinin Etkileri") kapsamında döviz işlemleri, işlem tarihlerinde geçerli olan döviz kurları

üzerinden çevrilmiştir. Konsolidasyon kapsamındaki yabancı ortaklıkların varlık ve yükümlülükleri konsolide finansal durum tablosu tarihindeki döviz kuru, gelir ve giderler ortalama döviz kuru kullanılarak Türk Lirası'na çevrilmiştir.

2.5.2. Yabancı Para Çevrim Farkları

Yabancı para cinsinden olan işlemlerin çevriminden doğan kur farkı geliri veya gideri konsolide kar ya da zarar tablosuna yansıtılmıştır. Yabancı ortaklıkların kapanış ve ortalama kur kullanımını sonucu ortaya çıkan kur farkları özkaynaklar içerisindeki yabancı para çevrim farkları hesabı altında takip edilmektedir.

2.5.3. Çelebi Hava Servisi A.Ş.'nin 2018 İlk Çeyreğinde Gerçekleşen Veriler İncelendiğinde

Şirket 2018 yılının ilk çeyreğinde 9 milyon TL konsolide net dönem karı açıklamıştır. İlk çeyrek sonu itibariyle net borcu 215 milyon TL seviyesindedir. Şirketin 2018 birinci çeyrek itibariyle net yabancı para açık pozisyonu ise 157 milyon TL'dir.

Şirket çok sayıda para birimi ile yaptığı operasyonları nedeniyle döviz kuru riskine maruz kalmaktadır. Bu riski azaltmak amacı ile para birimlerinin çapraz veya TL'na karşı pozisyonlarının toplam özkaynak tutarına oranları bell sınırlar içerisinde tutulmaya çalışılmaktadır.

Şirketin 7.9 milyon TL kambiyo geliri ve 23 milyon TL kur farkı gideri bulunmaktadır. Bu durum şirket karlılığını olumsuz yönde etkilemektedir.

Şirket türev araçları kullanarak olası risklerden korunma politikası uygulayan firmalar arasında sayılabilir. Şirket ağırlıklı olarak vadeli döviz işlemlerini tercih etmektedir.

Yabancı para cinsinden işlemler, kur riskinin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Şirketin yabancı para cinsinden parasal ve parasal olmayan varlıklarının ve parasal ve parasal olmayan yükümlülüklerinin bilanço tarihi itibariyle dağılımı Tablo 12'deki gibidir:

Tablo 12: Parasal ve Parasal Olmayan Yükümlülüklerin Bilanço Dağılımı

31.03.2018	Döviz Pozisyonu Tablosu TL Karşılığı (Milyon TL)	ABD Doları	AVRO	GBP
Dönen Varlıklar	164	6	28	-
Duran Varlıklar	-	-	-	-
Toplam Varlıklar	164	6	28	-
Kısa Vadeli Yükümlülükler	(158)	-	(31)	-
Uzun Vadeli Yükümlülükler	(163)	-	(33)	-
Toplam Yükümlülükler	(321)	-	(65)	-
Net Yabancı Para Varlık /Yükümlülük Pozisyonu	(157)	-	(36)	-
Parasal Kalemler Net Yabancı Para Varlık /Yükümlülük Pozisyonu	(157)	-	(36)	-

2.5.4. Kur Riskine Duyarlılık

Şirket, ağırlıklı olarak Avro olmak üzere, Avro ve ABD Doları üzerinden kur riskine maruz kalmaktadır. Tablo 13 şirketin, kurlardaki yüzde 10'luk artışa ve azalışa olan duyarlılığını göstermektedir Pozitif değer, kar/zararda ve diğer özkaynak kalemlerindeki artışı ifade etmektedir.

Tablo 13: Vergi Öncesi K/Z Risk Yönetimi Yabancı Para Pozisyonu

	31.03.2018		Özkaynaklar	
	Kar/Zarar			
	Yüzde 10 Değer Kazanması (Bin TL)	Yüzde 10 Değer Kaybetmesi (Bin TL)	Yüzde 10 Değer Kazanması (Bin TL)	Yüzde 10 Değer Kaybetmesi (Bin TL)
1- ABD Doları Net Etki	(2)	2	-	-
2- Avro Net Etki	(17)	17	-	-
Toplam	(19)	19	-	-

SONUÇ

İşletmelerin yapmış oldukları yabancı para işlemlerinden doğan kur farkları finansal tablolarına önemli derecede etki etmektedir. İlgili işlemlerin bir standarda oturtulması amacıyla oluşturulan TMS 21, bu kapsamda şirketlerin finansal tablolarının geçerli para birimlerine uygun olarak hazırlanması gerektiğini belirtmektedir. Ortaya çıkan bu durum, ilgili işletmelerin kar / zarar durum tespitinin yapılması noktasında önem arz etmektedir.

İlgili örneklerde görüldüğü üzere, farklı sektörlerde faaliyet gösteren şirketler, ağırlıklı olarak, döviz cinsinden varlıklardan daha çok, kısa ve uzun vadeli döviz yükümlülüklerine sahip bulunmaktadır. Bu durum, artan döviz kuru değişimlerinin olduğu ortamda oluşan kur farkı giderlerinden dolayı, şirketlerin bilançolarını ve gelir tablolarını negatif yönde etkilemektedir. Aynı zamanda, özellikle gelirleri TL cinsinden olan şirketler, döviz yükümlülük risklerini türev araçlar ile azaltma yoluna gitmedikleri durumlarda, net döviz pozisyonlarında daha çok açıkla karşılaşmakta ve kur dalgalanmalarında daha kırılgan kalmaktadırlar. Bu kapsamda, şirketlerin finansal tablolarını olumsuz yönde etkileyen döviz yükümlülükleri, işletmelerin sürekliliğini de riske sokmakta ve yüksek kur artışlarında finansal tablolarının daha olumsuz bir yönde etkileneceğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, TMS 21 kapsamında “Kur Farkı Etkileri”nin farklı sektörlerden şirketler üzerinde incelendiği bu çalışmada, kur farklarının şirketlerin finansal tablolarında önemli derecede etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle döviz kuru artışlarının finansal tablolar üzerinde yarattığı olumsuz sonuçların düzeltilmesi amacı ile şirketlerin mali tablolarında birtakım düzeltmelere gitmeleri gerektiği gözükmektedir. Bunun için şirketlerin döviz yükümlülüklerini tekrardan gözden geçirmeleriyle beraber, devletin mali mevzuatta yapılabileceği değişiklik ve yenilikler, şirketlerin finansal durumunun kur dalgalanmalarından daha az etkilenecek duruma gelmesine ve sürdürülebilirliklerinin olumsuz yönde etkilenmemesine katkı sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Apak, T. (2018). “*Mal veya Hizmet Teslimine Bağlı Olarak Lehe veya Aleyhe Oluşan Kur Farkının KDV Açısından Değerlendirilmesi*”, www.alomaliye.com (Erişim Tarihi: 08. 03.2019).
- Bülent, K. (2017). “*TMS-21 Kur Değişiminin Etkileri Standardı Kapsamında Finansal Tabloların Çevrimi*”, www.gureli.com.tr (Erişim Tarihi: 15.03.2019).
- Çatıkkaş, Ö. ve Çalış, Y.E. (2008). “Kur Değişimi Etkilerinin Türkiye Muhasebe Standardına Göre Muhasebeleştirilmesi İlkeleri”. *E-Yaklaşım*, Sayı 56, Mart 2008, www.yaklaşım.com.tr (Erişim Tarihi: 01.04.2019).
- Çetin, Ş. (2014). “Yabancı Para ile Yapılan İşlemlerde Oluşan Kur Farklarının Muhasebeleştirilmesi. *İSMMMO Mali Çözüm*, Cilt 125, 183-190.
- Gürsoy, A. (2016). “Kur Farklarının Finansal Tablolar Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesi”. *Muhasebe ve Denetim Dünyası Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 4.
- Hall, N., Barden, P. ve Poole, V. (2014). Deloitte iGAAP Volume A Part 2. *Lexis Nexis*. London, 1546.
- International Accounting Standards (IAS). (2018). www.iasplus.com (Erişim Tarihi: 04.04.2019).
- International Financial Reporting Standards (IFRS). (2008). *International Accounting Standards Committee Foundation (IASCF)*.
- Karlık, R. (2007). “Uluslararası Ekonomi, Teori ve Politika”. *Beta Basım Yayın Dağıtım, Genişletilmiş*, Sayı 7.
- Kamu Gözetimi Kurumu (KGK). (2019). “*Türkiye Muhasebe Standartları*”, www.kgk.gov.tr. (Erişim Tarihi: 07.03.2019).
- Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP). (2018). www.kap.org.tr (Erişim Tarihi: 16. 03. 2019).
- Mbithi, M.A. (2013). “The Effect of Foreign Exchange Rates on the Financial Performance of Firms Listed at the Nairobi Securities Exchange”. *University of Nairobi*.

YURTDIŞINDAN GERİ DÖNEN GURBETÇİLERİN YAŞADIKLARI TEMEL SORUNLAR BAĞLAMINDA SOSYAL ADAPTASYON PROBLEMİNİN ANALİZİ

M. Yavuz ALPTEKİN*

Geliş/Received: 26.04.2019

Kabul/Accepted: 23.08.2019

Özet

1961 yılında Türkiye ve Almanya arasında yapılan anlaşma gereği, ilk kez Türkiye'den yurtdışına resmi yollarla ve kitlesel düzeyde işçi gönderimi başlamıştır. Almanya ile yapılan ikili anlaşma süreci diğer ülkeler için de bir örnek teşkil etmiş ve Türkler Avrupa'nın birçok ülkesine resmi veya gayri resmi bir şekilde işçi olarak gitmeye başlamışlardır. 1960'lardan itibaren her yıl ortalama 100 bin işçi Türkiye'den başta Avrupa ülkeleri olmak üzere yabancı ülkelere gitmeye başlamışlardır. Ne var ki bu insanların çoğu ortalama 20-25 yıl sonra ülkelerine döndüklerinde çeşitli sorunlarla karşılaşmışlardır. Zira ne kendileri aynı o giden kişilerdir ve ne de arkalarında bıraktıkları ülkeleri bir zamanlar bırakıp gittikleri aynı o ülkedir. Bu çalışma, değişen süreler yurtdışında çalışıp Türkiye'ye dönen, rastgele örnekleme yöntemiyle belirlenmiş, 144 gurbetçiyle anket ve mülakat yapmak suretiyle ciddi bir veri setine ulaşmıştır. Nihayet bu verilere dayanarak gurbetçilerin döndüklerinde yaşadıkları sorunları analiz etmeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Gurbetçi, İşçi göçü, Geri Dönüş, Adaptasyon Sorunları.

ANALYSIS OF SOCIAL ADAPTATION PROBLEMS IN THE CONTEXT OF BASIC PROBLEMS LIVED BY TURKISH WORKERS RETURNED FROM ABROAD

Abstract

According to the agreement signed between Turkey and Germany in 1961, sending worker from Turkey to abroad have began for the first time formally and on a massive scale. The bilateral agreement process with Germany has been an example for other countries and the Turkish workers have begun to go to many European countries as workers in formal or informal ways. Since the 1960s, averages of 100 thousand workers each year, mainly from Turkey, including European countries, have begun to go to foreign countries. However, most of these people have encountered various problems when they return to their country after 20-25 years. Because neither they were the same people who leaved one up on a time, and nor the country were the same country what they leaved behind of them. This study has reached a serious set of data by conducting surveys and interviews with 144 Turkish workers, selected randomly, who has worked abroad various times and returned Turkey. Finally Turkey has reached a serious set of data. Finally, based on this data, study tried to analyze the problems that the Turkish workers lived when they returned to Turkey.

Keywords: Turkey, Turkish Workers (Expatriates), Labor Migration, Returning Home Country, Adaptation Problems.

---

* Doç. Dr. KTÜ., Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. ORCID: 0000-0002-6221-7913, E-mail: m.yavuzalptekin@ktu.edu.tr

تحليل مشكلة التكيف الاجتماعي في سياق المشكلات الأساسية التي يتعرض لها المغتربين العائدين من خارج الوطن

موسى يافوز ألبتكين*

ملخص

ووفقا لاتفاق عام 1961 المبرم بين تركيا وألمانيا بدأ لأول مرة إرسال عمال من تركيا إلى الخارج بوسائل رسمية وعلى مستوى جماعي. وقد شكلت عملية الاتفاق الثنائي مع ألمانيا مثالا للبلدان الأخرى ، وبدأ الأتراك يذهبون إلى العديد من بلدان أوروبا كعمال بطريقة رسمية أو غير رسمية. ومنذ الستينات بدأ ما معدله 100 ألف عامل سنوياً في السفر من تركيا إلى بلدان أجنبية وخاصة إلى البلدان الأوروبية. غير أن معظم هؤلاء الناس عانوا من مشاكل مختلفة عندما عادوا إلى بلادهم بعد 20-25 سنة معدلي. فهم ليسوا نفس الأشخاص الذين تركوا ورحلوا والدولة ليست الدولة التي تركوها خلفهم في سالف الزمان. هذه الدراسة قد وصلت إلى مجموعة بيانات جديّة عن طريق إجراء الاستطلاع والمقابلات المحددة بأسلوب الأمثلة العشوائية مع 144 من المغتربين الذين كانوا يعملون في الخارج لفترات زمنية متفاوتة وعادوا إلى تركيا. وأخيرا واستنادا إلى هذه البيانات سعى إلى تحليل المشاكل التي تعرض لها المغتربين عند عودتهم.

كلمات مفتاحية: تركيا، مغتربين، القوى العاملة، العودة، مشاكل التكيف.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşu takip eden yıllarda hızlı bir nüfus artışına ve yoğun bir göç alımına sahne olmak suretiyle nüfusu hızla artan ülkelerden birisi olmuştur. Ne var ki istihdam oluşturma konusunda aynı hıza ve üretkenliğe ulaşamamıştır. Bunun bir sonucu olarak Anadolu halkı arasında işsizlik yüksek seyretmiş, çalışanların çoğu da geleneksel tarım sektörü gibi verimsiz alanlarda çalışmak durumunda kalmışlardır. Bu süreçlerin doğal sonucu olarak Anadolu'da iş ihtiyacı ve fakirlik gözle görülür bir sorun olmuştur.

Diğer yandan Avrupa ülkeleri İkinci Dünya Savaşından sonra, şüphesiz ABD kaynaklı Marshall yardımlarının da büyük katkısıyla, muazzam bir atılım gerçekleştirmişler ve 1950'lerden itibaren her yıl artan oranda daha fazla işçiye ihtiyaç duymuşlardır. Kendi nüfusları bu işçi ihtiyacını karşılamaya yetmeyince Doğu Avrupa ülkelerinden ve nihayet Avrupa dışındaki dünya ülkelerinden ve bu arada Türkiye'den işçi almak durumunda kalmışlardır. Türkiye Almanya, Fransa ve İngiltere ile yaptığı çeşitli ikili anlaşmalarla bu tür süreçlerin önünü açmıştır. Zira bu yıllarda Türkiye hükümetlerinin vatandaşına istihdam oluşturmada büyük bir sıkıntısı söz konusudur. Bu sürecin doğal bir sonucu olarak kısa denebilecek bir sürede yüz binlerce Türk işçisi başta Almanya olmak üzere Avrupa, Asya ve Afrika ülkelerine giderek gurbetçi olmuşlardır.

Ne var ki, toplamda birkaç milyonu bulan bu nüfusun çok az bir kısmı gittiği ülkede kalıcı olarak yerleşmeyi düşünmüş, kahir ekseriyeti ise yıllar sonra da olsa ülkesine geri dönmüştür. Anavatanına geri dönen bu insanların kendi ülkelerinde karşılaştıkları birçok sorun olmuştur. Bunlardan en önemlileri sosyal, kültürel ve ekonomik olmak üzere üç başlık altında toplanabilir. Kısaca açmak gerekirse, bu insanlar ülkelerine geri dönmüşler fakat çift taraflı dinamizm ve değişim mantığı gereği ülkelerinin sosyal ortamına uymakta zorluk çekmişlerdir. Benzer sorunlar kültürel anlamda da yaşanmıştır. En görünür ve ölçülebilir olanı ise ekonomik sorunlardır ve bu insanların önemli bir kısmı yurtdışında kazandığı parasını ülkesine dönünce birilerine kaptırmak gibi bir talihsizlikle veya parasını istediği gibi yatırıma dönüştürememek gibi ciddi bir sorunla yüz yüze gelmişlerdir. Bu çalışmanın amacı bu tür dönüş sonrası yaşanan sorunların nicel ve nitel boyutlarını tespit etmek, bu konulardaki verileri derinlemesine mülakatlarla elde edilmiş detaylı verilerle zenginleştirmek ve politika yapıcılar nezdinde sorunlara dikkat çekmek, son olarak mümkünse çözüm önerileri sunmak adına fikir teatisi yapmaktır.

Araştırma Grubunun Nicel ve Nitel Özellikleri

Bu çalışmanın verileri anket ve mülakat tekniğiyle elde edilmiştir. Anket ve mülakatlara, her biri rastgele örnekleme yöntemiyle tespit edilmiş, toplamda 144 gurbetçi katılmıştır. Mülakatlar anket grubu içerisinde daha küçük bir grupla değil, tarama şeklinde ankete katılan bütün grup üyelerine uygulanmıştır. Bu gurbetçilerin beklenebileceği üzere kahir ekseriyeti Almanya'ya giden gurbetçilerden oluşmuştur. Bu ülkeye gidenlerin sayısı 95 kişiyle, toplam araştırma grubu içerisinde % 65.5'lik yüksek bir orana sahiptir. Oysa araştırma grubunda 19 ayrı ülkeye giden gurbetçi bulunmaktadır. Bunun diğer anlamı, Almanya dışındaki ülkelere gidenlerin sayısının çok daha düşük olduğudur. Nitekim işçi olarak gidilen diğer ülkeler ve kişi sayıları sırasıyla şöyledir: Arabistan (17 kişi); Rusya (6 kişi); Amerika (5 kişi); Hollanda (4 kişi); İngiltere, Fransa ve İran (2'şer kişi); Afganistan, Japonya, Romanya, Kanada, Belçika, İtalya, Avusturya, Türkmenistan, İsveç, Kazakistan ve Libya (1'er kişi). Görüldüğü gibi Avrupa ülkeleri ağırlıklı bölgeyi temsil etse de, ikinci en çok gidilen ülkenin Arabistan olması dikkatlerden kaçmamaktadır.

Kendilerine anket uygulanan katılımcıların % 26.9'u (43 kişi) kadın ve % 73.1'i de (117 kişi) erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların % 11.3'ü (18 kişi) 20-29 yaş aralığında; % 13.8'i (22 kişi) 30-40 yaş aralığında; % 20.6'sı (33 kişi) 41-50 yaş aralığında; % 17.5'i (28 kişi) 51-60 yaş aralığında; % 19.4'ü (31 kişi) 61-70 yaş aralığında; % 13.1'i (21 kişi) 71-80 yaş aralığında ve son olarak % 4.4'ü de (7 kişi) 81-90 yaş aralığındadır. Katılımcıların önemli bir kısmı ya küçük yaşta ailesi tarafından yurtdışına götürülmüş veya yurtdışında doğmuş ve belli bir süre sonra Türkiye'ye dönmüş kişilerden oluştuğu için genç ve orta yaş çoğunluktadır. Diğer yandan emeklilik üstü yaşta bulunanlar da yüzde 40 civarı bir katılıma sahiptirler.

Yurtdışına Çıkışın Sebepleri ve Formatı

Katılımcılara yurt dışına gitme kararında etkili olan sebep sorulmuş ve gurbetçilerin % 69.4'ü (111 kişi) “iş için”; % 13.8'i (22 kişi) “ailevi durumdan dolayı”; % 6.3'ü (10 kişi) “evlilik sebebiyle”; % 4.4'ü (7 kişi) “eğitim için” ve son olarak % 6.3'ü de “diğer” sebepleri işaretlemiştir. İş bulma kaygısının, dolayısıyla ekonomik sebeplerin doğrudan en büyük amili teşkil ettiği ortadadır. Ayrıca evlilik ve ailevi sebeplerle gidenlerin de pekâlâ bu kapsam içinde olabilecekleri düşünülebilir. Literatürde ekonomik sebeplerle yurtdışına gitme konusu ilk çalışmalardan birisinde şu şekilde dile getirilmektedir: Türk işçilerin yurt dışına özellikle Almanya'ya gidişinin tamamıyla maddi kaygılar üzerine olduğunu söyleyebiliriz. Almanya'nın daveti üzerine genel olarak önce erkekler gitmiş aradan biraz zaman geçtikten sonra eşlerini yanlarına almışlardır. Almanya'da Türk çocuk sayısı da takiben artmıştır. Almanya'nın her çocuk başına doğum ücreti vermesi bunda şüphesiz en büyük etkidir (Gökmen, 1972: 227).

Diğer yandan eğitim için gidenlerin oranının çok düşük kaldığı görülmektedir. Bu veriler yapılan diğer araştırmaların bulgularıyla da uyumlu haldedir. Nitekim T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumunun 1996 yılında yayımladığı bir çalışmada (TCAAK, 1996: 48; Ayrıca bakz. Aker, 1972: 94) ve daha birçok çalışmada bu bulgular açıkça görülebilmektedir. Bununla birlikte daha önce yapılan çalışmalarla son bulgular ve bu arada bu çalışmanın bulguları arasında en önemli değişiklik ve en dikkate değer gelişme Eğitim sebebiyle yurt dışına gidenlerin oranlarındaki değişimdir. Daha önceki araştırmalarda bu oran % 1'in altındayken; son çalışmada ve bu çalışmanın bulgularında bu oran % 4 gibi görece yüksek bir oranın üzerine çıkmıştır. Eğitim sebebiyle yurtdışına çıkma rakamlarındaki bu değişim, çok sınırlı da olsa Avrupa'ya veya yurt dışına göçün nitel değişimi ve gelişimi açısından son derece kayda değerdir. Bununla birlikte bu değişimin yeterli olup olmadığı, bu gelişimin yeterince değerlendirilip değerlendirilemediği konusu yetkililerin ayrıca tartışması gereken bir konudur.

Diğer bir soru, katılımcıların yurt dışına kaç yaşındayken çıktıklarını sorgulamıştır. Bu soruya katılımcıların % 1.3'ü “0-3 yaş aralığında”; % 1.3'ü “4-7 yaş aralığında”; % 6.9'u “14-17 yaş aralığında”; % 15.6'sı “18-21 yaş aralığında”; % 32.5'i “22-25 yaş aralığında”; % 21.9'u “26-29 yaş aralığında”; % 18.1'i “30-33 yaş aralığında”; % 2.5'i “34-37 yaş aralığında; yurtdışına gittiğini beyan etmiştir. Yurtdışına gidiş yaşıyla ilgili cevaplar 22-25, 26-29 ve 30-33 yaş aralıklarında zirve yapmaktadır. Bu rakamlar yurtdışına gidenlerin 22-33 yaş aralığında daha çok bu eğilime girdiklerini, 33 yaşından sonra bu eğilimin 22 yaş öncesine göre daha düşük bir yüzdeye gerilediğini göstermektedir. Dikkat çeken bir başka husus, hiçbir gurbetçinin yurt dışına 8-13 yaş aralığında çıkmamış olmasıdır. Bu durum tümüyle temel eğitim süreciyle ilişkilendirilmesi gereken bir durum olmalıdır. Bunun bir anlamı, gurbetçilerin çocuklarının eğitime önem verdikleri ise de; diğer anlamı da yurt dışında eğitim alabileceklerine inanmamaları veya bu konuda gerekli işlemleri yapabileceklerine olan güvensizlikleri olsa gerektir.

Anket çalışmasında katılımcılara yurtdışına kimlerle gittiği sorulmuş ve % 23.1'inin (37 kişi) ailesinin tamamıyla; % 15'inin (24 kişi) ailesinin bir kısmıyla; % 16.3'ünün (26 kişi) arkadaşlarıyla; % 40'ının (64 kişi) tek başına ve son olarak % 5.6'sının (9 kişi) akrabalarıyla yurt dışına gittiği anlaşılmıştır. Görüldüğü gibi önemli bir bölüm yurt dışına tek başına gitmiştir. Bununla birlikte bunların tamamı orada kendilerine bir sosyal çevre edindikleri gibi, bir kısmı da ilerleyen yıllarda ya Türkiye'den ailesini veya ailesinden bir kısmını yanına almış veya orada Türk veya yabancı birileriyle evlenmek suretiyle aile kurmuş ve sosyal bir çevre oluşturmuştur.

Gurbetçilere yurtdışında ne kadar süre yaşadıkları sorulmuş ve katılımcıların % 18.1'i (29 kişi) 1-3 yıl; % 10.6'sı (17 kişi) 4-6 yıl; 14.4'ü (23 kişi) 7-10 yıl; % 16.9'u (27 kişi) 11-14 yıl ve son olarak % 40'ı da (64 kişi) 15 yıl veya daha fazla kaldığını beyan etmiştir. Bu veriler, gurbetçilerin yüzde 56.9'unun yurtdışında 11 yıl veya daha fazla zaman kaldığını ortaya koymuştur ki, bu sürede bu insanların önemli bir kısmının ailelerinden ayrı oldukları göz önünde bulundurulursa, oldukça uzun bir süre olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Başka bir soruda katılımcılara gittikleri ülkenin diline sahip olup olmadıkları, gittikleri ülkenin dilini öğrenip öğrenemedikleri sorulmuştur. Bu soruya katılımcıların % 35.6'sı "Evet"; % 8.8'i "Hayır"; % 30'u kısmen ve son olarak % 25.6'sı da "Günlük konuşma düzeyinde" cevabı vermişlerdir. Soruya "Evet" cevabı veren 35.6'lık oran dışındaki cevapların hepsini "Hayır" cevabının değişen derecelerde tezahürü olarak saymak mümkündür. Rakamlara böyle bakınca, gittiği ülkenin dilini öğrenememe durumunun hayli yüksek olduğu söylenebilir. Veriler yurtdışında kalma süresiyle çaprazlanmış ve gittiği ülkenin dilini öğrenme durumunun yurtdışında kalma süresiyle sıkı bir ilişki içinde olmadığı tespit edilmiştir. Geriye eğitim düzeyi ve bu bağlamda öğrenme yeteneği kalmaktadır ki, eğitim durumu ile yapılan çaprazlama, gittiği ülkenin dilini öğrenme düzeyinin eğitimlilerde daha yüksek seyrettiği tespit edilmiştir. Mesela verirken; öğretmenlerin % 72.7'si bu soruya "Evet" cevabı verirken; inşaat işçilerinin sadece % 23.5'i "Evet" cevabı verebilmiştir. Üstelik inşaat işçilerinin ortalama yurt dışında kalma süreleri öğretmenlere göre çok daha uzun olmasına rağmen, sonucu belirleyen bu faktör değil, eğitim faktörü olmuştur. Bu mukayese, bu iki meslekle sınırlı kalmayıp, eğitimi yansıtan diğer mesleklerde de uyumludur.

Diğer bir soruda katılımcılara gurbetçi olarak gittikleri ülkelerdeki sosyal güvenlik hakları ve sigorta imkânlarının nasıl olduğu sorulmuştur. Bu soruya katılımcıların % 5'i (8 kişi) yoktu diye cevap vermiştir. Bu grubun Avrupa ülkelerine değil, Asya ve Afrika ülkelerine giden gurbetçilerden oluştuğuna kesin gözüyle bakılabilir. Geriye kalan büyük bölümün % 6.9'u (11 kişi) "kötü düzeyde"; % 21.9'u (35 kişi) "orta düzeyde"; % 45'i (72 kişi) "iyi düzeyde" ve son olarak % 21.3'ü de (34 kişi) "çok iyi düzeyde"ydi cevabı vermiştir. Bu veriler, yurtdışına giden Türk işçilerin yüzde 5'inin sigortasız çalıştığını ve 11.9'unun da sigortasız veya kötü düzeyde bir sigorta ile çalışmak zorunda kaldığını göstermektedir.

Gurbetçi Geri Dönüşlerinin Sebepleri ve Formatı

Katılımcılara yurt dışındayken Türkiye'den kimi ve neyi özledikleri sorulmuş ve % 26.9'u (43 kişi) "ailem ve sevdiklerim"; % 15.6'sı (25 kişi) "memleketim"; % 5'i (8 kişi) "Türk yemeklerini" ve son olarak % 51.9'u (83 kişi) "yurdumun her şeyi" cevabı vermişlerdir. Cevaplardan genel olarak değerlendirmek gerekirse, aile ve vatan özlemi iki temel özlem kategorisi olarak öne çıktığı görülecektir. Nitekim mülakatlarda gurbetçilere "Sizi geri dönmeye iten neydi?" diye sorulmuş ve emeklilik, özlem, hastalık türü kısa cevaplardan farklı olarak şu cevaplar alınmıştır: "K12: Memleket özlemi derler ya bir süre sonra o kadar çok ağırlaştı ki bu sevgi artık dönme vaktimizin geldiğini anlayıp direk geri döndük". "K24: Yaklaşık 14 sene aralıksız ailenizden uzak kalınca insan hem ülkesini hem de ailesini ve 2 tane pırlanta gibi evlatları olunca geri dönmemesi hata olurdu". "K47: Karımın beni fazlasıyla özlediğini anladıktan sonra biriktirdiğim paranın da bize fazlasıyla yeteceğini anladıktan sonra geri döndüm". "K49: Amacıma ulaşmış istediğim parayı biriktirmiştim. Ve artık dönme vaktinin geldiğini düşünüp aileme geri döndüm". "K57: Bir gece karar verdim. Abimin vefatı haberini alınca benim burada ne işim var diye sorguladım kendimi ve Almanya'ya dönmek üzere Türkiye'ye yerleşmeye karar verdim".

Bir başka soruda yurt dışından geriye kimlerle döndükleri sorulmuş ve katılımcıların % 21.9'u (35 kişi) "ailemin tamamıyla"; % 21.3'ü (34 kişi) "ailemin bir kısmıyla"; % 14.4'ü (23 kişi) "arkadaşlarımla" ve son olarak % 41.3'ü de (66 kişi) "tek başıma" cevabı vermişlerdir. Bu soruya verilen cevapların daha önce sorulan ve yurt dışına kimlerle gidildiğini irdeleyen soyu verilen cevaplarla ilişkilendirilmesi gerekir. Nitekim yurt dışına ailesinin bir kısmı veya tamamıyla gidenlerin oranı 38.1 iken; ailesinin bir kısmı veya tamamıyla geri dönenlerin oranı 43.2'dir. Her iki yüzde arasındaki 5.1 oranındaki gurbetçinin ailesini daha sonra yanına aldığına işaret etmelidir. Bu oran da daha sonra ailesini yanına alma davranışının çok yaygın bir davranış olmadığını göstermektedir. Nitekim yurtdışındaki sosyal ve kültürel ortamın aile fertlerini "bozabileceği" anlayışı yaygın bir anlayış olup, gurbetçiler bu nedenle ayrılığı göze almak zorunda kalmışlardır. Ne var ki, yurt dışına giderken bir kez parçalanmış aileler, yurt dışından dönüşte tekrar parçalanmış durumda kalmıştır. Farklı bir bakış açısıyla, yurt dışına giderken gurbetçilerin bir kısmının ailesi parçalanmış, dönüşte de başka bir grup gurbetçinin aileleri parçalanmıştır. Zira gurbetçilerin yüzde 21.3 gibi önemli bir bölümü yurt dışında ailesinin bir kısmını bırakarak dönmüştür. Bu durum, hem giderken ve hem de dönüşte yurtdışı işçiliğinin ardında

biraktığı en önemli sosyal özelliklerden birisinin, farklı ülkelerde bulunmak anlamında, “parçalanmış aileler” olduğunu gözler önüne sermektedir.

Geri dönüş konusu anket sorularının yanı sıra, mülakatta açık uçlu sorularla da tekrar irdelenmiştir. Bu bağlamda katılımcılara yurtdışından hangi sebeple dönüş yaptıkları sorulmuş ve ankete katılan 144 kişinin cevabı alınmıştır. Mülakat grubundan geri dönüş sebebiyle ilgili soruya alınan cevaplarda en öne çıkan cevaplar 24 kişiyle “Emeklilik”; 23 kişiyle “Ailevi nedenler”; 16 kişiyle “Aile ve memleket özlemi”; 11 kişiyle sadece “Memleket özlemi”; 10 kişiyle sadece “Aile özlemi”; 10 kişiyle “Yeteri kadar para kazandığımı düşünmem”; 10 kişiyle “Yaşın ilerlemesi” ve 9 kişiyle “Türkiye’den gönderen kurumumun, şirketimin verdiği işin bitmesi veya yurtdışında iş düzeninin bozulması” olarak tezahür etmiştir. Daha düşük katılımlı sebepler ise sırasıyla şöyledir: 4 kişiyle “Gurbet yorgunluğu”; 4 kişiyle “Küresel ekonomik kriz”; 3 kişiyle “Bir yakının vefatı”; 3 kişiyle “Bir yakının hastalığı”; 3 kişiyle “Türkiye’den biriyle evlilik”; 3 kişiyle “Türkiye’de iş kurmaya karar verme”; 2 kişiyle “Eğitimin sona ermesi”; 2 kişiyle “Devletin geri göndermesi”; 2 kişiyle “Paramı alamadım”; 2 kişiyle “Eşinin ailesinin dönmesi”; 1 kişiyle “İkinci sınıf insan muamelesi görme”; 1 kişiyle “Yurtdışına alışamamak”; 1 kişiyle “Yurtdışı-Türkiye gerginliği”; 1 kişiyle “Askerlik sebebiyle” ve son olarak 1 kişiyle “Üniversite okumak için”.

Bu veriler, yorumlanmayı gerektiren önemli rakamlar ve bilgiler sunmaktadır. Öncelikle, aile ve memleket özlemi diye ayrı yarı değerlendirilen kategoriler birleştirildiğinde gurbetçilerin % 25.69’a denk gelecek şekilde 37’sinin aile ve memleket özlemi nedeniyle Türkiye’ye döndükleri ortaya çıkar ki bu durumda aile ve memleket özlemi sebebi en öne çıkan sebep olur. Bir başka önemli husus, gurbetçilerden küçük de olsa bir grubun kültürü ve moral değerleri öne çıkaracak şekilde “Yeteri kadar para kazandım” diyebilmesidir. Parayı bulan insanların genellikle kendini kaybettiği ve hep daha fazla kazanma hırsıyla dolup taşıdığı imajı yaygın olsa da, gurbetçilerin % 6.9’unun moral değerleri daha fazla önemsendiği ortaya çıkmıştır. Bu duruma Taşdelen’in çalışmasında özenle dikkat çekilmiş ve yurtdışına gidişte ekonomik sebepler baskın rol oynarken; dönüşte “çocukların eğitimi” bağlamında psikolojik sebeplerin baskın rol olarak öne çıktığı tespiti yapılmıştır (Taşdelen, 1991: 61-67). Dikkate değer bir başka önemli bilgi, gurbetçilerin dönüş sebebi olarak % 2.7’sinin doğrudan “Yorgunluk, gurbet yorgunluğu” sebebini dile getirmeleridir. Aslında bu ifadenin küçük de olsa bir grup tarafından doğrudan ve birincil sebep olarak dile getirilmesi, diğer birçok gurbetçi için de bu durumun azalan derecelere de olsa geçerli olduğunu gösterir. Gerçekten de gurbetçilerin emek-yoğun çalışan insanlar olmaları hasebiyle kahir ekseriyetinin fiziki olarak “tükenmekten” ve “tüketildikten” sonra yurda döndüğü açık bir gerçektir. Bu durumu gözlem yoluyla da müşahade etmek mümkündür. Bir başka önemli ve dikkate değer bilgi ise 3 kişinin “Türkiye’den birisiyle evlilik” sebebiyle ülkesine dönmüş olmasıdır. Daha önce yaygın hatta tek yönlü uygulama Türkiye’den birileri yurtdışından özellikle de Almanya’dan birileriyle evlenerek Türkiye’den ayrılması yönündeydi. Oysa anlaşılabilir ki, son dönemlerde tersi bir süreç de başlamış bulunmakta ve artık gurbetçiler, Türkiye’den birileriyle evlilik vesilesiyle ülkelerine dönüş yapabilmektedirler. Son olarak 1 kişinin “İkinci sınıf vatandaş muamelesi görmek” ve başka 1 kişinin de “Yurtdışı-Türkiye gerginliği” sebepleriyle Türkiye’ye dönmek zorunda kalmış olmaları dikkate değer sebepler olarak değerlendirilebilir.

Geriye dönüşlerle ilgili ilk sistemli çalışmalardan birisi Nermin Abadan Unat’a aittir. Unat “Yurtdışına Göçen Türk İşgücü ve Dönüş Eğilimleri” isimli bir çalışmada, gurbetçilerin geri dönüş eğilimlerini olumlu ve olumsuz yönlerden kişisel ve sosyo-ekonomi kategorilerini esas alarak analize tabi tutmuştur (Abadan-Unat, 1972: 183-206).

Literatürde eğitim, ailevi sebepler ve yabancı düşmanlığı Alkan tarafından şu şekilde dile getirilmiştir: Diğer bir geri dönüş nedeni de eğitim almak için belli bir süre Almanya’da bulunmuş olmaktır. Bu kategorideki kişiler Türkiye’den Almanya’ya eğitim almak için gidenlerdir. Eğitim süreçleri tamamladıktan sonra bu kişilerin geri döndüklerini görmekteyiz. Tabii bu zorunlu bir durum ancak bir geri dönüş sebebidir. Diğer sebepler, ailelerin geri dönüş kararı almaları ve Türkiye’de yaşayan eşlerle evlilik yapılmasıdır. Geri dönüş nedenlerinden sonuncusu da Almanya’da yaşanan

olumsuz tecrübelerdir. Yabancı düşmanlığı, Almanya’ da toplum tarafından kabul edilmeme, iş bulmakta zorlanma gibi durumlar geri dönüşü tetikleyen faktörlerdir (Alkan, 2011: 93).

Gurbetçilerin yurtdışından dönüş sebebi olarak gündeme getirdikleri konulardan “ekonomik kriz, küresel kriz” konusu literatürde Demircioğlu tarafından şöyle dile getirilmiştir: “1973 yılında yaşanan petrol şoku, Batı Avrupa ülkelerini ekonomik darboğaza sokmuş, bunun sonucunda da 1973 ten itibaren bu ülkeler de bir milyona yakın yabancı işçiye, kendi ülkelerine dönmeye zorunlu kılan her türlü yöntemler uygulamışlardır. Bu durumun bir neticesi olarak 1974-76 yılları arasında 150 bin dolayındaki işimiz de Türkiye’ye kesin dönüş yapmıştır (Demircioğlu, 1983: 123). 1973 Dünya petrol krizinden sonra yerel ve küresel ölçekte birkaç kriz daha yaşanmış ve her yaşanan krizde gurbetçiler yeni bir geri dönüş dalgası oluşturmuşlardır. Bu dalgaların boyutu beklenebileceği üzere krizin boyutuyla orantılı olmuştur.

Katılımcılara gittikleri ülkenin vatandaşlığına sahip olup olmadıkları sorulmuş ve % 67.5’inin (108 kişi) çalıştığı ülkenin vatandaşlığına sahip olmadığı anlaşılmıştır. Bu yüksek orana karşılık sadece % 30.6’sının bu hakka sahip olduğu ve % 1.3’ünün de bu hak için sürecin devam ettiği ortaya çıkmıştır. Bu verilerden gurbetçilerin yıllarca buldukları ülkenin vatandaşlığına hak kazanamamaları daha çok eğitim ve bilinç düzeyinin düşüklüğüyle ilişkilendirilebilir. Zira bu hakka sahip olmaları durumunda ekonomik ve sosyal birçok sorunlarını daha kolay çözebilecekleri açıktır.

Yurtdışında toplam 6 milyon kadar Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı bulunmakta, bunların 5 milyon kadarı da Almanya’da yaşamaktadır. Çalışmalar Almanya’daki bu 5 milyonun 2.5 milyonunun Alman vatandaşlığına sahip olduğunu hatta bunların yarısının da çifte vatandaş olduğuna işaret etmektedir (Erdoğan, 2015: 136). Söz konusu verilerle bu çalışmanın verileri ilişkilendirildiğinde yaklaşık olarak şu sonuca varılabilir: Yurtdışından geriye kesin dönüş yapanların çoğu vatandaşlığı olmayan gurbetçilerdir. Vatandaşlığı olanlar ya dönmüyor ya da “kısmi” bir dönüş yapmaktadırlar. “Kısmi Dönüş” iki şekilde tezahür edebilmektedir. İlki ailenin bir bölümüne işaret etmekte, ikincisi zaman boyutuna işaret etmekte ve yılın bir kısmını Türkiye’de bir kısmını da yurtdışında geçirmeye işaret etmektedir.

Benzer bir şekilde bir diğer soruda dönüş yapan gurbetçilere gittikleri ülkeden sigorta veya emeklilik hakkına sahip olup olmadıkları sorulmuştur. Bu soruya katılımcıların %51.3’ü “hayır” cevabı vermiştir. Dolayısıyla yarıdan biraz fazlasının herhangi bir şekilde sigorta veya emeklilik hakkına sahip olmadığı, yurtdışından sadece kazandığı ve biriktirebildiği para ile döndüğü anlaşılmaktadır. Bu oran, vatandaşlık hakkına sahip olmama oranının büyüklüğü ile uyumlu görünmektedir. Bununla birlikte, vatandaşlık hakkına sahip olmayan gurbetçilerin % 16.2’sinin en azından sigorta veya emekliliğe sahip oldukları anlaşılmaktadır. Gurbetçilerin % 43.1’i ise sigorta ve/veya emeklilik hakkına sahip olduğunu beyan etmiştir. Yüzde 5’lik bir kesimin de bu hak için gün saydığı tespit edilmiştir.

Gurbetçilerin yurtdışındaki emeklilik, sigorta ve sosyal haklar konusu mülakatlarda katılımcılara “Sosyal haklar ve imkânlar bakımından yaşadığınız ülke ile Türkiye’yi karşılaştırdığınızda farklar nelerdir? Türkiye’den beklentileriniz nelerdir?” şeklinde sorulmuş olup, çoğunlukta basmakalıp cevaplardan ayrılan ve farklılaşan cevaplar şöyle sıralanmıştır: K.1: “Almanya’da hiçbir şekilde hakkın yenmez ve adaletlidir. Türkiye’den beklentim daha adaletli bir ülke olmaları”, K.4: “Özgürlük, sosyal güvenlik ve yaşam, insanlar arası diyalogun daha iyi olması bakımından yurt dışındaki imkanlar daha iyiydi”, K.11: “Sosyal haklar Almanya’da daha fazlaydı, Türkiye’nin bu konularda daha fazla çalışma yapması gerek”, K.17: “Ekonomi olarak çok fazla ilerlediler. Sosyal refah Türkiye’ye göre yüksekti. Türkiye’de daha fazla hak ve özgürlüklere önem verilmeli”, K.18: “Orada insan gibi yaşadığınızı hissedebiliyorsunuz. Sosyal ve hukuk sistemleri iyi oturmuş ve işleyiş çok daha rahat. Türkiye’de de aynı kolaylıklar olmasını, sosyal ve adalet açısından sistemin oturmasını, güvende ve özgürce, maddi kaygılar duymadan yaşayabileceğimiz iyileştirmelerin yapılmasını arzularım”, K.20: “Ben Almanya’da yaşadığım için orayla Türkiye arasında karşılaştırma yapacağım. Almanya’da anne çocuk ilişkisinin zedelenmemesi için ücretli doğum izinlerinin uzun oluşu ve çocuk yardımı için devletin ödediği paranın gerçekçi miktarda oluşu, işsizlere kira yardımı, adalet sisteminin mükemmel işleyişi,

hangi işte çalışırlarsa çalışsın alınan maaşların geçinmek için yeterli olması, bebeklere 3 ay yetecek bez ve mama yardımı yapılması, çoğul bebeklere (ikiz-üçüz gibi) uzun süre bebek bakımına yardım için eve hemşire tahsis edilmesi, kreş ücretlerinin Türkiye şartlarına göre komik denecek kadar düşük oluşu... Kötü tarafını düşününce aklıma gelen sadece okul ve iş yeri ulaştırma servislerinin olmayışı sıkıntı olabiliyordu. Gerçi ekonomik koşullar iyi olduğu için genelde herkesin şahsi aracı olması bu sorunu pek önemli kılmıyor. Türkiye’de elbette ekonomik açıdan refah içinde yaşayabileceğimiz, adalet sisteminden emin olabileceğimiz, maddi-manevi huzur içinde yaşayabileceğimiz şekilde yasal bir reforma gidilip sıkı bir şekilde uygulanmasını bekliyorum”, K.21: “Türkiye’de sağlık hizmeti kim ne derse desin ücretli. Suudi Arabistan’da bu hizmeti tamamen ücretsiz alabiliyorsunuz. Ayrıca eğitim konusunda çok başarılılar. Türkiye’de eğitim düzeyinin artması içinin doldurulmasını isterim”, K.22: “Almanya inanılmaz düzenli bir ülke. Her şey saat gibi tıkır tıkır işliyor. Bu da yaşamlarımıza bir düzen ve disiplin getiriyordu. Orada yaşayanların maddi sorunlar yaşamaması için her türlü düzenleme yapılmış. İşsizlik ücretleri, doğum izni süresinin uzun ve ücretli oluşu, yıllık izin sürelerinin yeterli oluşu, emeğimizin karşılığını tam alabilmemiz, ekonomik açıdan asgari ücretle bile çalışsak refah içinde yaşayabilmemiz; orada yaşamayı avantajlı hale getiriyordu. Türkiye bu saydığım konularda maalesef yetersiz. Bu hakların ismi var ama hiçbir şekilde yeterli değil. Almanya’da insanlar işsizlik ücretiyle aylık ihtiyaçlarını karşılayabilirken, Türkiye’de bu imkânsız. Hatta Türkiye’de asgari ücretle ya da emeklilik maaşıyla geçimin sağlanması imkânsız. Türk devletinden elbette yaşam standartlarımızın iyileştirilmesini, adalet bir hukuk sisteminin gerçekten uygulanabilmesini, çocuklarımızın okullara sınavdan sınava sürüklenmesine bir son verilmesini, eğitimin bu açıdan düzenlenmesini, emekli ve asgari ücretli kesimin maaşlarının acilen iyileştirilmesini, akaryakıt, elektrik, doğal gaz gibi hizmet bedellerinin düşürülmesini hatta bu faturalarla birlikte kesilen bir sürü vergi vs.nin kaldırılmasını, hayatlarımızın güvence altına alınmasını bekliyorum”, K.23: “Kanada ile Türkiye arasında kıyaslama yapacak olursam farklılıklar devasa. Kanada’da eğitim çok kaliteli. Ayrıca insan olarak gördüğünüz değeri bırakın her canlıya saygı var. Düzgün ve yasalara uygun davrandığınız sürece her imkandan yararlanabiliyorsunuz. Ekonomik açıdan refah içinde yaşıyorsunuz. Devlet halkını her şeyden üstün tutuyor ve buna göre yaşam dizayn edilmiş”, K.25: Sosyal haklar açısından Almanya daha ileride. İmkânlar açısından da öyle. Türkiye genel olarak bu açıdan ciddi geride. Gelir seviyelerindeki düşüklük arada büyük fark yaratıyor”, K.26: Orada finansal statü dışında herkes gerçekten eşitti. İnsanları ayıran tek şey sadece orada legal olarak kalıp kalmadıkları ve vatandaşlıklarının olup olmadığıydı. Bu yüzden sosyal olanaklar göz ardı edemeyecek kadar fazlaydı. Aynı şeylerin Türkiye’de de olmasını dilerdim”, K.27: Türkiye olarak sanırım 50 yıl gerideyiz. Yaşam standartları, hukuk sistemi, sosyal düzenlemeler vs. toptan düzeltilmeli”, K.35: “Almanya ile Türkiye’yi karşılaştırmak bence büyük bir hata olur ve ben bu hataya girişmek istemiyorum”, K.36: “Açıkçası sosyal haklar konusunda Almanya bize büyük bir fark atmış durumda biz bu farkı bence hiçbir zaman kapatamayacağız Türkiye den çok fazla hak bekliyorum ama bunları söylemek istemiyorum söylesem bile olacağına inanmıyorum”, K.37: “Almanya da sosyal haklar çok iyi derece de Türkiye ile karşılaştırmak çok saçma olur. Türkiye de artık emeklilere önem verilmesini talep ederim”, K.39: “Kişi başına düşen milli gelirden tutun sosyal haklara kadar çok fazla fark var ben bunları burada saymak istemiyorum ama Almanya da ki işçilerin bir araya geldiği zaman patronların onların isteklerini yerine getirmek zorunda kalıyor ama ülkemize bakar isek bu durum ortada. Türkiye’den artık bir hak beklemek hata olur zamanında çok istedik hala olmadı”, K.40: “İmkânlar Almanya da her zaman daha iyiydi ama Ülkemizin kendine özgü hakları tabi ki var ama Almanya kendi halkına bu kadar fazla önem verirken ülkemizin pek fazla bizi önemsemediğini düşündürüyor. Türkiye’den Yaşama hakkımı istiyorum!”, K.103: “Orası ile burası arasında uçurumlar var. Orada çocuğun olursa her çocuk için belli bir miktar para verilir. Sağlık sektöründe daha ileri düzeyde. Eğer işsizsen iş bulurlar sana. Şartlar burayla kıyaslanmayacak kadar iyiydi”.

Anketteki başka bir soruda katılımcıların yurt dışıyla bağlantılarının devam edip etmediği ediyorsa ne sıklıkla yurtdışına gidip geldikleri sorulmuştur. Katılımcıların % 46.9’u artık yurtdışıyla hiçbir bağlantısının bulunmadığını ve gidip gelmediğini söylemiştir. Buna mukabil, % 19.4’ünün “yılıda 1-2 kez”; % 5’inin “yaz aylarında” ve son olarak % 26.9’unun da “belirsiz” bir şekilde ve zamanlarda da olsa hala yurtdışına gidip geldiği anlaşılmıştır. Bu rakamlar gurbetçilerin yarıdan fazlasının yurtdışıyla olan irtibatını bir şekilde devam ettirdiğini göstermektedir. Bunun diğer anlamı, gurbetçiliğin işçilik düzeyinde bittiği ama daha geniş sosyal boyutlarıyla ve kısmen devam ettiği şeklindedir.

Katılımcılara tekrar yurt dışına dönmek isteyip etmedikleri de sorulmuştur. Bu soruya gurbetçilerin % 20.6'sı "Evet"; % 43.1'i "Belki"; % 25'i "Hayır" ve son olarak % 9.4'ü de "Asla" cevabı vermeyi tercih etmişlerdir. Bu yüzelere bakıldığında soruya olumlu cevap verenlerin % 63.7'yi bulduğu görülmektedir ki, bu olabildiğince yüksek bir oran olarak görülebilir. Zira bu insanlar uzun yıllar yurt dışında kalmış ve akabinde kendi iradeleriyle Türkiye geri dönmüş olanlardan oluşmaktadır. Buna rağmen, Türkiye'de aradıklarını veya umduklarını bulamamış olmalıdırlar ki, tekrar geri dönmeyi düşünebilmektedirler. Bu yüksek oranın 1/3'ü kesin bir cevap vererek yurtdışına geri dönmek istediğini belirtirken; kalan 2/3'ü de bunu duruma, şarta ve ihtimale bırakmakta ama olumsuz cevap vermemektedir. Söz konusu % 43.1'lik en büyük grubun bu cevabından Türkiye ile ilgili, Türkiye'deki durumlarıyla ilgili orta ve uzun vadede çok umutlu olmadığı veya önünü çok iyi göremediği sonucuna varılabilir. Diğer yandan yurt dışına dönüşü olumsuz cevap verenlerin oranı toplamda 34.4'tür. Aynı gerekçeler gündeme getirilerek bu oranın düşük kaldığı ileri sürülebilir.

Yurda Dönüşte Yaşanan "Yabancılık Çekme" Sorunu

Nihayet ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yaşama alanlarında yaşanan adaptasyon sorunlarının tamamını topluca hülasa edecek şekilde katılımcılara başka bir soruda "Türkiye'ye kesin dönüş yapınca bir müddet ve bir tür ülkeme yabancılık çektim!" önermesine katılma düzeyleri sorulmuştur. Bu önermeye katılımcıların % 67.5'i olumlu cevap vermek suretiyle yurtdışı dönüşünde kendi ülkelerine tekrar alışmakta ve adaptasyon sağlamakta sorun yaşadıklarını beyan etmişlerdir. Bu yüzelere, yurtdışına çıkan her üç gurbetçiden ikisinin dönüşte ülkesine yabancılık çektiğini göstermiştir. Aynı önerme "ülkeme alışmakta zorluk çektim" şeklinde tekrar edilmiş ve katılımcıların % 55.6'sı bu önermeye olumlu cevap vermişlerdir. Bu rakamlar, yabancılık çekenlerin bir kısmının alışmakta zorlanmadığını gösterse de, yarıdan fazlasının bu konuda da sorun yaşadığını ortaya koymuştur.

Gurbetçilerin yurda döndükten sonra hangi konularda ve ne tür adaptasyon sorunları yaşadıkları konusu mülakatlarda da detaylıca sorulmuş ve işlenmiştir. Zira belki de gurbetçi konusunun en can alıcı detaylarından birisi de bu konudur. Cevapların önemli bir kısmı "Hiçbir sorun yaşamadım" veya "Ufak tefek bazı sorunlar oldu, zamanla aşıldı" gibi basmakalıp cevaplar olmasına karşın bazı gurbetçiler bu konuda son derece detaylı ve dikkate değer cevaplar vermişlerdir. Detaylı cevapların bazıları şöyledir:

K.28: "İş hayatına uyum sağlamakta çok zorlandım. Kurallar tamamen değişmişti ve piyasalar güven vermiyordu", K.29: "Sosyal ve toplumsal her şey", K.30: "Birçok konuda zorlandığımı söyleyebilirim. Trafik karmaşası, insanların birbirlerine karşı saygısız ve seviyesiz tavırları, yaşamlarımızın güvence altında olmayışı, insanların birbirlerine teşekkürü bile çok görmeleri gibi toplumsal ve sosyal açıdan birçok konuda ciddi zorluk yaşadım", K.32: "İlk döndüğümüz zaman ciddi sıkıntılar yaşadım. Depresyona girdiğimi söyleyebilirim. Evde oturmak, insanların birbirlerine davranış şekilleri, kurumlarda işlerimi görürken yaşadığım sıkıntılar...", K.33: "Tümüyle her şey diyebilirim", K.34: "İlk yıl çok sorun yaşadım. Özellikle dil konusunda. Maalesef söylediklerimi yanlış anlıyorlardı ya da ben bana söylenenleri yanlış anlıyordum. İletişim konusunda ciddi sorunlar yaşadım. Ayrıca kurumlarda işlerimi halletme konusunda da sorunlar yaşadım. İşleyiş Almanya'dakine göre çok daha farklı olduğu için çözene kadar çok fazla zaman kaybettim", K.35: "Toplumun Almanya'ya kıyasla düzensiz oluşu, kuralların çok rahat çiğnenebilmesi, adalet sistemindeki gevşeklikler, ekonomideki gelişmeler alışmakta beni zorlayan konulardı. Ayrıca dil konusunda da zaman zaman yetersiz hissediyordum", K.37: "Sudan çıkmış balığa döndük. Taban tabana zıt toplum düzeni... Birinde her şey saat gibi işlerken, diğerinde anlık kararlarla yaşanılıyordu. Dolayısıyla en çok düzenin düzensizliğine uyum sağlamakta zorlandım", K.105: "Nezakete kuralları Türkiye'de oldukça eksik. Ancak ne yapsam da kendi memleketim. Bu gerçeği kimse değiştiremez", K.107: "Orada herkes herkese saygılıydı. Araba kullanırken kurallara uyulurdu, burada kural kaide yok, insanın insana saygısı yok... Disiplin ortamından çıkıp, disiplinsiz bir ortamda bulduk kendimizi. Zorlandık... Hala daha zorlanıyoruz da".

Son olarak katılımcılara yurtdışındayken "Türkiye'nin yemeklerini çok aradım!" önermesine katılma düzeyleri sorulmuş ve beklenebileceği üzere % 63.1'i kesinlikle katılıyorum cevabı vermişlerdir ki, bu cevap "kesinlikle katılıyorum" cevaplarının en yüksekini temsil eder. Devamında % 11.9'u

“katılıyorum” ve % 14.4’ü de “Kısmen katılıyorum” cevabı vermiştir. Bu soruya olumsuz cevap verenlerin oranı sadece % 10.7’de kalmıştır. Şurası bir gerçek ki, yemek yeme mevzuu her ne kadar biyolojik bir ihtiyaç gibi görünse de, çok ciddi bir kültür, din ve estetik boyutu da mevcuttur. Bu sebeple yurtdışına gidenlerin özellikle ilk gidişte yaşadıkları en önemli sorunlardan birisi dil konusundan daha önce yemek konusu olmaktadır.

Yurda Dönüşte Karşılaşılan Ekonomik Sorunlar

Katılımcılara yurda döndükten sonra yaşadıkları sorunları açığa çıkarabilmek üzere likert tipi önermeler de sunulmuş ve bu önermelere katılma düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bölümün ilk sorusunda katılımcılara “Türkiye’ye döndükten sonra paramı değerlendirecek alan aradım!” şeklinde bir önerme sunulmuş ve bu önermeye katılma düzeylerini belirtmeleri talep edilmiştir. Bu önermeye katılımcıların % 28.8’i “Kesinlikle Katılıyorum”, % 29.4’ü “Katılıyorum”, % 18.8’i “Kısmen katılıyorum” cevabı vermişlerdir. Dolayısıyla katılımcıların % 76.9’unun bu önermeye değişen düzeylerde de olsa, olumlu cevap verdiği görülmüştür. Bu oran son derece yüksektir. Bu rakamlar açık bir gerçeğe işaret etmektedirler. O gerçek gurbetçilerimizin çalışıp para kazanabildiği ve biriktirebildiği ama bu parayı yatırıma dönüştürüp, sermaye haline getiremediği ve hakkıyla değerlendiremediği gerçeğidir. Kabaca gurbetçilerin % 77’sinin bu durumda olduğu söylenebilir. Bunun sebebi tabii ki eğitim ve sosyal gelişmişlik düzeyiyle ilişkilidir. Nitekim eğitim ve sosyal gelişmişlik düzeyini yansıtacak şekilde mesleklerle bu soru çaprazlama olarak incelendiğinde öğretmenlerde bu soruya olumlu cevap verme oranı % 27.3 iken; inşaat işçisinde % 61.8’e ve fabrika işçisinde de % 75.8’e yükseldiği tespit edilmiştir. Bu rakamlar açıkça gurbetçilerin bedenen çalışarak kazandıkları paraları, eğitim ve sosyal düzeyin yetersizliği sebebiyle sermayeye dönüştürmekte yetersiz kaldıklarını göstermektedir. Nitekim başka bir soruda katılımcılara “Türkiye’ye döndükten sonra bir türlü paramı istediğim gibi değerlendiremedim!” önermesine katılma dereceleri sorulmuş ve katılımcıların % 57.5’i üç farklı düzeyde de olsa olumlu cevap vererek, önceki önermenin sonuçlarını teyit etmişlerdir.

Yurtdışından dönen gurbetçilerin yaşadıkları önemli sorunlardan birisi de yıllarca çalışarak kazandıkları ve biriktirdikleri paralarını akrabalarından başlamak üzere çevrelerine kaptırmaları sorunudur. Nitekim katılımcılar kendilerine sunulan “Türkiye’ye döndükten sonra çevremim paramı benden vurup almak istedikleri hissini yaşadım!” önermesine % 40.6’sı olumlu cevap vermiştir. Bu konuda daha somut veri, katılımcılara sunulan “Türkiye’ye döndükten sonra en az bir akrabama para kaptırdım!” önermesine verdikleri cevapta saklıdır. Nitekim gurbetçilerin % 31.3’ü bu önermeye olumlu cevap vermiştir. Aşağılayıcı ve onursuzlaştırıcı bir cevap olsa da, katılımcıların en azından üçte biri bunu ifade etmekten çekinmemişlerdir. Az da olsa bir kısım katılımcıların bu konuda kendini ifade etmediği de ileri sürülebilir. Bu konudaki başka bir önerme “Türkiye’ye döndükten sonra en az bir komşuma para kaptırdım!” şeklindedir ve bu önermeye katılımcıların 14.4’ü olumlu cevap vermiştir. Son olarak bu konuda katılımcılara sunulan “Türkiye’ye döndükten sonra (akraba ve komşu dışında) en az bir tanıdığıma para kaptırdım!” önermeye katılımcıların % 22.5’i olumlu cevap vermekten çekinmemiştir. Bu oranların son derece yüksek olduğu ortadadır ve bunun altında büyük oranda eğitimsizliğin ve kazancını sermayeye dönüştürme noktasındaki yetersizliğin bulunduğu açıktır. Üstelik bu kişiler içerisinde yirmi, otuz yılda kazandığı bütün parasını (100-150 bin Euro gibi) tümüyle akrabalarına, komşularına veya ulusal hatta uluslar arası ölçekte faaliyet gösterdiği iddia edilen ama çoğu sahte veya kâğıt üzerinde olduğu anlaşılan şirket, holding ve banka gibi kurumlara kaptıranlar hiç de az değildir.

Sosyal ve Kurumsal Çevreye Adaptasyon Sorunları

Yurtdışından dönen işçilerin (gurbetçilerin) yaşadıkları en önemli sorunlardan birisi genel olarak adaptasyon sorunudur. Yurtdışındaki şartlara alışkanlık kesbeden gurbetçiler, yurda dönüşte birçok konuda kendi ülkelerinin şartlarına adapte olamamışlardır. İyi bir sosyal ve ekonomik duruma adapte olmak kolay olabilese de, daha zor ve daha düşük bir sosyo-ekonomik duruma adapte olmanın zorluğunu yaşamış olmalıdırlar. Nitekim bu konuda birkaç soru sorulmuş ve hepsinde de hatırı sayılır ölçüde adaptasyon sorununa işaret eden cevaplar alınmıştır. Mesela bu sorulardan birisinde katılımcılara

“Türkiye’ye döndükten sonra yurtdışındaki devlet düzenini çok aradım!” şeklinde bir önerme sunulmuş ve bu önermeye katılım düzeyleri sorulmuştur. Katılımcıların değişen düzeylerde de olsa toplamda 71.3’ü bu önermeye olumlu yönde cevap vermişlerdir. Aynı soru toplum düzeniyle ilgili olarak sorulmuş ve % 25.6’sı “kesinlikle katılıyorum”, % 23.1’i “katılıyorum”, % 22.5’i “Kısmen katılıyorum” düzeylerinde olmak üzere toplamda yine 71.3’ü olumlu yönde cevap vermiş ve yurtdışındaki devlet ve toplum düzenini aradıklarını, özlediklerini, bunların eksikliğini hissettiklerini beyan etmişlerdir. Bu önermelere katılmadığını beyan edenlerinse neredeyse tamamının beklenebileceği üzere Asya ve Afrika’dan ülkelere gidenlerden oluşmaktadır. Özellikle Afganistan, Türkmenistan, Kazakistan, Libya, Irak ve Arabistan gibi ülkelere gidenlerin bu sorulara olumsuz cevap vermeleri yine beklenen bir durumdur. Benzer bir şekilde başka bir soruda “Türkiye’ye döndükten sonra yurt dışındaki insanlar arasındaki saygı ve nezaketi çok aradım!” önermesine katılma düzeyleri sorulmuş ve katılımcıların % 70.6’sı bu önermeye olumlu cevap vermişlerdir. Bütün bu veriler, gurbetçilerin yurtdışını sadece ekonomik açıdan değil, siyasi, sosyal ve kültürel açılardan ve toplumsal yaşam kalitesi açısından da çok ileri gördüklerini, ülkemizin bu konuda yetersiz kaldığına işaret eden görüşleridir.

Bu konudaki diğer bir soru, “Türkiye’ye döndükten sonra yurtdışındaki ekonomik düzeni çok aradım!” şeklindedir ve katılımcıların bu önermeye katılım düzeyleri % 38.1 “Kesinlikle katılıyorum”, % 30 “Katılıyorum” ve son olarak % 12.5 kısmen katılıyorum şeklinde olmak üzere toplamda % 80.6’dır. Bu rakamın oldukça yüksek olduğu ve devlet düzeniyle toplum düzenine yönelik yokluk ve özlemden çok daha yüksek tezahür ettiği açıktır. Tabii bu sonuç biraz eşyanın tabiatı gereği böyledir zira bu insanlar zaten Türkiye’de yeterli düzeyde para kazanamadığı ve yurtdışında bunu yapabileceğini düşündüğü için ülkesini terk edip yurtdışına çıkan insanlardan oluşmaktadır.

Nitekim literatürde de bu konu ağırlıklı olarak işlenmiştir. Bunlardan birinde konu şöyle gündeme getirilmektedir: Geri dönen işçilerin, döndüklerinde birçok problemle karşılaşması gayet doğal bir olgudur. Çünkü yıllar sonra geri döndükleri anavatanlarında toplumsal ve ekonomik yapıya yeniden müdahil olmaları zor gözüküyor. Dış göçe zaten işsizlik nedeniyle katılmış olan göçmenler ülkelerinde ekonomik olarak iyi bir ortam bulamayacaklardır. Geri döndüklerinde kendileri ve çocukları için ekonomik istihdam sağlayıcı güç kazanmak isteyeceklerdir. Öte yandan, toplumsal tabakalaşmada işgal edecekleri yeni konum ya da statülerinin, yine tutacakları yeni iş-güç biçimlerine belirlenebileceği göz önünde tutulduğunda, ekonomik ya da mesleki uyum sürecinin tüm uyum süreci içindeki ağırlığı daha iyi anlaşılacaktır (Akçaylı, 1986: 81).

Mülakatlarda ise son olarak gurbetçilere Türkiye’den beklentileri sorulmuştur. Nitekim basmakalıp ve geçiştirici cevapların dışında az da olsa son derece dikkate değer cevaplar da vermişlerdir. Bunlardan bazıları şöyledir:

K.30: “Ben yaptığım işler nedeniyle ülkeme çok döviz getirdim. Benim gibi yurt dışında çalışan herkes aslında aynı şekilde döviz girdisi sağlıyor. Devletin bizim gibilere yaptıkları işlerde kolaylıklar sağlayabileceği düzenlemeleri yapmasını beklerim” K.31: “Biraz önce beklentilerimi söylemişim. Ama tüm bunların dışında özellikle yediğimiz ekmekten sebze meyveye kadar; artık sağlıklı hale getirilmesini istiyorum. Hibrit tohumların kökten imha edilmesini, hormonlu gübrelerin, kimyasal ilaçlamaların son bulması, halk olarak sağlıklı beslenebilme hakkımızın devlet tarafından güvence altında olduğunu bilmek istiyorum. Tüm hormonlu üretimlerin durdurulması ve bir daha ülkemde böyle üretimler yapılmamasını istiyorum”, K.32: “Türkiye’den de bu seviyelere çıkabileceğimiz düzenlemeleri bekliyorum. Bütün işe yaramaz yasaları çöpe atıp acilen her alanda yeniden düzenlemeler yapıp bunların uygulanmasını sağlamalılar”, K.34: “ Gelir düzeylerinin iyileştirilmesi, işsizliğe son verilmesi, sosyal güvencenin özellikle sağlık konusunda gereksiz harcamaların kısıtlanıp, buradan doğan kaynağın hastalardan hiçbir ücret alınmaması konusunda düzenlenmesini istiyorum”, K.35: “Halka daha fazla imkân ve olanak sağlayabilecek yapıda olmalarını istiyorum”, K.36: “Demokrasi, özgürlük, asgari ücretle emekli ücretlerinin iyileştirilmesi, insan gibi değer gördüğümüzü hissedebilmek istiyorum”, K.107: “Vergiyi azaltması gerek. Herkese eşit davranması gerek. Kanun yasa neyse herkese aynı olması gerek”, K.108: “Türkiye ile ilgili bir umudum yok”, K.109: “Hangi birini söyleyebilirim ki. En basitinden bizler bazen tekerlekli sandalyelerde yaşamak zorunda kalıyoruz. Tekerlekli sandalyelerin

kaldırımı çıkması için bir rampa bile yok çoğu yerlerde”, K.112: “Vize kolaylığı, mülk kolaylığı. Arap vatandaşlar Türkiye’den mülk alabiliyorsa biz neden alamıyoruz”, K.133: “Yeni nesiller için iş imkânları olmalı. Huzurlu ortamlar olmalı. Dış güçler altında olmamalıyız”, K134: “Sosyal hakların daha fazla iyileştirilmesini istiyorum. İnsanlara daha çok değer ve haklarının verilmesini, işlerinin karşılığını tam vermelerini, toplumsal düzende daha iyi olabilir”, K.135: “Genel kültür hayatı, trafik, piyasadaki yiyecek, giyecek fiyatlarıyla insanları çok aldatıyorlar”.

SONUÇ

Toplumsal hareketliliğin son derece yüksek olduğu bir çağda bulunmaktayız ve her ülkeden başka ülkelere bir şekilde nüfus hareketliliği yaşanmaktadır. Bununla birlikte, her ülke kendi toplumsal, ekonomik ve kültürel gelişmişlik düzeyine uygun bir nüfus hareketi arz etmektedir. Gelişmiş ülkeler daha çok elit bir nüfus hareketliliği içindedirler. Bu ülkelerden başak ülkelere giden insanlar ya turizm amaçlı gitmekte veya da tümüyle entelektüel ve sanatsal faaliyetler için bu hareketliliğe katılmaktadırlar. Diğer yandan geri kalmış ülkelerin insanları daha çok savaşlardan, kıtlıklardan ve benzeri durumlardan kaynaklı olarak kitlesel göçlerde bulunmaktalar ve iltica etmek suretiyle bu hareketliliğe katılmaktadırlar.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin insanları ise daha çok nitelikli ve niteliksiz işçi ihtiyacını karşılamak üzere diğer ülkelere vatandaşlarını göndermektedirler. Dünyada bu bakımdan öne çıkan Hindistan, Çin, Endonezya, Filipinler, Brezilya gibi nüfusu kalabalık ülkeler vardır. Türkiye de bu ülkelerin orta ölçekli nüfusa sahip olanlardan birisidir ve daha çok Avrupa ülkelerine işçi göndermiştir. 1950'lerden sonra gayri resmi olarak başlayan bu süreç, 1961'den itibaren resmiyet kazanmış ve kısa süre içinde Türkiye'den yurtdışına aileleriyle birlikte milyonlarca insan çıkış yapmıştır. Bugün başta Almanya olmak üzere, Avrupa ülkelerinde, Amerika'da ve bazı Asya, Afrika ülkelerinde toplamda 6 milyon insan yaşamaktadır. Bu rakam mesela Çin için 50 milyon olsa da, oran olarak Türkiye'den yurtdışına çıkanlar daha fazladır. Bundan dolayı muhtemelen yurt içindeki ekonomik sorunlar sebebiyle çalışmak üzere yurtdışına çıkan anlamında "gurbetçi" olgusunun ürettiği sosyal sorunlar ve fiili durumlar Türkiye'de Çin'dekinden çok daha büyüktür. Yine bu nedenle Türkiye'de çok güçlü bir "gurbetçi" ve "Alamancı" toplumsal algı ve muhayyilesi oluşmuştur. Dolayısıyla Türkiye'de bu konu üzerinde ne kadar çalışma yapılsa yeridir.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu verilere bakılırsa, gurbetçilerin son derece önemsenmesi gereken ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik sorunları bulunmakta olup, bunların büyük bölümü hala çözüme kavuşturulabilmiş değildir. Gurbetçilerin yurtdışında ve yurt içindeki vatandaşlık sorunları başlı başına bir sorundur ve hala tam olarak çözülememiştir. Benzer şekilde gurbetçilerin yurt içi ve yurt dışındaki ekonomik sorunları hala gündemini korumaya devam etmektedir. Gurbetçilerin üçte birinin akrabalarına, komşularına ve tanıdıklarına para kaptırdıkları tespit edilmiştir. Türkiye'de hemen herkeste gurbetçilerin insanlara güvenmedikleri gibi haksız bir hissiyata sahip olduklarına dair yargı bulunmaktadır. Oysa veriler bu hissiyatın hiç de haksız olmadığı, insanımızın yine kendi insanını bir şekilde dolandırdığı ortaya çıkmıştır. Bu konularda yeterli cezai müeyyidelerin de uygulanmadığı anlaşılmıştır. Gurbetçiler bireyler dışında, Türkiye'deki bir kısım şirketlere, iştiraklere ve bankalara da yüklü miktarda para kaptırdıkları ve bu konularda maalesef hala gerekli yasal düzenleme yapılmadığı ve bu paraları toplayan insanların, grupların ve kurumların gerekli müeyyidelerle muhatap olmadığı görülmektedir. Gurbetçilerin önemli bir kısmı hala bu tür sorunlar yaşamaya devam etmektedir. Benzer bir şekilde, gurbetçilerin üçte ikisinin bedenen çalışarak kazandığı parasını istediği gibi değerlendiremediği, bunun için uygun alan bulamadığı tespit edilmiştir.

Ekonomik sorunlardan daha da önemli olanı sosyal, sosyal güvenlik ve kültürel sorunlardır ve özellikle Avrupa'ya gidip gelen gurbetçilerde bu sorunlar daha büyük boyutlarda tezahür edebilmektedir. Zira en az 15-20 yıl aile olarak bu ülkelerde yaşayan insanlar, Türkiye'ye geri döndüklerinde gerek sokakta, caddede insanlarla ilişkilerinde ve gerek özel ve resmi kurumlardaki ilişkilerinde büyük sorunlar yaşayabilmektedirler. Nitekim sahadan elde edilen veriler, gurbetçilerin üçte ikisi kadarının bu konularda sorun yaşadığını ortaya koymuştur. Bu insanlar, yurt dışına gidip geldikten sonra tekrar ve ikinci kez *Türk olmak, Türkiyeli olmak* ve *Türk vatandaşı olmak* gibi farklı düzeylerde yeniden "kendi olma" sorunu yaşamışlar ve hala bu sorunları çoğu yaşamaya devam etmektedir. Türkiye'nin devlet ve toplum olarak bu konularda farkındalık oluşturmaya ve yasal olarak gerekli çözümleri üretmeye ihtiyacı bulunmaktadır. Bütün bu veri setinden yola çıkıldığında, bir bileşke öneri olarak, Dış Türkler ve Yurt dışı Topluluklarla ilgilenen birimlerin yanı sıra, yurda dönmüş gurbetçilerin sorunlarıyla da ilgilenen kurumsal oluşumlara ihtiyaç duyulduğu kesinlikle ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Abadan Unat, N. (1972). “Yurtdışına Göçen Türk İşgücü ve Dönüş Eğilimleri”, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, ss. 183-206.
- Akçaylı, N. (1986). “İkinci Kuşak Türklerin Federal Almanya ve Türkiye’deki Mesleki Uyumları”, Nurhan Akçaylı (Derleyen), *Federal Almanya’da İkinci Kuşak Türk Gençlerinin Mesleki Eğitim İmkânları*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Aker, A. (1972). *İşçi Göçü*, İstanbul: Sander Yayınları.
- Alkan, N. (2011). “Geriye Göç Üzerine Bir Alan Araştırması”, *Almanya’ya Türk Göçünün 50. Yılında Türk-Alman İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği*, Ankara: Konrad Adenaur Vakfı.
- Demircioğlu, A. M. (1983). “Federal Almanya’dan Kesin Dönüş Yapan İşçilerimizin Sosyo-Politik Sorunları”, Sosyal Siyaset Konferansları, (ss. 113-135).
- Erdoğan, M. M. (2015). “Avrupa’da Türkiye Kökenli Göçmenler ve ‘Euro-Turks Barometre’ Araştırmaları”, *Göç Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S: 1, Ocak-Haziran 2015 (ss. 108-148).
- Gökmen, O. (1972). *Federal Almanya ve Türk İşçileri*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu (1996). *Yurtdışına İşgücü Göçü ve ‘Parçalanmış’ Aile*, Ankara.
- Taşdelen, H. M. (1991). “Yurt Dışından Dönen Türk İşçi Ailelerinin Uyum Problemleri”, Sosyoloji Konferansları, ss. 61-67.

İŞE BAĞLILIK VE İŞ YAŞAMINDA MUTLULUK KAVRAMLARININ EPİSTEMİK OLARAK İNCELENMESİ*

Bünyamin Özgüleş**

Geliş/Received: 13.05.2019

Kabul/Accepted: 23.08.2019

Özet

Türkçe literatürde UWES (Utrecht Work Engagement Scale) olarak bilinen işe bağlılık ölçeğinin çeşitli araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde tanımlandığı (bağlılık, tutkunluk, sargınlık, adanma vb.) bilinmektedir. Temelde “Engagement” kelimesinin İngilizce çevirisinden kaynaklanan bir problem olarak algılsa da işe bağlılık kavramının iş yaşamında mutluluk ile de ilişkilendirildiği bilinmektedir. Bu çalışmada makale ve lisansüstü tezlere dayalı araştırma bulguları üzerinden işe bağlılık ve iş yaşamında mutluluk kavramlarının epistemik olarak ne anlama geldiği tartışılmıştır. Sonuç olarak UWES işe bağlılık ölçeğinin farklı tanımlamaları araştırmacıları yanılttığı ve ortak bir dilin oluşmadığı gerçeği gün yüzüne çıkmıştır, bu durum bilimin genellenebilir olduğu gerçeğine aykırı bir durum oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında aynı ölçeği farklı isimler ile tanımlamak yerine ortak bir isim altında toplanmasının bilime katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşe Bağlılık, Mutluluk, İş Yaşamında Mutluluk, Öznel İyi Oluş.

EPISTEMIC INVESTIGATION OF COMMITMENT TO WORK AND HAPPINESS IN BUSINESS LIFE

Abstract

Various researchers have defined the work commitment scale named UWES (Utrecht Work Engagement Scale) in various forms (commitment, enthusiasm, confusion, dedication, etc.) in the Turkish literature. Although it is perceived as a problem originating from English translation, it is known that commitment to work is also associated with happiness in business life. In this study, it was discussed what the epistemic implications of work commitment and happiness in business life through research findings based on articles and postgraduate studies are. Consequently, the fact that UWES scales are misleading the different definitions of researchers and that no common language has emerged has come to light. From this perspective, it is considered that collecting the same scale under a common name rather than defining it with different names will contribute to our existing knowledge.

Keywords: Work Engagement, Happiness, Happiness at Work, Subjective Well Being

* Bu çalışma 3-4 Kasım 2017 tarihinde Antalya’da düzenlenen 5. Örgütsel Davranış Kongresinde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr. Eskişehir Yunus Emre Devlet Hastanesi/bunyas32@yahoo.com/ ORCID:0000-0002-8401-3620

التحقيق المعرفي لمفهوم الولاء للعمل والسعادة في الحياة العملية

بنيامين أوزغولاش*

ملخص

إن مقياس التزام بالعمل المعروف في الأدب التركي بـ (Utrecht Work Engagement Scale) UWES يتم تعريفه من قبل العديد من الباحثين بطرق مختلفة (الولاء والعاطفة والإرتداء والتفاني وما إلى ذلك). على الرغم من أنه ينظر إليه أساساً على أنه مشكلة ناشئة عن الترجمة الإنكليزية لكلمة "Engagement" فمن المعروف أن مفهوم الالتزام بالعمل يرتبط أيضاً بالسعادة في الحياة العملية. في هذه الدراسة تتم مناقشة نتائج البحوث المستندة إلى المقالات وأطروحات الدراسات العليا من حيث المعنى المعرفي لمفاهيم الالتزام والسعادة في الحياة العملية. ونتيجة لذلك فإن التعريفات المختلفة للالتزام UWES بالعمل قد ضللت الباحثين وكشفت أنه لم تظهر أي لغة مشتركة. هذا يتعارض مع حقيقة أن العلم قابل للتعميم. من هذا المنظور ، يُعتقد أن جمع نفس المقياس تحت اسم شائع بدلاً من تعريفه بأسماء مختلفة سيكون مساهماً في العلم.

كلمات مفتاحية: الإلتزام في العمل، السعادة، السعادة في الحياة العملية، الرفاه الذاتي

GİRİŞ

Günümüzde özellikle örgütsel davranışın pozitif psikoloji ile ilgili olan işe bağlılık, öznel iyi oluş, mutluluk gibi konularının araştırılmasında ölçek seçiminde farklı tercihlerin olduğu ve/veya aynı ölçeğe farklı isimlerin verildiği, birbirleri ile karıştırıldığı görülmekte ve tam bir fikir birliği içinde olunmadığı bilinmektedir (Ertemli, 2011:49; Keser ve ark., 2009: 95; Turgut, 2010: 57; Esen, 2011:380; Özkalp ve Meydan, 2015:5). Bozkurt ve Ercan (2019:8879) yapmış oldukları çalışmada işe bağlılığın çeşitli tanımlamalarını yapmış ve bu tanımlarda olumlu ilişkiler ve pozitif duygulardan bahsetmiştir. Temelde bir bütünün parçaları ve pozitif psikoloji konuları arasında sayılabilecek olan işe bağlılık ve iş yaşamında mutluluk konuları etraflıca incelendiğinde iş tatmini, işe bağlılık, mutluluk, öznel iyi oluş, gibi örgütsel davranış konuları ile yakından ilgilidirler. Bu bağlamda araştırmanın temel problemi özellikle Türkçe literatürde Schaufeli ve ark. (2002) tarafından geliştirilen UWES işe bağlılık ölçeğinin farklı isimlerle adlandırılmasının araştırmacıları yanlış yönlendireceği tespitidir. Bunun yanında Eryılmaz (2012:49-50) yapmış olduğu çalışmada işe bağlılık, öznel iyi oluş ve işyerinde mutluluk konularının birbirleri ile ilişkili olduğunu öne sürmüştür. Yapılan araştırmalar neticesinde bu tartışmayı izah edebilecek herhangi bir literatür bilgisine rastlanmamıştır. Çalışma iki ayrı kısımdan oluşmaktadır birincisi işe bağlılık kavramındaki farklı adlandırmalar diğeri ise işe bağlılık ölçeğinin iş yaşamındaki mutluluğu ifade edip etmemesi şeklinde yapılan incelemelerdir. Bu bağlamda çalışmadaki temel amaç Schaufeli ve ark. (2002) tarafından geliştirilen UWES işe bağlılık ölçeği etrafında konunun farklı tanımlamalarına da yer vererek hem konunun tek bir isim altında adlandırılacağı hem de iş yaşamındaki mutluluğu tanımlayıp tanımlamadığını epistemik açıdan mevcut literatür bağlamında incelemektir. Bu çerçevede yöntem olarak derleme ve tarama yöntemi kullanılarak çeşitli çıkarımlarda bulunulmuştur. Türkçe yazında işe bağlılık ve iş yaşamında mutluluk değişkenleri üzerine yazılan makale ve lisansüstü çalışmalar incelendiğinde bu değişkenlerin ölçekleri ile ilgili tam bir fikir ve kelime birliğine varılamadığı görülmektedir. Ancak işe bağlılık kavramının mutluluk gibi genel bir konu ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede konu ile ilgili çeşitli tanımlamalar ışığı altında konu incelenmiş ve bu konudaki farklılıkların araştırmacılar açısından bilinmesi ve izah edilmesinin bilime katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde felsefe ve psikoloji biliminin açısından genelden özele doğru olacak şekilde olarak mutluluk, iş yaşamında öznel iyi oluş, işe bağlılık ve iş yaşamında mutluluk son olarak da mutluluk kuramları ile kavramları hakkında fonksiyonel tanımlar yapılmıştır.

1.1. Mutluluk: Mutluluk, felsefe ve psikoloji bilimi başta olmak üzere yüzyıllardır insanlığın ilgi odağı olmuş konulardan biri olmakla birlikte çok yönlü bir kavramdır (Eryılmaz, 2014: 20). Felsefi açıdan bakıldığında bütün insanların ulaşmak istediği en önemli amaçlardan biri mutlu olmaktır. Mutluluk kavramının tanımlanması psikoloji biliminin ortaya çıkışından da eski tarihlerde yapılmıştır. Örneğin Aristoteles, mutluluğun insanların yapmış oldukları eylemler sonucunda oluşan bir şey olduğunu ifade eder (Eryılmaz, 2014:21). Bu yaklaşım etkinlik kuramının da temelini oluşturur. Mutluluk kavramı psikolojik açıdan ele alındığında ise dört temel boyut karşımıza çıkmaktadır. Bunlar sağduyuya dayalı mutluluk (iyi olma ve iyilik hali), yaşam doyumuna dayalı mutluluk (bireyin yaşamı hakkındaki yargısı), haz temelli mutluluk-öğrendiklerini özünüyle birleştirip insanlığa katkı sağlayan (manevi ve vicdani sevinç duyma) ve son olarak algılanan istek doyumunu temelli yaklaşım (isteklerin doyurulması) şeklindedir (Eryılmaz, 2014: 23; Behdioğlu vd., 2018:52).

Bireysel açıdan bakıldığında mutluluğa etki eden faktörler; gelir, arkadaşlar ve tanıdıklar, evlilik, çocuk sahibi olmak, iş yaşamı, sağlık, din, eğitim, yaş, cinsiyet, eğitim düzeyleri gibi birçok unsur

sıralanabilir (Hefferon, Boniwell, 2014: 45-59). Literatür incelendiğinde mutluluk kavramı yerine iyi oluş, öznel iyi oluş, gibi pozitif psikoloji kavramları ile birlikte ve/veya yerine kullanıldığı görülmektedir (Eryılmaz, 2012: 49). Bu açıdan bakıldığında mutluluk kavramını etraflıca ele almak oldukça güçtür. Fakat öznel iyi oluşun pozitif psikoloji gibi kavram ve yaklaşımlar ile birlikte ele alınarak daha net algılanabileceği düşünülmektedir.

Aristoteles'den itibaren mutluluk güncel tabiri ile öznel iyi oluş kavramı çeşitli kuramlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Literatür incelendiğinde öznel iyi oluşu açıklamaya çalışan çok farklı kuramların olduğu görülmektedir. Genel anlamda bazı isim farklılıkları olsa da bu kuramlar erek kuramı, etkinlik kuramı, yukarıdan aşağı ve aşağıdan yukarı kuramları, uyum kuramı, çok yönlü uyumsuzluk kuramı, mutluluğu anlamlandırma yaklaşımı ve psikolojik iyi oluş kuramı şeklinde ifade edilmektedir (Malkoç, 2011: 27).

1.2. İş Yaşamında Öznel İyi Oluş: İş yaşamı, bireyin yaşam alanları içerisinde önemli bir boyutu temsil etmektedir. Bireylerin yaşamlarının önemli bir bölümü iş yaşamında geçmekte ve iş yaşamından alınan doyum genel yaşamı ve yaşam doyumunu da etkileyebilmektedir (Doğan ve Eryılmaz, 2012: 386). Türkiye gibi kolektivist kültürlerde iş ve çalışmaya çok değer verilir. “İşe öncelik vermek, işi sevmek, işi benimsemek, işi ciddiye almak, çalışkan olmak, işletmeye bağlılık göstermek, özverili çalışmak” işletmelerimizin toplulukçu kültür özelliğini gösteren ve çalışanlarda yükümlülük oluşturan işe yönelik davranışsal normlar ve değerlerdir (Uyguç, 2003:432).

Araştırmalar, öznel iyi oluşun bireyin yalnızca iyi duygular hissetmesini sağlamakla kalmayıp, enerjisini ve yaratıcılığını artırdığını, bağışıklık sistemini güçlendirdiğini, daha iyi ilişkiler kurmasını sağladığını, iş yerinde verimliliğini artırdığını ve yaşam süresini uzattığını ortaya koymuştur (Diener ve Chan, 2011: 43, Lyubomirsky, King ve Diener, 2005:803). Konu ile ilgili alan yazın incelendiğinde pek çok değişkenle öznel iyi oluş arasındaki ilişkilerin araştırıldığı görülmüştür. Bu kapsamda yapılan araştırmalardan yola çıkılarak öznel iyi oluşun belirleyicileri üç grupta ele alınmıştır. Bunlardan ilkini yaşam şartları (demografik değişkenler) oluşturmaktadır. Cinsiyet, yaş, eğitim durumu, ekonomik durum ve yaşanan yer gibi değişkenler bu kapsamda değerlendirilmektedir. Yaşam şartlarının öznel iyi oluşu %10 oranında belirlediği saptanmıştır. İkinci grupta ise amaçlı etkinlikler bulunmaktadır. Bunlar bireyin duygu ve düşüncelerini kullanarak kasıtlı olarak yaptığı etkinlikleri içermektedir. Egzersiz yapmak, insanlara yardım etmek, sosyal ilişkiler kurmak ve geliştirmek, dini inancın gereğini yerine getirmek, affedicilik olmak, iyimserlik, vicdanlılık, merhamet, duyarlılık, bilinçli farkındalık ve minnettarlık gibi bilişsel ve davranışsal etkinlikleri amaçlı etkinlikler kapsamında değerlendirilebilmektedir. Amaçlı etkinliklerin, öznel iyi oluşu %40 oranında etkilediği bulunmuştur. Öznel iyi oluşun belirleyicisi konumundaki son grup, genetik ve kişilik özellikleri olarak saptanmıştır. Genetik ve kişilik özelliklerinin öznel iyi oluşu %50 oranında etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Demografik faktörlerin amaçlı etkinliklerin, genetik ve kişilik özelliklerinin iş yaşamı ile de direkt ve dolaylı etkisi olduğu bir gerçektir (Lykken ve Tellegen, 1996; Lyubomirsky, 2001; Lyubomirsky, Sheldon ve Schkade, 2005; Lyubomirsky, 2007; Aktı vd., 2017). Bu bilimsel veriler ışığında genetik ve kişilik özelliklerinin değiştirilmesi çok zor olsa da demografik değişkenler ve amaçlı etkinlikler genelde yaşam doyumunu ve mutluluğunu özelden de iş yaşamında mutluluğunu etkiler diyebiliriz.

1.3. İşe Bağlılık ve İş Yaşamında Mutluluk: İşe bağlılık hem psikoloji bilimi hem de örgütsel davranış bilimi açısından önemli bir konudur. Literatürdeki işe bağlılık tanımları incelendiğinde yapılan araştırmaların değişkenleri açısından tanımlama yapıldığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında “İşe bağlılık, kişinin işiyle psikolojik bütünleşmesinden kaynaklanan bilişsel inanç durumudur” (Lawler ve Hall, 1970: 305; Brown ve Leigh, 1996: 361) tanımı bu araştırmanın konusu ile örtüşmektedir.

İşe bağlılık kavramını tersten ele alan yaklaşım ise işe bağlılık kavramı tükenmişlik kavramından yola çıkarak izah etmeye çalışır. Bu yaklaşımda Maslach ve arkadaşları işe bağlılığı tükenmişliğin zıddı olarak ele alır ve tükenmişliği de işe bağlılığın erozyona uğraması olarak tanımlar (Maslach vd. 2001: 416). Bir başka deyişle tükenmişliği yüksek olan kişilerin işe bağlılığı az, tükenmişliği az olan kişilerin ise işe bağlılığı yüksek olacağı varsayılmaktadır. Her şey zıddı ile bilinir gerçeğinden hareketle tükenmişlik ile mutsuzluğu bağlılık ile de mutluluğu metaforlaştırmak mümkündür.

Organizasyondan organizasyona çalışanların işlerine bağlılıkları farklılık gösterebilir. Kendi organizasyonuna sahip (aile şirketleri) olan insanlar, farklı organizasyonda çalışan insanlara göre işlerine daha fazla bağlı olmaktadır. Bu durum insanın doğası gereği olmaktadır. İnsanlar sahip olduğu organizasyonun başarısı için daha fazla çalışıp çaba sarf ederken, sahip olmadığı mülkiyete karşı daha az ilgi göstermektedirler (Savran, 2016: 24). Bu durum kişinin işe olan bağlılığının örgüte de bağlılık ile ilişkili olmayabileceğini de göstermektedir. Bir başka deyiş ile kişi çalıştığı örgütü sevmeyip işini sevebileceği gibi çalıştığı örgütü çok sevip yaptığı işi sevmeyebilir.

İşe bağlılık kavramını çıktıları açısından incelediğimizde bireysel açıdan, bireyin yaptığı işin kalitesine, iş yapma özenine, tecrübesine, yaratıcılığına ve sağlığına, örgütsel açıdan ise performanstan karlılığa kadar pek çok değişkene etkiye bulunmaktadır (Keser ve Yılmaz, 2009:112). Ertemli (2011: 78) çalışmasında işe bağlılığın iş tatmininde yükselme, psikolojik iyi oluş, esenlik, yeterlilik inancı, öğrenme hevesi, azalan tükenme gibi çıktıları olduğunu ifade etmektedir. Bakker ve Demerouti (2008) işe bağlılığı yüksek çalışanların daha iyi performans göstermelerinin dört nedeni olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre işe bağlılığı yüksek çalışanlar genellikle mutluluk, sevinç, heves gibi pozitif duygulara sahiptirler, sağlık durumları iyidir, kendi kişisel ve iş kaynaklarını yaratırlar ve kendi işe bağlılıklarını başkalarına da aktarmaktadırlar (Bakker ve Demerouti 2008:215). Savran'ın Türkiye'deki tenis antrenörleri ile yapmış olduğu çalışmasında iyi oluş ve boyutları ile işe bağlılığı boyutları arasında pozitif yönde ilişkisi olduğunu öne sürmektedir (Savran, 2016: 72).

Bal (2010) "Gönülçelen şirketler" kitabında işe bağlılık ve esenlik arasındaki ilişki de incelenmiş, işe bağlılık düzeyi arttıkça çalışanların kendilerini daha iyi hissettikleri ve olumsuz duyguları daha az yaşadıkları sonucuna varılmıştır (Bal, 2010:123). Metin (2010) ise 266 Türk otel ve sağlık çalışanıyla gerçekleştirdiği araştırmada işe bağlılığın daha iyi sağlık haline öncül oluşturduğunu bulgulamıştır (Metin, 2010: 65). Sonuç olarak işe bağlılık kavramı pek çok konu ile ilişkisi araştırılmış olmakla birlikte olumlu çıktılarını fazla olan bir kavramdır. Bu durum pozitif örgütsel davranış konularının önemli bileşenlerinden biridir (Özgüleş, 2017:29).

İşe bağlılığın sonuçları arasında, çalışmaya tutkun bireylerin zihinsel ve bedensel sağlık durumları açısından diğer çalışanlardan daha iyi durumda olması da çarpıcı bir bulgudur. İnisiyatif alma, proaktif davranışlar sergileme, öğrenme motivasyonunda artış, yüksek performans çalışmaya tutkunluğun etkili olduğu diğer değişkenlerdir (Sonnentag, 2003; Çalışkan 2014:371).

1.4 Mutluluk Kuramları: Çalışmanın bu bölümünde mutluluk kuramları hakkında bilgi verilerek işe bağlılık ölçeği maddelerinin hangi kurama uygun olduğu hakkında tartışma yapılmak istenmiştir. Mutluluk kavramı ile ilgili literatürde oldukça fazla çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda farklı mutluluk kuramlarından bahsedilmektedir bu bölümde araştırmanın konusu ile ilgili olan kuramlar hakkında kısa tanımlamalar yapılmıştır. Hedonik (haz) yaklaşım, keyfin yüksek olduğu keyif arayışı gibi anlamlara gelmekle birlikte öznel iyi oluş olarak da ifade edilmektedir. Genellikle olumlu duyguların çokluğu, olumsuz duyguların yokluğu şeklinde tanımlanan "mutluluk" kavramı üzerine yoğunlaşmaktadır. Eudaimonik (bilişsel) yaklaşım ise, bireyin kendisini kabul etmesi, mutluluğu amaçlaması, özerk olması, yaşamda anlam ve amaç bulması, esasına dayalıdır. Bilişsel olarak mutluluğu

amaçlamasıdır. (Diener, 1984; Ryan ve Deci, 2001). Erek kuramı: Bireyin mutlu olması ve kendini iyi hissetmesi yaşamına ilişkin gerçekleştirmek istediği amaçları ile ilişkilidir. Birey, belirlediği amaçlarına ulaştığında ve bu amaçlarına yönelik planlarını gerçekleştirdiğinde mutlu olmaktadır (Diener, Suh, Lucas ve Smith, 1999). Etkinlik akış kuramı: Etkinlik kuramına göre mutluluk veya öznel iyi oluş, erek yaklaşımındaki gibi sonuca ulaşmaktan çok, sürece odaklanarak yapılan etkinliklerden alınan hazza dayanmaktadır. Bu kurama göre, mutluluk dağın zirvesine ulaşmaktan çok tırmanma etkinliği sırasındaki aldığı hazzı ifade etmektedir (Deiner, 1984; Ryan ve Deci, 2001). Etkinlik kuramı literatürde akış kuramı şeklinde de tanımlanmaktadır. Yargı kuramı: Yargı kuramları, öznel iyi olmanın bazı standartlarıyla gerçek koşulları arasındaki kıyaslamalar sonucu ortaya çıktığını savunan kuramdır (Doğan,2015:8) Uyum kuramı: İşleroğlu (2012:26)' na göre bireylerin başlangıçta yeni koşul ve olaylara tepki göstereceği ancak zaman geçtikçe bu koşul ve olaylara alışacakları ve başlangıçtaki tepkisiz durumlarına geri dönecekleri varsayımına dayanmaktadır.

2. Araştırma ve Epistemik İnceleme

Çalışma iki ayrı kısımdan oluşmaktadır birincisi işe bağlılık kavramındaki farklı adlandırmalar diğeri ise işe bağlılık ölçeğinin iş yaşamındaki mutluluğu ifade edip etmemesi şeklinde yapılan incelemelerdir.

İşe bağlılık kavramını İngilizce'deki orijinalinden Türkçe'ye çevirmek bu alanda çalışma yapan birçok akademisyen ve uygulayıcı zorlamaktadır. İngilizce'de "job engagement" ya da "work engagement" olarak ifade edilen kavram, Türkçe literatürde "işe cezbolma", "işe gönülden adanma", "işle bütünleşme", "işe bağlanma", "işe angaje olma", "işe adanma", "işe kapılma", "işe sargınlık" gibi pek çok farklı şekilde yer almaktadır (Ertemli, 2011:49; Keser ve ark., 2009: 95; Turgut 2010: 57; Esen 2011:380; Özkalp ve Meydan, 2015:5). Bu bölümde de söz konusu kavram "işe bağlılık olarak" olarak ifade edilecektir. Aynı çalışmayı farklı Türkçe kelimelerle ifade etmek İngilizce bir kelimenin tam olarak Türkçeye çevrilememesinden kaynaklanan bir problem olarak algılansa da farklı kullanılan bu kelimelerin mutluluk tanımını içerdiği yani bağlı olmak cezbolmak adanmak gibi kelimelerin mutluluğun bir sonucu olduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki tanımlamalar ve açıklamalar ışığı altında UWES (Utrecht Work Engagement Scale) işe bağlılık ölçeği hakkındaki tartışmaları ve kargaşaları gidermek adına bu konu hakkındaki farklı tanımlamaları kullanılarak yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri incelendiğinde tam bir fikir birliğine varılamadığı anlaşılmıştır. Yapılan araştırmada 2018 yılı verilerine göre YÖK tez merkezindeki yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiş ve işe bağlılık 19, işe adanma 17, çalışmaya tutkunluk 13, işe tutkunluk 10, işe angaje olma 2, işe sargınlık ise 1 adet olarak tanımlandığı görülmüştür.

Bu durum işe bağlılık konusunun özellikle Türkçe literatürde farklı tanımlamalar ile ele alındığını göstermektedir. Ayrıca epistemik olarak bilgi bilme ve kavrama olarak anlaşılmadığını göstermektedir.

Bu kapsamda yapılan literatür taramasında işe bağlılık konusunun iş yaşamında mutlulukla ve bu kavramla ilişkilendirilen diğer yakın kavramlarla ilişkisi Şekil 1' deki modelde görülmektedir.

Şekil 1. İş yaşamında mutluluk ve benzer kavramlar.

Şekil 1. incelendiğinde çalışmada işe bağlılık olarak adlandırdığımız kavramı ilişkili olduğu diğer kavramlarla incelediğimizde hem literatür olarak hem de kelimenin anlamı itibariyle konuya iş yaşamında mutluluk da denilebileceği anlaşılmaktadır. Bunun yanında Eryılmaz ve Doğan (2012) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılan 17 maddelik işe bağlılık ölçeği maddeleri ile mutluluk kuramları arasındaki benzerlikler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1 - UWES Ölçek Maddeleri İncelenmesi

İŞE BAĞLILIK ÖLÇEĞİ MADDELERİ	MUTLULUK KURAMLARI İLE İLİŞKİSİ
İşimde kendimi enerji dolu hissedirim.	Hedonik
Yaptığım işi anlamlı ve bir amaca hizmet ediyor bulurum.	Erk
Çalışırken zaman su gibi akıp gider.	Akış
İşimde kendimi güçlü ve dinç hissedirim.	Hedonik
İşime karşı istekli ve hevesliyim.	Hedonik, Eudaimonik
Çalışırken etrafımdaki her şeyi unuturum.	Eudaimonik
İşim bana çalışma şevki verir.	Hedonik
Sabah kalktığımda işe gitmek için istekliyimdir.	Hedonik, Eudaimonik
Yoğun bir şekilde çalışırken kendimi mutlu hissedirim.	Akış
Yaptığım işle gurur duyuyorum.	Erk

Çalışırken tamamen işime konsantre olur dalar giderim.	Eudaimonik
Ara vermeden uzun süre çalışabilirim.	Akış
İşimi ilginç ve özel buluyorum.	Erk
Çalışırken kendimi işime kaptırırım.	Eudaimonik
İşimde kendimi oldukça dinç hissedirim.	Hedonik
Çalışırken bunun hiç bitmemesini isterim.	Akış
Çalışırken işler yolunda gitmese bile azimle çalışmaya devam ederim	Eudaimonik, Uyum

Tablo 1 incelendiğinde her bir maddenin bir veya birkaç mutluluk kuramına uyum sağladığı görülmektedir.

SONUÇ

Mutluluk gibi tanımlanması ve ölçülmesi zor olan bir konu hakkında yargıda bulunmak oldukça güçtür. Fakat mutluluğu etkileyen faktörler ve/veya bileşenleri olarak bakacak olursak (aile hayatı, iş hayatı, cinsel hayatı gibi) sadece iş yaşamında mutluluğu UWES Ölçek maddeleri ile ölçebiliriz (Eryılmaz ve Doğan 2012: 49). Bir başka açıdan bu ölçek maddelerine yüksek puan verenleri işe bağlı olanlar işyerinde mutludur olarak tanımlamamızda bilimsel olarak bir yanlıgı söz konusu olmadığı değerlendirilmektedir.

Bahsedilen açıklamalar çerçevesinde mutluluk, iş yaşamında öznel iyi oluş, işe bağlılık kavramını pozitif psikoloji ile de ilişkilendirerek mutluluk ve iş yaşamındaki mutluluğu da içerisinde barındırdığı söylenebilir. Başka bir ifade ile çalışanların işe olan bağlılıkları, kuruma olan bağlılıkları ve/veya genel yaşam doyumu ve mutluluğu ile aynı anlama gelmediği şeklinde değerlendirilebilir. Tanımlar ve araştırmalar çerçevesinde işe bağlılığın; bireysel ve örgütsel olarak mutluluğa ve iyi oluşa temel teşkil eden bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Bu tanım hem ampirik olarak hem de felsefi olarak mutluluğu ve iyi oluşu kapsamaktadır (Özgüleş, 2017:29). Bu bilgiler ışığında işyerinde öznel iyi oluş ve iş yaşamında mutluluk kavramının bireysel sağlık, iyi oluş, işe bağlılık, işe adanma, iş tatmini gibi kavramlar ile yakından ilgili ve ilişkili olduğu görülmektedir.

Bu değerlendirmeler bağlamında işe bağlılık, işe tutkunluk ve iş yaşamında öznel iyi oluş, iş yaşamında mutluluk birbirleri ile çok yakın anlamlı ve birbirlerinin yerine kullanılabilen birer kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Son yıllarda örgütsel davranış konuları pozitif ve negatif örgütsel davranış konuları şeklinde de sınıflandırılmaktadır. Bu kavramların pozitif örgütsel davranış konuları şeklinde birleştirilmesinin veya genel bir tanımlama ile iş yaşamında mutluluk olarak adlandırılmasının bu kargaşaları azaltmaya yönelik faydası olacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akti, Ü., Giderler, C., Duran, C., Behdioğlu, S., ve Boz, D. (2017). Vicdani Zekâ Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 329-349.
- Bakker, Arnold. B., Evangelia Demerouti. (2008). Towards a Model of Work Engagement. *Career Development International*, 13(3), 209-223.
- Bal, E. A. (2009). *Gönülçelen Şirketler*, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Behdioğlu, S., Duran, C., Giderler, C., Akti, Ü., Boz, D., (2018). Conscientious Intelligence: A Scale Development, *The Conscientious Intelligence* (Editör Dursun Boz-Ümit Akti). ISBN: 978-605-344-768-9 Gazi Kitabevi, Ankara.
- Brown, Steven P. ve Leigh, Thomas W. (1996). A New Look At Psychological Climate And Its Relationship To Job Involvement, Effort, And Performance, *Journal of Applied Psychology*, 81 (4),358-368.
- Bozkurt, Ö., Ercan,A., (2019). Çalışanların İşe Adanmışlıklarında Karar Verme Tarzları Belirleyici Olabilir Mi?, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Nisan Cilt:18, Sayı: 70,S: 882-902*
- Çalışkan, S. C. (2014). Pozitif Örgütsel Davranış Değişkenleri ile Yeni Araştırma Modelleri Geliştirme Arayışları: Pozitif Örgütsel Davranış Değişkenlerinin İşe Adanmışlık, Tükenmişlik ve Sinizm Üzerine Etkileri ve Bu Etkileşimde Örgütsel Adalet Algısının Aracılık Rolü Üzerine Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16(3), 363-382.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542-575.
- Diener, E., Suh, E., Lucas, R.E., & Smith, H.L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125, 276-302.
- Diener, E., ve Chan, M.Y. (2011). Happy People Live Longer: Subjective Well-Being Contributes to Health and Longevity. *Applied Psychology: Health And Well-Being*, 3(1), 1-43.
- Doğan,S., (2015), *Yaşam Doyumu Seçme Konular*. 1.Baskı, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Ertemli, H. B. (2011). *İş Aile ve Aile İş Çatışmalarının İşe Cezbolma Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Uygulama*. Yayınlammamış Yüksek lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Eryılmaz, A. ve Dogan, T. (2012). İş Yaşamında Öznel iyi Oluş: Utrecht İşe Bağlılık Ölçeğinin Psikometrik Niteliklerinin İncelenmesi. *Klinik Psikiyatri*. 15,49-55.
- Eryılmaz, A. (2014). *Herkes İçin Mutluluğun Başucu Kitabı*. (1.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Esen, E. (2011). Çalışanların Örgüte Cezbolması. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, XXX (1) , 377-390.

- Hefferon, K. ve Boniwell, I. (2014). *Pozitif Psikoloji- Kuram, Araştırma ve Uygulamalar*. Tayfun Doğan (Çev.) Ankara: Nobel Yayıncılık.
- İşleröğlü, S. (2012). *Lise Öğrencilerinde Öznel İyi Oluşun Benlik Saygısı, Sosyal Yetkinlik Beklentisi ve Duyguları İfade Etme Eğilimine Göre Yordanması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi. İzmir: E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keser, A. ve Yılmaz, G. (2009). “İşe Bağlanma (Engagement)”. *Çalışma Yaşamında Davranış*. Ed. Aşkın Keser, Gözde Yılmaz, Senay Yürür. Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 95-118.
- Lawler, Edward E. ve Hall, Douglas T. (1970). Relations of characteristics to job involvement, satisfaction and intrinsic motivation. *Journal of Applied Psychology*, 54 (4), 305-312.
- Lykken, D. ve Tellegen, A. (1996). “Happiness is A Stochastic Phenomenon” *Psychological Science*, 7, 186- 189.
- Lyubomirsky, S. (2001). “Why are Some People Happier Than Others: The Role of Cognitive and Motivational Processes in Wellbeing” *American Psychologist*, 56: 239-249.
- Lyubomirsky, S., King, L. ve Diener, E. (2005). The Benefits of Frequent Positive Affect: Does Happiness Lead to Success? *Psychological Bulletin*, 131: 803-855.
- Malkoç, A., (2011). *Öznel İyi Oluş Müdahale Programının Üniversite Öğrencilerinin Öznel İyi Oluş Düzeylerine Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Maslach, C., B. Schaufeli, W. B. ve Leiter, M. P. (2001). “Job Burnout”, *Annual Reviews Psychology*, v.52: 397-422.
- Metin, Ü. B. (2010). “İş Tutulması, Tükenmişlik ve İşkolikliğin Nedenleri ve Sonuçları” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Ryan, R. M., and Deci, E. L. (2001). To be happy or to be self-fulfilled: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. In S. Fiske (Eds.) *Annual Review of Psychology*, (pp. 141-166), Palo Alto, CA: Annual Reviews/ Inc.
- Özgüleş, B. (2017). *Algılanan Kurumsal İtibar ve İşe Bağlılığın Duygusal Emek Davranışı Üzerine Etkisi: Sağlık Çalışanları Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkalp, E. ve Meydan, B. (2015). Schaufeli ve Bakker Tarafından Geliştirilmiş Olan İşe Angaje Olma Ölçeğinin Türkçe’de Güvenilirlik ve Geçerliliğinin Analizi, *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi. Temmuz. Cilt: 17, Sayı: 3, 04-19*.
- Uyguç, N. (2003). “Örgüt Kültürü ve Yönetim Davranışı”, XI. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, Afyon Kocatepe Ün. İİBF, Afyon, 432-438

- Savran, D. M. (2016). *Tenis Antrenörlerinin İyi Oluş (Well-Being) Durumlarının İş Bağlılığına Etkisinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir. Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Schaufeli, W.B., Salanova, M., Roma, V, G., ve Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: A two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3, 71-92.
- Sonnentag, S. (2003). Recovery, Work Engagement, And Proactive Behavior: A New Look At The Interface Between Non-Work And Work. *Journal of Applied Psychology*, 88, 518-528.
- Turgut, T. (2010). *Çalışmaya Tutkunluk*, G. İslamoğlu (der.), *Kurumlarda İyilik de Var*. Nobel, Ankara, 57-89.

TÜRKİYE’NİN PORTAKAL, MANDALİNA, LİMON VE YAŞ KAYISI ÜRÜNLERİNDE KARŞILAŞTIRMALI İHRACAT PERFORMANSI VE REKABET GÜCÜ ANALİZİ*

Müge Burcu ÖZDEMİR**

Levent KÖSEKÂHYAOĞLU***

Özet

Bu çalışmada amaç, Türkiye’nin ihracatında yer alan dört önemli tarım ürününün uzmanlaşma seviyesini ve rekabet gücünü Karşılaştırmalı İhracat Performansı (KİP) indeksi aracılığıyla ölçmektir. Çalışma 2001-2016 dönemini kapsamaktadır ve incelediğimiz ürünler portakal, mandalina, limon ve yaş kayısıdır. Çalışmanın ampirik analiz kısmında KİP indeksleri kullanılarak Türkiye’nin konu edilen ürünlerdeki ihracat uzmanlaşma düzeyine ait sonuçlar, o ürünlerdeki ihracat dünya klasmanında yer alan ilk dört ülke ile mukayese edilmiştir. KİP indeksine ile elde edilen bulgulara göre, karşılaştırmalı ihracat performansı en güçlü olan ürünler sırasıyla mandalina, portakal ve limondur. Ayrıca, karşılaştırmalı ihracat performansı en zayıf olan ürün ise yaş kayısıdır.

Anahtar Kelimeler: Rekabet, Rekabet Gücü, Karşılaştırmalı İhracat Performansı (KİP) İndeksi.

JEL Kodu: F10, F14.

ANALYSIS OF TURKEY’S COMPARATIVE EXPORT PERFORMANCE AND COMPETITIVENESS IN ORANGE, SATSUMA, LEMON AND FRESH APRICOT

Abstract

The purpose of this study is to measure the specialization level and competitiveness of Turkey's four major agricultural products through Comparative Export Performance (CEP) index. This study covers 2001-2016 period and the products we examine are orange, satsuma, lemon and fresh apricot. Empirical analysis of this study, results of Turkey's export specialization level in mentioned products were evaluated by comparing Turkey with the four most competitive countries in the world ranking of related products. According to the findings obtained with the CEP index, satsuma, orange and lemon are the products which have the strongest comparative export performance respectively. Additionally, apricot is the product which has the weakest comparative export performance.

Keywords: Competition, Competitiveness, Comparative Export Performance (CEP) Index.

JEL Classification: F10, F14.

---

*Bu çalışmanın ampirik bulguları, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne sunulan ‘Türkiye’nin Seçili Tarım Ürünlerinin Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Yöntemi İle Rekabet Analizi.’ başlıklı Doktora tezine dayanmaktadır..

** Dr., mugeoz35@gmail.com, ORCID: 0000 0003 4721 4770.

***Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, leventkosekahyaoglu@sdu.edu.tr, ORCID: 0000 0002 5466 5396.

تحليل الأداء التصديري المقارن والقدرة التنافسية لمنتجات

البرتقال والليمون

والمشمش العمري في تركيا *

موكا بورجو أوزدامير**

لافانت كوسا كاهيا أو غلو**

ملخص

تهدف هذه الدراسة إلى قياس مستوى التخصص والقدرة التنافسية لأربعة منتجات زراعية هامة في صادرات تركيا من خلال مؤشر أداء الصادرات المقارن (KIP). تغطي الدراسة الفترة من 2001-2016 والمنتجات التي ندرسها هي البرتقال والليمون والمشمش العمري. وفي التحليل التجريبي للدراسة، قورنت نتائج مستوى التخصص التصديري في المنتجات الخاضعة لتركيا باستخدام مؤشرات KIP بالبلدان الأربعة الأولى في التصنيف العالمي للصادرات لهذا المنتج. ووفقا للنتائج التي حصل عليها مؤشر KIP، فإن المنتجات التي هي الأقوى في أداء التصدير المقارن هي الليمون والبرتقال والليمون على التوالي. وبالإضافة إلى ذلك، فإن أضعف منتج في الأداء النسبي للصادرات هو المشمش العمري.

كلمات مفتاحية: المنافسة، القوة التنافسية، مؤشر أداء الصادرات المقارن (KIP).

رمز الهلام: f10, f14.

GİRİŞ

Her ne kadar teknoloji yoğun ürünlerin ihracattaki rekabet güçleri ve yarattıkları katma değer çok daha fazla olsa da insanoğlunun yaşamını idame ettirebilmesi için tarım ürünlerine her zaman ihtiyacı olacaktır.

Bashimov'a göre (2017: 319); tarım sektörü, temel insani ihtiyaç olan gıda maddeleri üretimini sağlar ve ülke nüfusunun büyük bir kısmına istihdam yaratır. Ayrıca sanayi ve teknoloji yoğun endüstrilere de işgücü, ara girdi tedariki sağlayarak ve piyasa oluşturarak ülke ekonomisine önemli bir katkı sunar.

Tarım ürünlerine olan talep, tüketim alışkanlıkları, beslenme trendleri ve gelir seviyesindeki artış ve azalışlara bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Türkiye'nin bu anlamda ekolojik potansiyeli, tarımsal talebe dinamik bir şekilde karşılık verecek kadar güçlüdür (Ketenci ve Bayramoğlu, 2018: 339).

Bir ülkenin rekabet edebilirliği, üretebilme kabiliyetinde ve kapasitesinde bir yükselmeyi işaret etmektedir. Bir firmanın veya ülkenin ekonomik performansının ölçülmesiyle hem ulusal hem de uluslararası rekabet durumu hakkında kıyaslama yapılması mümkün olmaktadır (Şahinli, 2014: 210). Bu anlamda, Türkiye'nin yukarıda bahsedilen tarımsal gücü, dış ticarete de bir rekabet avantajı olarak yansımaktadır.

Tarım ürünlerinin rekabet gücü analizinde, rekabet gücü kadar önemli bir diğer faktör "pazarlama stratejisi" olarak görülmektedir. Pazarlama stratejileri ve bu stratejilerin firma performansı ile ilişkisi incelendiğinde; standardizasyon ve adaptasyon, pazarlama karması elemanları, 4P (ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma) ve hedef pazar gibi faktörlerin önemi vurgulanmaktadır (Yücel, 2019: 207).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin seçili tarım ürünlerindeki ihracat performansını Karşılaştırmalı İhracat Performansı (KİP) indeksi aracılığıyla ölçmektir. Çalışmada Türkiye'nin öncelikle portakal, limon, mandalina ve yaş kayısı ürünlerindeki uzmanlaşma ve ihracat potansiyellerinin belirlenmesi, Türkiye'nin en güçlü ülkeler karşısındaki rekabet gücünün tespit edilmesi ve incelenen ürünlerde Türkiye'nin rekabet gücünün artırılmasına yönelik politika önerilerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir.

1. REKABET GÜCÜNÜN EKONOMİK BÜYÜMEYE KATKISI

Rekabet gücü kavramının anlamı üzerine gerek ulusal gerekse uluslararası akademik literatürde öne sürülen birbirinden farklı pek çok yaklaşım vardır. Buna rağmen, kavramın karşılığını tam olarak sağlayan genel ve evrensel bir tanım üzerinde uzlaşmak zordur (Kösekaşyaoğlu, 2012: 146).

Yine de ekonomide rekabet kavramının, serbest piyasa sistemine entegre olmuş en az iki iktisadi aktörün (firmanın), kârlarını ve pazar paylarını artırmak amacıyla yarışmasını ifade ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Fiyat ve fiyat haricindeki çeşitli enstrümanlarla gerçekleşen bu yarış, sürdürülebilir ve devinen bir ekonomik sistemin vazgeçilmez unsurudur (Kösekaşyaoğlu ve Özdemir, 2018: 89).

Artan bir rekabet gücünün bir ulusun ekonomik kalkınmasına katkısı, yadsınamayacak kadar önemlidir. Buradan hareketle, devletlerin rekabet politikaları ve uygulamalarının büyüme üzerindeki rolünün büyük önem arz ettiği söylenebilir.

Bir ülkenin ekonomik büyümesinde rekabetin rol almaya başlaması, özellikle 1980'lerle birlikte teknolojinin hızlı gelişmesini takiben olmuştur. Teknolojideki baş döndürücü ivme, küreselleşmeyi hızlandırmış ve tüm dünyada rekabetin önemi giderek artmıştır (Çivi vd. 2008: 12).

Sektörler ve devlet (politika uygulayıcıları) arasında geliştirilecek bir diyalog ortamı, ulusal sanayinin gelişimine katkı sağlayacak ve bu da rekabet gücünü artıracaktır. Bu noktada, kümelenmenin önemine dikkat çekmek gerekir. Kümelenmelerin geliştirilmesine yönelik uygulamaların artması orta ve uzun vadede ara girdi ithalatına bağımlılığı önemli derecede azaltacak ve ekonomik büyüme katkı sağlayabilecektir (Çağlar, 2006: 315).

Yurttaçmaz vd. 2015'e göre; çeşitli iktisadi görüşlerdeki ekonomik büyüme ve rekabet gücü ilişkisi aşağıdaki unsurlarla açıklanmaktadır (2015:816):

- *Klasik iktisatçıların* büyümeye ilişkin görüşlerinin ortak noktası, emek ve sermaye faktörünün artırılması yönündedir. Tüm üretim faktörlerinin artışı ve ticaretin serbestleşmesi, bir ülkenin rekabet gücüne olumlu katkı sağlayacaktır.
- *Keynesyen* düşüncede ise, temel unsur toplam talebin canlı tutulmasıdır. Bu durumda kaynak kullanımının etkinliği sağlayacak böylece rekabet gücü elde edilebilecektir.
- *Harrod ve Domar* modeline göre, tasarrufların seviyesinin ve sermayenin verimlilik artışına bağlı olarak artan bir rekabet gücünden söz edilir.
- *Neo-klasik* görüşte ise, ekonomik büyüme için teknolojik gelişmelerin önemi vurgulanmıştır. İleri teknoloji, artan bir rekabet gücü demektir.
- *Schumpeter* emek ve sermaye artışını desteklemekle birlikte, ekonomik büyüme açısından yeterli olamayacağını savunmuş, inovasyon ve yenilik gerektiren ürün ve teknolojilerin önemi üzerinde durmuştur.
- *Yeni büyüme* iktisatçılarından Romer, Lucas, Rebelo ve Barro'ya göre; yenilikçi bir şekilde gerçekleştirilen AR-GE faaliyetleri, kaliteli bir beşerî sermaye varlığı, kamu harcamalarının ve üretim faktörlerinin etkin kullanılması ülkenin rekabet gücünün yükseltilmesine katkı sağlayacak, dolayısıyla da ekonomik büyümeye olumlu yansımaları olacaktır.

Bu noktada rekabet politikalarının etkinliğine de değinmek yerinde olur. Kanun yapıcılarının, rekabetin korunması konusuna kamu sektörü ve özel sektörü beraber düşünerek yaklaşması gerekir. Piyasa da yer alan aktörlerin rekabeti suiistimal etmeleri durumunda, üretimdeki etkinlik ve yenilikçilik adımları zarara uğrar. Bu durumda devlet, açık veya zımni şekilde gerekli müdahaleleri yaparak rekabeti korur. Korunan bir rekabet ortamı, o ülkenin ekonomik büyümesine de katkı sağlar (Taşar ve Çevik, 2010:322).

2. REKABET GÜCÜNE YÖNELİK LİTERATÜR TARAMASI

Karşılaştırmalı ihracat performansı kavramına ve ölçülmesine ilişkin literatürde ulusal düzeyde pek çok çalışma yer alsada, bu çalışmaların sayısı sınırlıdır. Uluslararası literatürde ise, yeterli sayıda çalışmaya rastlamak mümkündür. Bu çalışmalar aşağıda ulusal ve uluslararası boyutta olmak üzere iki ayrı sınıfta incelenmiştir.

Kösekaşyaoğlu ve Özdamar (2005), çalışmalarında Türkiye ile Çekya, Macaristan, Polonya ve Estonya'nın sektörel rekabet gücü ve dış ticaret yapılarını, KİP indekslerini kullanarak 1993-2003 dönemi için analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye'nin, Estonya hariç diğer üç ülke karşısında, özellikle hammadde ve işgücü, kısmen de sermaye yoğun malları içeren sektörlerde bir rekabet avantajına sahip olduğunu göstermektedir.

Kösekaşyaoğlu (2012) eserinde ise, 1990-2009 dönemi için Türkiye'nin Çin ve Hindistan karşısındaki ihracat uzmanlaşma düzeyi malların yoğunluklarına göre beş grup altında ölçülmüş ve incelenen üç ülkenin rekabet gücünün beklendiği üzere temelde emek yoğun mallara dayandığı, ancak son dönemde Hindistan için özellikle sermaye yoğun malların öneminin daha da arttığı sonucuna varılmıştır. Bu çalışmada ayrıca, Türkiye'nin Çin karşısında özellikle işgücü yoğun ve kolayca taklit edilebilen mallarda dezavantajlı olduğu, Hindistan karşısında ise hammadde ve kolayca taklit edilebilen mallarda dezavantajlı olmasına rağmen sermaye yoğun mallarda daha iyi bir ihracat uzmanlığına sahip olduğu vurgulanmıştır.

Yücel (2019) çalışmasında, firmaların ihracat pazarlarındaki başarı kıstaslarını beş ana başlık altında incelemiştir. Söz konusu başlıklar; Yönelimsel Faktörler, örgütsel faktörler, çevresel faktörler, hedef pazar seçimi ve pazarlama karmasıdır. Çalışmada ayrıca firma yöneticilerinin ihracat pazarlaması kavramına aşina olmalarının ve süreci iyi yönetebilmelerinin, firmanın ihracat performansını olumlu etkileyeceği vurgulanmıştır.

Ayar ve Erdil (2018), katma değer yaratma araçlarından ikisi olan Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerinin ihracat performansı üzerindeki etkisini yönetici algıları üzerinden analiz ederek, anlamlı

bir ilişkiye sahip olduklarını ortaya koymuşlardır. Analiz sonucunda, inovasyon ve Ar-Ge faaliyetleri arasında anlamlı ve güçlü bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Ketenci ve Bayramoğlu (2018), ceviz ürünü özelinde bir rekabet analizi yaparak, FAO 2016 yılı verilerine göre Türkiye'nin dünya genelinde 86,853 hektar alan ve 195,000 tonluk üretim ile %5'lik paya sahip olduğunu ve ilk dört ülke içerisinde yer aldığını belirlemiştir.

Styles (1998), çalışmasında Cavusgil ve Zou (1994) tarafından geliştirilen ihracat performansı ölçeğinin Avustralya ve İngiltere'de geçerliliğini, 434 ihracatçıdan elde ettikleri verilerle test etmişlerdir. Faktöriyel benzerlik ve eşdeğerlilik için destekleyici bulgulara erişilse de sonuçlar tam ölçüm eşdeğerliği desteklememektedir.

Shoham (1998), çalışmasında 93 İsraili ihracatçıdan elde edilen verilerle gerçekleştirdiği ampirik analiz sonucu, ihracat performansı kavramının ihracat miktarı, satışlardaki değişimler ve karlılık olmak üzere üç boyutu olduğunu ortaya koymuştur. Sonuca göre firma yöneticileri, bir "satış ve karlılık" algısına sahip olmalıdır, böylece kısa ve uzun vadeli hedeflerine erişebileceklerdir.

Suntharalingam vd. (2011), çalışmalarında, 2000-2008 zaman aralığı olmak üzere, Malezya yaş meyvelerinin küresel tarım ve seçilmiş ihracat pazarlarındaki rekabet gücünü açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler (AKÜ) ve karşılaştırmalı ihracat performansı (KİP) indeksleri yöntemiyle ölçmüşlerdir. Bulgulara göre; Malezya'nın Tayland, Endonezya, Filipinler, Singapur, Çin ve Hindistan karşısında karpuz ve papaya meyvesinde karşılaştırmalı üstünlüğü söz konusudur.

Boansi (2014), çalışmasında Gana'da tarımsal çeşitlendirme projesinin başlatılmasından önce ve sonra yedi tarımsal ürünün ihracat performansını, KİP indeksi, simetrik karşılaştırmalı ihracat performansı indeksi (SCEP) ve logaritmik karşılaştırmalı ihracat performansı indeksi (lnCEP) kullanarak ölçmektedir. Çalışmanın zaman aralığı 1987-2011'dir. Analiz sonuçlarına göre, tarımsal çeşitlendirme projesinin ihracat performansı üzerindeki etkisi olumludur.

Alidou vd.(2017) çalışmalarında Sahra altı bir tarım ülkesi olan Benin'in pamuk ve kaju olan iki ana tarımsal ürün ihracatının rekabet gücünü, 1964-2014 yıllarına ait verilerle, AKÜ ve KİP indeksleri aracılığıyla analiz etmişlerdir. Sonuçta, pamuk ürününde Burkina Faso karşısında rekabet dezavantajı söz konusu iken, kajuda Nijerya karşısında karşılaştırmalı üstünlük söz konusu olmuştur.

3. ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ

Çalışmada temel amaç, Türkiye'nin portakal, mandalina, limon ve yaş kayısı ürünlerindeki ihracat performanslarını ve buna bağlı olarak uzmanlaşma düzeyini belirlemektir. Böylece Türkiye'nin söz konusu ürünlerdeki rekabet avantajı veya dezavantajı ortaya konabilecek böylece bulgulara bağlı olarak politika önerileri geliştirilebilecektir. Çalışmanın dönemi 2001-2016 arasındır.

Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatında önemli yer tutan portakal, mandalina, limon ve yaş kayısı ürünlerinin uzmanlaşma düzeyi dolayısıyla rekabet gücü karşılaştırmalı ihracat performansı indeksine göre ölçülmektedir. Çalışmaya konu olan ürünlerde ölçüm, Türkiye ve küresel ölçekte rekabet gücüne sahip dört rakip ülke kıyaslanarak gerçekleştirilmektedir. Sonuçlar tablo şeklinde sunulmuştur ve grafiklerle detaylı bir inceleme imkânı ortaya konmaktadır. Elde edilen bulgular, ölçüm yöntemi olan karşılaştırmalı ihracat performansı (KİP) indeksi referans kriteri kullanılarak değerlendirilmiştir.

Çalışmaya konu olan ürünlerde ölçüm, Türkiye ve dünya ihracatında önemli bir paya sahip olan rakip ülkeler kıyaslanarak gerçekleştirilmiştir. Portakal ürünü için Türkiye'nin rakibi olarak incelenen ülkeler Almanya, Fransa, Hollanda ve İngiltere iken, mandalinada Türkiye'nin rakipleri İspanya, Çin, Brezilya ve Hollanda'dır. Limon ürününde Türkiye'nin rakipleri ise İspanya, Meksika, Arjantin ve Hollanda'dır. Son olarak, yaş kayısı için rakip ülkeler Fransa, İtalya, İspanya ve Yunanistan'dır.

Karşılaştırmalı ihracat performansı ölçülen tarım ürünlerinin ihracat verileri ve kıyaslaması yapılan ülkelerin ihracat verileri, Birleşmiş Milletler Emtia Ticareti Veri Tabanı (United Nations, Commodity Trade Statistics Database) kullanılarak elde edilmiştir. Karşılaştırmalı ihracat performansı ölçümlerinde OECD tarafından sınıflandırılan, dört ve beş haneli kodlara sahip Standart Uluslararası

Ticaret Sınıflandırması (Standard International Trade Classification -SITC) verileri ve altı haneli Harmonize Ürün Kodlaması ve Sınıflandırma Sistemi (Harmonized Commodity Description and Coding Systems - HS) verilerinden yararlanılmıştır. Her bir ürünün ülke kıyaslamasına ait veriler aynı kod sınıflandırma sistemine ait olduğu için, veriler birbiri ile tutarlılık arz etmektedir.

Karşılaştırmalı ihracat performansı indeksi, bir ülkenin belirli bir ürün ya da ürün grubundaki uzmanlaşma düzeyini ölçmek için kullanılmaktadır. Juergen Donges tarafından geliştirilen indekse göre, uluslararası rekabetin yapısı, ülkelerin göreceli ihracat paylarına dayanmaktadır (Donges vd.1982:83).

Karşılaştırmalı ihracat performansı indeksi aşağıdaki gibi formüle edilmiştir (Kösekaşyaoğlu ve Özdamar, 2005:95).

$$KİP_R^{TR} = \frac{X_U^{TR}/X_U^R}{\sum X_t^{TR}/\sum X_t^R} \quad (1)$$

$KİP_R^{TR}$ = TR, Türkiye'yi, R, karşılaştırma yapılan rakip ülkeyi ifade etmektedir. Dolayısıyla $KİP$, iki ülkenin karşılaştırmalı ihracat performansı indeksini göstermektedir.

X_U^{TR} = Türkiye'nin ihracat performansı ölçülen ürünün ihracatını ifade eder.

X_U^R = Karşılaştırma yapılan rakip ülkenin söz konusu ürünündeki ihracatını ifade eder.

$\sum X_t^{TR}$ = Türkiye'nin toplam ihracatını ifade etmektedir.

$\sum X_t^R$ = Karşılaştırma yapılan rakip ülkenin toplam ihracatını ifade eder.

Torayeh'e (2013:142) göre:

$KİP$ değeri > 0 ise; ölçümü yapılan ülkenin söz konusu malda rekabet avantajı yani karşılaştırmalı üstünlüğü var demektir.

$KİP$ değeri < 0 olması durumunda ise; söz konusu ülkenin o malda karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmamaktadır.

Aşağıda, çalışmada uzmanlaşma düzeyi ölçülen ürünlere yönelik SITC kodları ve analizde her bir ürün için karşılaştırma yapılan ülkeler sıralanmıştır:

Portakal (SITC Kodu 05711):

- Türkiye- Almanya
- Türkiye-Fransa
- Türkiye-Hollanda
- Türkiye-İngiltere

Mandalina (SITC Kodu 05712):

- Türkiye- İspanya
- Türkiye- Çin
- Türkiye- Brezilya
- Türkiye- Hollanda

Limon (SITC Kodu 05721):

- Türkiye- İspanya
- Türkiye- Meksika
- Türkiye-Arjantin
- Türkiye-Hollanda

Yaş Kayısı (HS Kodu 080910):

- Türkiye- Fransa
- Türkiye- İtalya
- Türkiye- İspanya
- Türkiye- Yunanistan

4. ÇALIŞMANIN BULGULARI

Türkiye'nin Portakal Ürününde KIP_R^{TR} İndeksi Sonuçları, Ülke Karşılaştırmaları ve Genel Değerlendirmesi

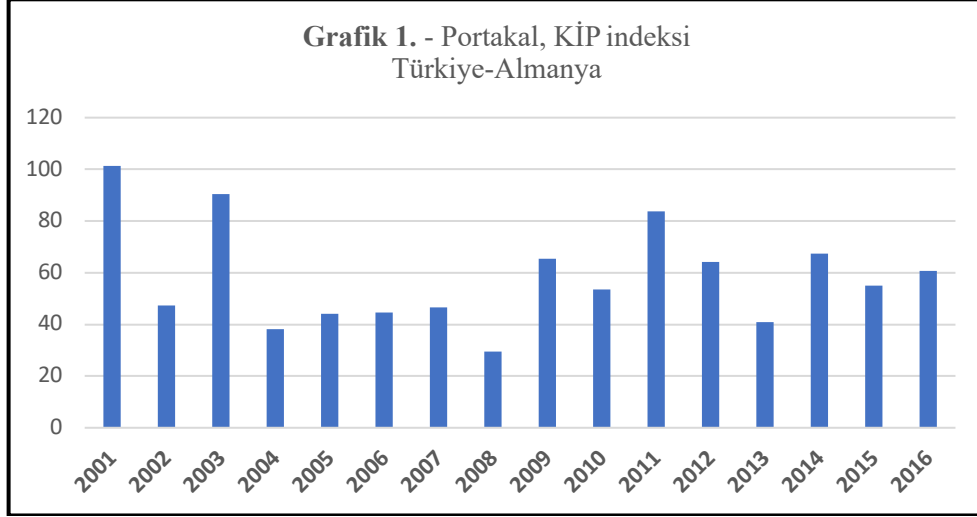
Tablo 1. Türkiye'nin Portakal Ürününde KIP_R^{TR} İndeksi Sonuçları.

YILLAR	TR-Almanya	TR-Fransa	TR-Hollanda	TR-İngiltere
2001	101	19	4	56
2002	47	26	5	83
2003	90	23	3	34
2004	38	12	2	16
2005	44	21	4	19
2006	44	26	4	11
2007	47	20	2	29
2008	29	16	2	24
2009	65	22	4	34
2010	53	16	3	26
2011	84	35	7	39
2012	64	21	4	43
2013	41	15	4	28
2014	67	19	4	39
2015	55	14	3	40
2016	61	15	3	33

Not: KIP_R^{TR} İndeksi kullanılarak hesaplanmıştır.

- **Türkiye – Almanya:**

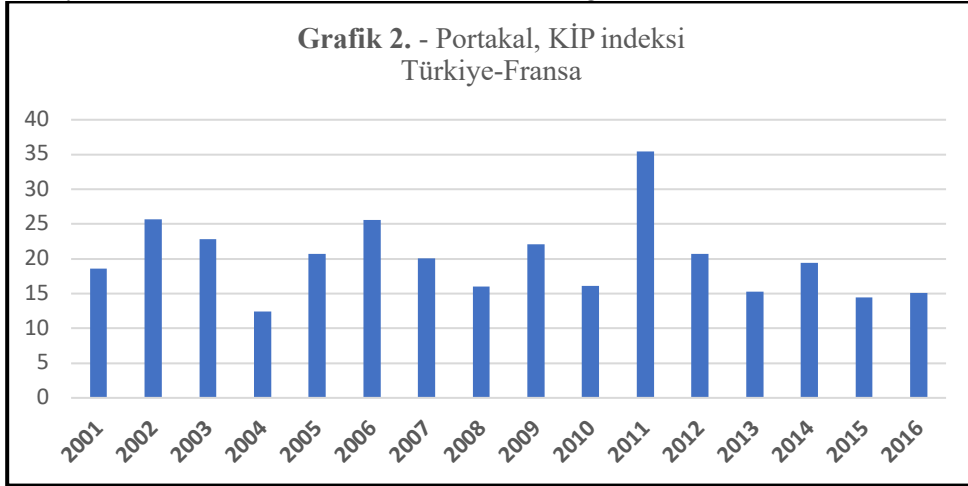
Grafik 1. Türkiye'nin Portakal Ürününde KIP_R^{TR} İndeksine göre Almanya ile Karşılaştırılması.

Portakal, karşılaştırmalı ihracat performansı açısından Türkiye'nin Almanya karşısında uzmanlaştığı ve ihracat performansı güçlü bir üründür. Sonuçlar, referans değeri olan 0'ın üzerinde seyretmiştir.

- **Türkiye – Fransa:**

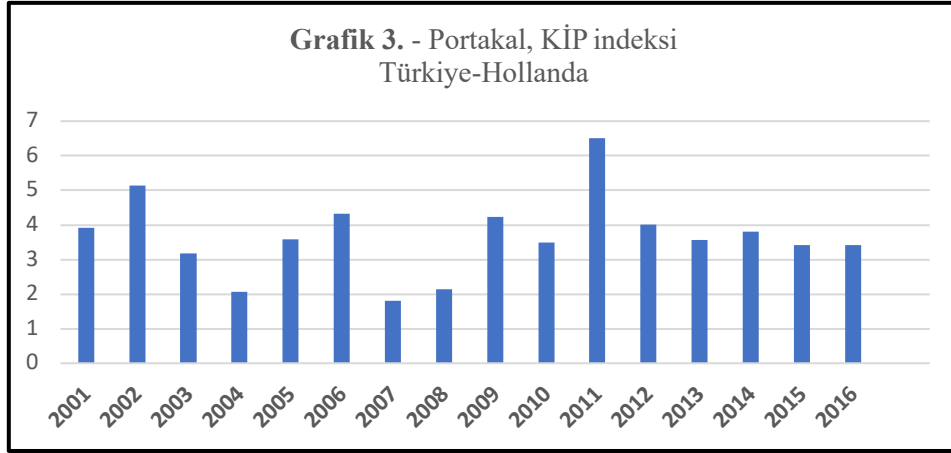
Grafik 2. Türkiye'nin Portakal Ürününde KIP_R^{TR} İndeksine göre Fransa ile Karşılaştırılması.

Almanya'ya benzer şekilde, Fransa karşısında da Türkiye'nin portakal ürününde rekabet gücü söz konusudur, zira indeks sonuçları 0'ın üzerinde gerçekleşmiştir.

- **Türkiye – Hollanda:**

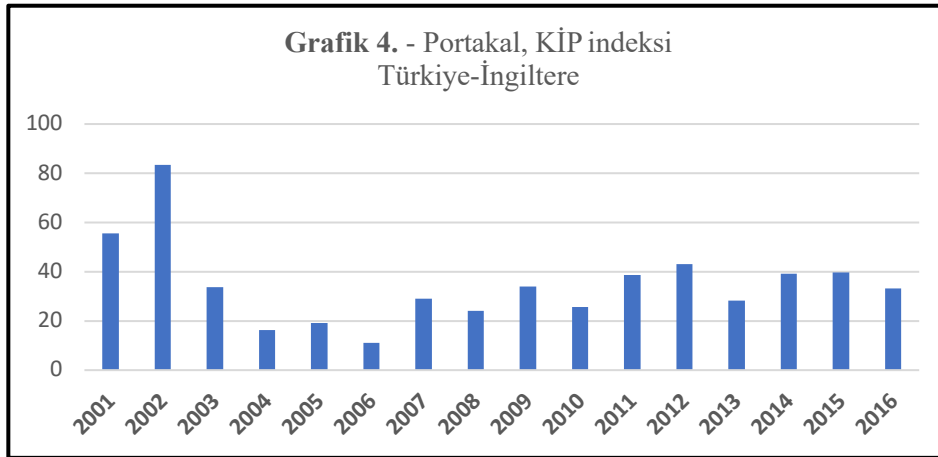
Grafik 3. Türkiye'nin Portakal Ürününde KIP_R^{TR} İndeksine göre Hollanda ile Karşılaştırılması.

Tablo 1'deki değerler, referans kriteri olan 0'dan büyüktür. Bu sonuç, Türkiye'nin Hollanda karşısında rekabet gücünün olduğunu ve Türkiye'nin söz konusu üründe uzmanlaştığını göstermektedir.

- **Türkiye – İngiltere:**

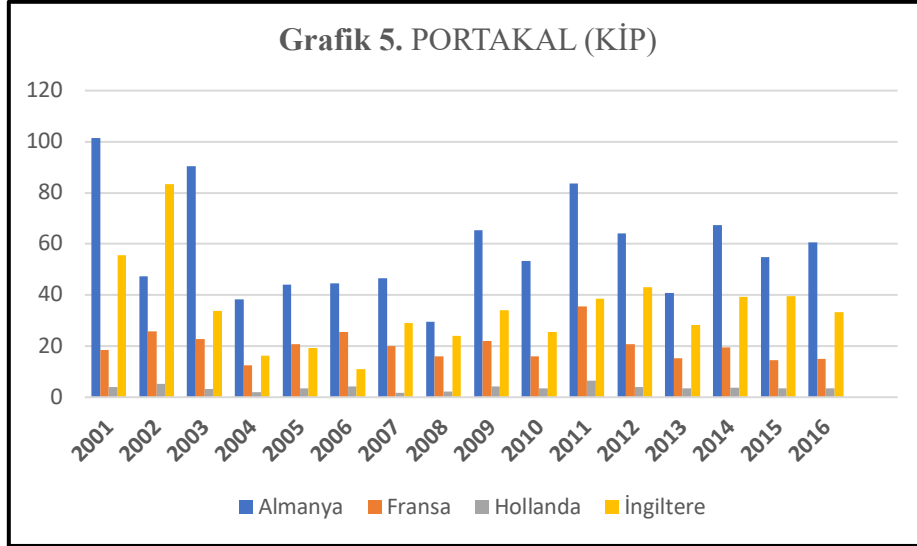
Grafik 4. Türkiye'nin Portakal Ürününde KIP_R^{TR} İndeksine göre İngiltere ile Karşılaştırılması.

Türkiye-İngiltere kıyaslamasında, Tablo 1'den ve Grafik 4'den de görüleceği üzere, indeks sonucu 0'ın üzerinde olduğu için Türkiye'nin portakalda rekabet avantajı vardır.

Portakal Ürününün KIP_R^{TR} Ölçümüne Göre Genel Değerlendirmesi:

Grafik 5. Türkiye'nin Portakal Ürününde KIP_R^{TR} İndeksine Göre Rekabet Gücünün Değişimi (2001-2016).

Portakal, Türkiye'nin KIP_R^{TR} indeksi'ne göre kıyaslaması yapılan ülkeler karşısında güçlü bir ihracat performansı gösterdiği bir üründür. Tablo 1'e ve Grafik 5'e göre, Türkiye'nin söz konusu üründe avantaj elde ettiği ilk ülke Almanya olmuştur. Bu ülkeyi ikinci olarak İngiltere izlemektedir. Fransa, Türkiye'nin portakal ürününde rekabet gücü elde ettiği üçüncü ülkedir. Son sırada Hollanda yer almaktadır.

Türkiye'nin Mandalina Ürününde KIP_R^{TR} İndeksi Sonuçları, Ülke Karşılaştırmaları ve Genel Değerlendirmesi

Tablo 2. Türkiye'nin Mandalina Ürününde KIP_R^{TR} İndeksi Sonuçları.

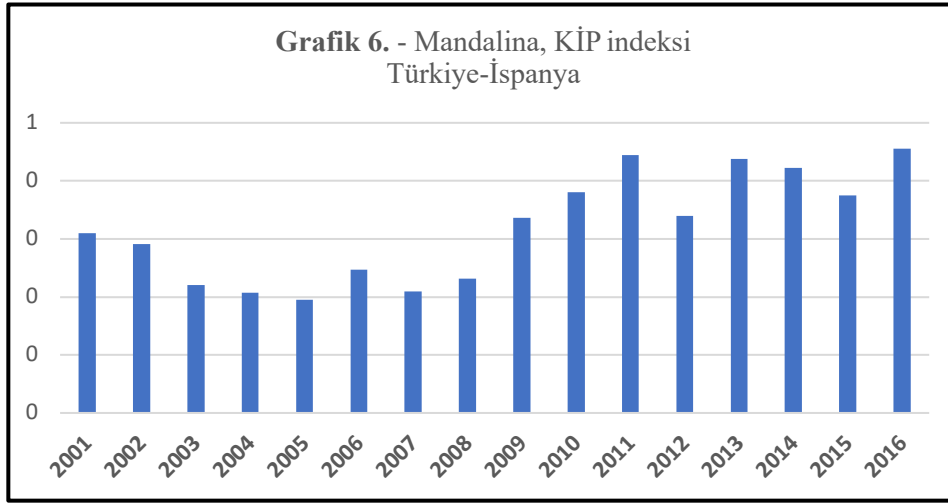
YILLAR	TR-İspanya	TR-Çin	TR-Brezilya	TR-Hollanda
2001	0	17	0	11
2002	0	16	20	11
2003	0	13	22	8
2004	0	11	18	7
2005	0	10	28	7
2006	0	13	39	8
2007	0	10	55	7
2008	0	7	51	8
2009	0	7	116	11
2010	0	9	277	13
2011	0	8	756	17
2012	0	5	328	14

2013	0	6	803	18
2014	0	6	26.379	16
2015	0	5	754	11
2016	0	52	15.839	9

Not: KIP_R^{TR} İndeksi kullanılarak hesaplanmıştır.

- **Türkiye – İspanya:**

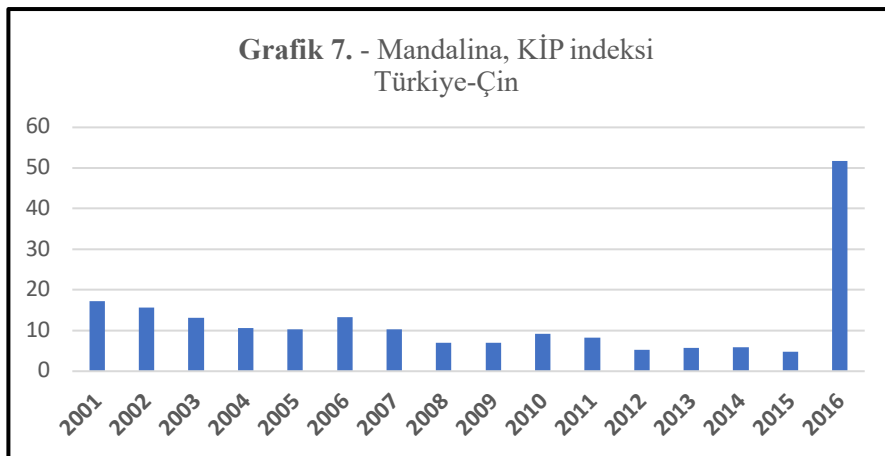
Grafik 6. Türkiye'nin Mandalına Ürününde KIP_R^{TR} İndeksine göre İspanya ile Karşılaştırılması.

Mandalına, Türkiye'nin İspanya karşısında karşılaştırmalı ihracat performansı güçlü bir ürün değildir. İndeks sonucu referans değeri olan 0'ın altında olduğu için, Türkiye'nin bu üründe rekabet avantajı yoktur.

- **Türkiye – Çin:**

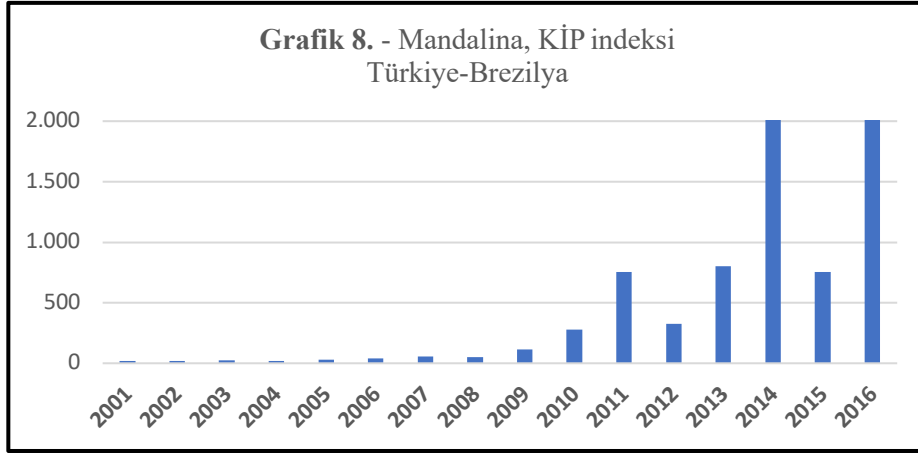
Grafik 7. Türkiye'nin Mandalına Ürününde KIP_R^{TR} İndeksine göre Çin ile Karşılaştırılması.

Türkiye-Çin kıyaslamasında, Türkiye'nin mandalina ürününde güçlü bir karşılaştırmalı ihracat performansı söz konusudur. Sonuçlar, 0'ın üzerinde gerçekleşmiştir.

- **Türkiye – Brezilya:**

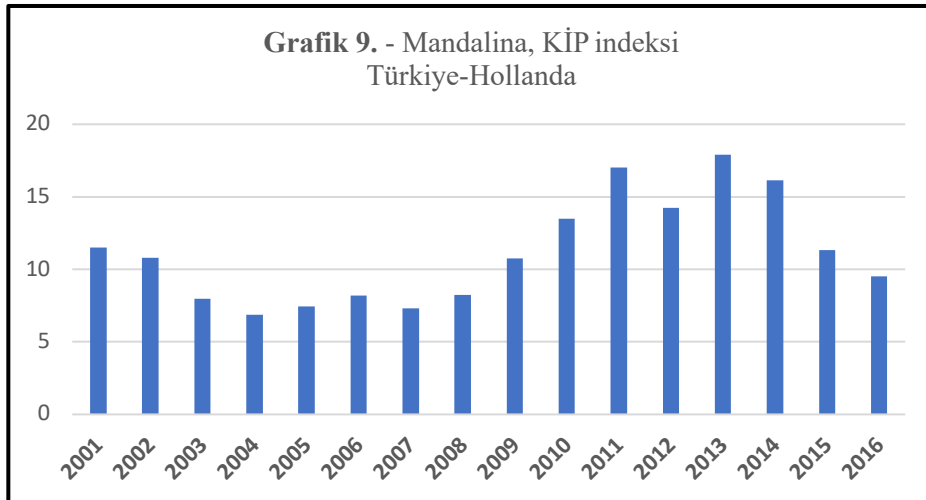
Grafik 8. Türkiye'nin Mandalina Ürününde KIP_R^{TR} İndeksine göre Brezilya ile Karşılaştırılması.

Tablo 2 ve Grafik 8 değerleri 0'dan büyük olduğu için, Brezilya karşısında Türkiye'nin mandalina ürününde uzmanlaştığı ve rekabet gücüne sahip olduğu söylenebilir.

- **Türkiye – Hollanda:**

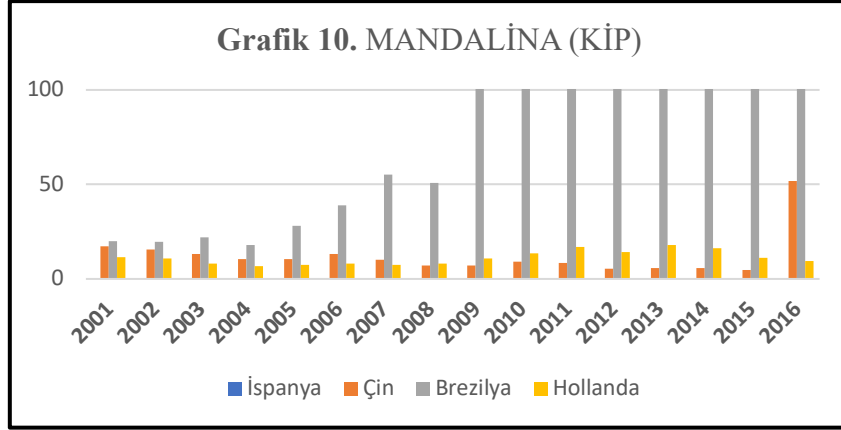
Grafik 9. Türkiye'nin Mandalina Ürününde KIP_R^{TR} İndeksine göre Hollanda ile Karşılaştırılması.

Tablo 2 ve Grafik 9'daki değerler referans kriteri 0'dan oldukça büyük olup, Türkiye'nin Hollanda karşısında mandalina ürününde rekabet üstünlüğü söz konusudur.

Mandalina Ürününün KIP_R^{TR} Ölçümüne Göre Genel Değerlendirmesi:

Grafik 10. Türkiye'nin Mandalina Ürününde KIP_R^{TR} İndeksine Göre Rekabet Gücünün Değişimi (2001-2016).

Mandalina ürününde Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğü Brezilya karşısında en güçlüdür. Bu ülkeyi istikrarsız bir seyirle Çin izlemektedir. Kıyaslaması yapılan üçüncü ülke olan Hollanda karşısında Türkiye'nin mandalina ürününde rekabet avantajı söz konusudur. Mandalina ürününde İspanya karşısında Türkiye'nin rekabet gücü yoktur.

Türkiye'nin Limon Ürününde KIP_R^{TR} İndeksi Sonuçları, Ülke Karşılaştırmaları ve Genel Değerlendirmesi

Tablo 3. Türkiye'nin Limon Ürününde KIP_R^{TR} İndeksi Sonuçları.

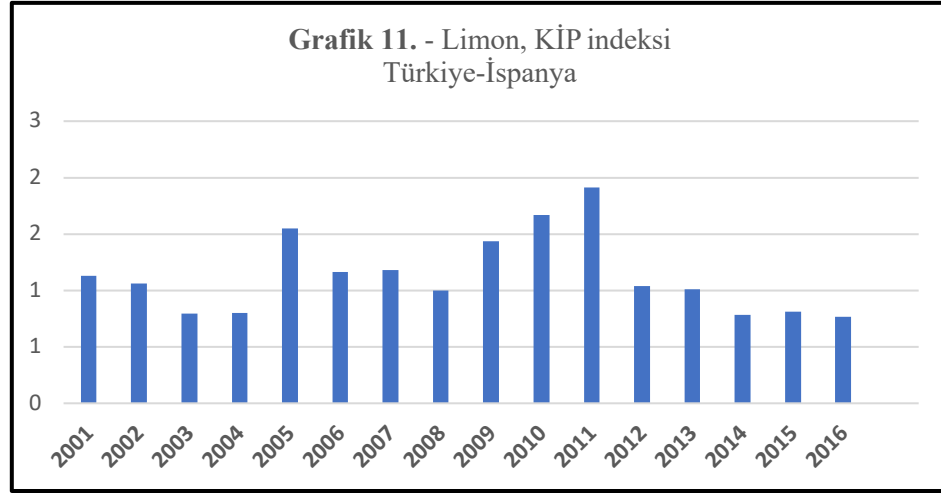
YILLAR	TR-İspanya	TR-Meksika	TR-Arjantin	TR-Hollanda
2001	1	21	1	12
2002	1	6	1	15
2003	1	2	0	9
2004	1	2	0	9
2005	2	3	1	11
2006	1	2	1	11
2007	1	2	1	11
2008	1	2	0	6
2009	1	3	1	12
2010	2	4	1	10
2011	2	4	1	11
2012	1	2	1	6
2013	1	3	1	6
2014	1	2	1	4
2015	1	2	1	5
2016	1	2	0	4

Not: KIP_R^{TR} İndeksi kullanılarak hesaplanmıştır.

- **Türkiye – İspanya:**

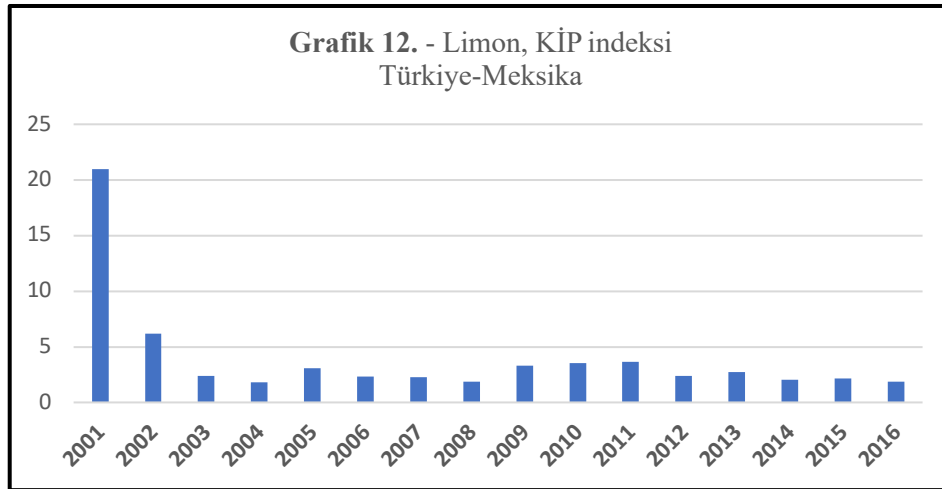
Grafik 11. Türkiye'nin Limon Ürününde KIP_R^{TR} İndeksine göre İspanya ile Karşılaştırılması.

Limon ürününde Türkiye'nin İspanya karşısında değerleri, referans kriteri olan 0'dan büyüktür. Bu durumda, Türkiye'nin limonda rekabet avantajının olduğu sonucuna varılmaktadır.

- **Türkiye – Meksika:**

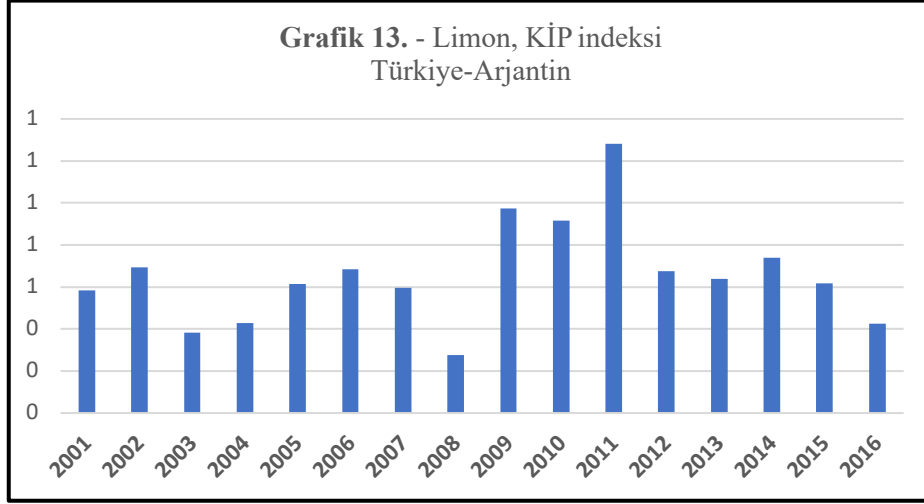
Grafik 12. Türkiye'nin Limon Ürününde KIP_R^{TR} İndeksine göre Meksika ile Karşılaştırılması.

Türkiye-Meksika karşılaştırmasında 2001 yılında 0'dan epey yüksek olan sonuç, takip eden yıllarda düşüş göstermiştir. Yine de sonuçlar 0'ın üzerinde olduğu için, Türkiye'nin limon ürününde karşılaştırmalı ihracat performansının yüksek olduğu görülmektedir.

- **Türkiye – Arjantin:**

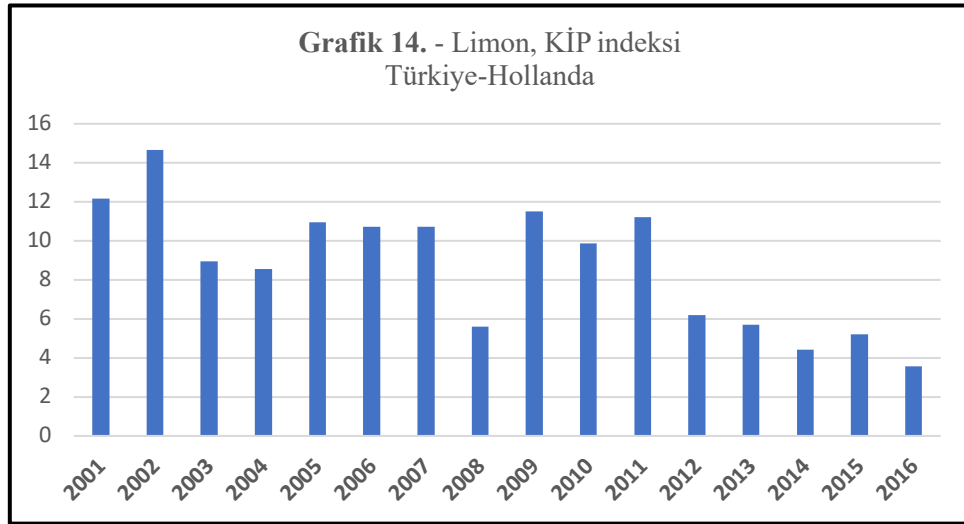
Grafik 13. Türkiye'nin Limon Ürününde KIP_R^{TR} İndeksine göre Arjantin ile Karşılaştırılması.

Tablo 3'den ve Grafik 13'den de görüleceği üzere, belirli yıllarda sonuçlar 0 çıkmıştır. Bu durumda Türkiye'nin limonda Arjantin'e göre net ihracat avantajı olduğu söylenemez. Diğer yıllarda değerler 0'ın üzerindedir ve Türkiye ihracat avantajı elde etmiştir.

- **Türkiye – Hollanda:**

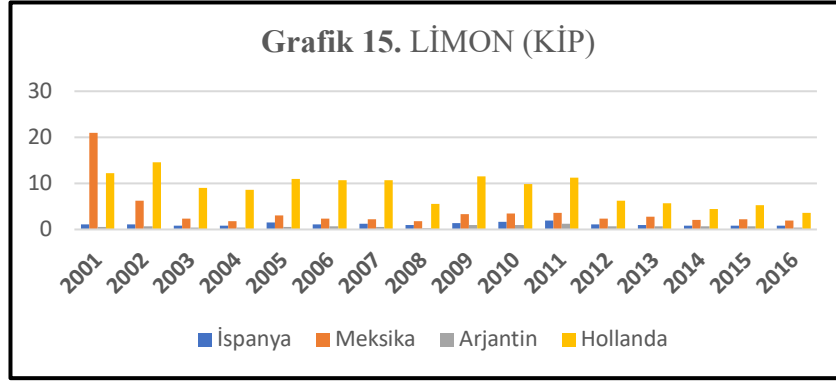
Grafik 14. Türkiye'nin Limon Ürününde KIP_R^{TR} İndeksine göre Hollanda ile Karşılaştırılması.

Limon, Türkiye'nin Hollanda karşısında ihracat avantajı olan bir üründür. Belirli senelerde değerler diğer senelere göre nispeten düşük olsa da Tablo 3 ve Grafik 14 genelinden varılacak sonuç, Türkiye'nin limonda Hollanda'ya göre uzmanlaştığı ve rekabet gücüne sahip olduğudur.

Limon Ürününün KIP_R^{TR} Ölçümüne Göre Genel Değerlendirmesi:

Grafik 15. Türkiye'nin Limon Ürününde KIP_R^{TR} İndeksi'ne Göre Rekabet Gücünün Değişimi (2001-2016).

Grafik 15'e göre; Limon ürününde Türkiye'nin rekabet avantajı elde ettiği ilk ülke, 2001 senesi hariç, İspanya olmuştur. 2001'de Türkiye, Meksika'ya karşı en güçlü avantajı elde etmişken, takip eden senelerde Meksika'ya karşı üstünlük düşüş göstermiştir. İspanya ve Arjantin, limon ürününde Türkiye'nin üstünlük gösterdiği son iki ülke olmuştur.

Türkiye'nin Yaş Kayısı Ürününde KIP_R^{TR} İndeksi Sonuçları, Ülke Karşılaştırmaları ve Genel Değerlendirmesi

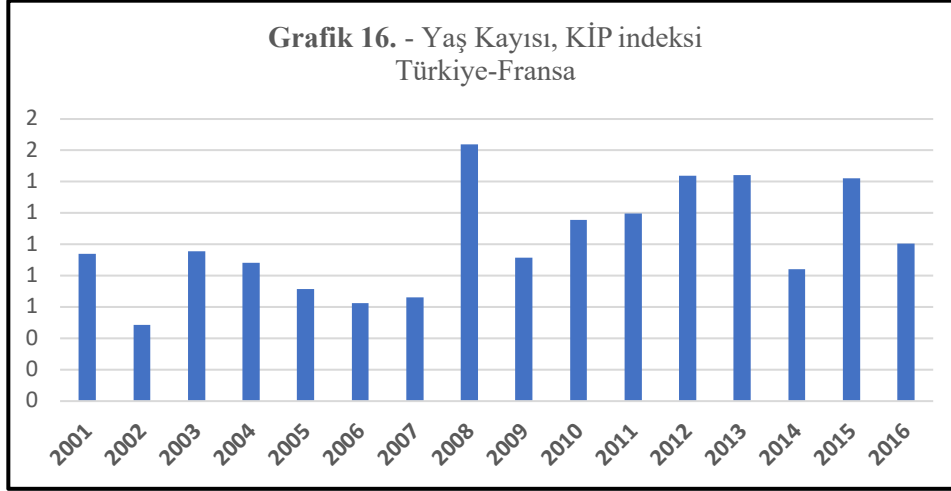
Tablo 4. Türkiye'nin Yaş Kayısı Ürününde KIP_R^{TR} İndeksi Sonuçları.

YILLAR	TR-Fransa	TR-İtalya	TR-İspanya	TR-Yunanistan
2001	1	2	0	0
2002	0	2	0	0
2003	1	3	0	0
2004	1	3	1	0
2005	1	3	1	0
2006	1	3	0	0
2007	1	3	1	0
2008	2	4	1	0
2009	1	4	1	0
2010	1	3	1	0
2011	1	3	1	0
2012	1	3	1	0
2013	1	4	1	0
2014	1	2	1	0
2015	1	3	1	1
2016	1	2	0	0

Not: KIP_R^{TR} İndeksi kullanılarak hesaplanmıştır.

- **Türkiye – Fransa:**

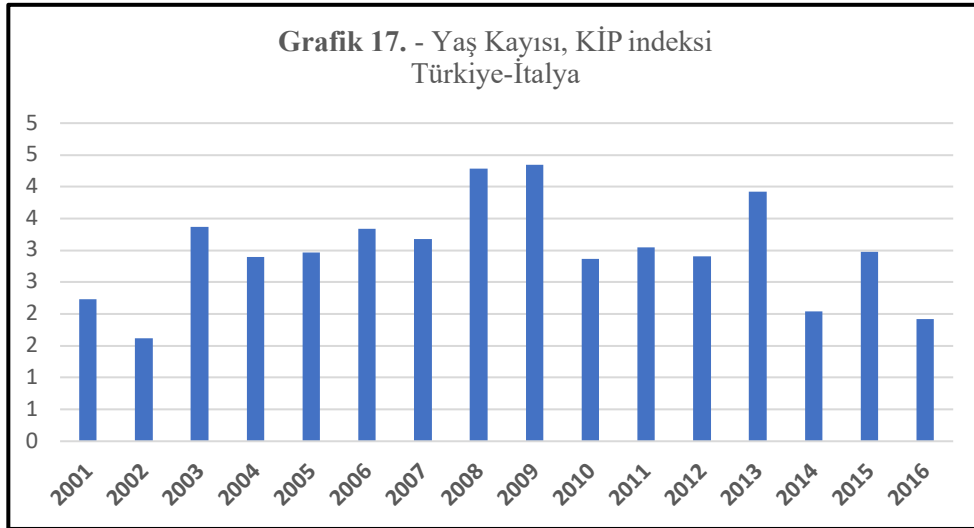
Grafik 16. Türkiye'nin Yaş Kayısı Ürününde KIP_R^{TR} İndeksine göre Fransa ile Karşılaştırılması.

Yaş kayısı ürününün de Türkiye'nin ihracat performansı Fransa karşısında yüksektir. İndeks sonuçları 0'ın üzerinde olduğu için, Türkiye'nin rekabet avantajı söz konusudur.

- **Türkiye – İtalya:**

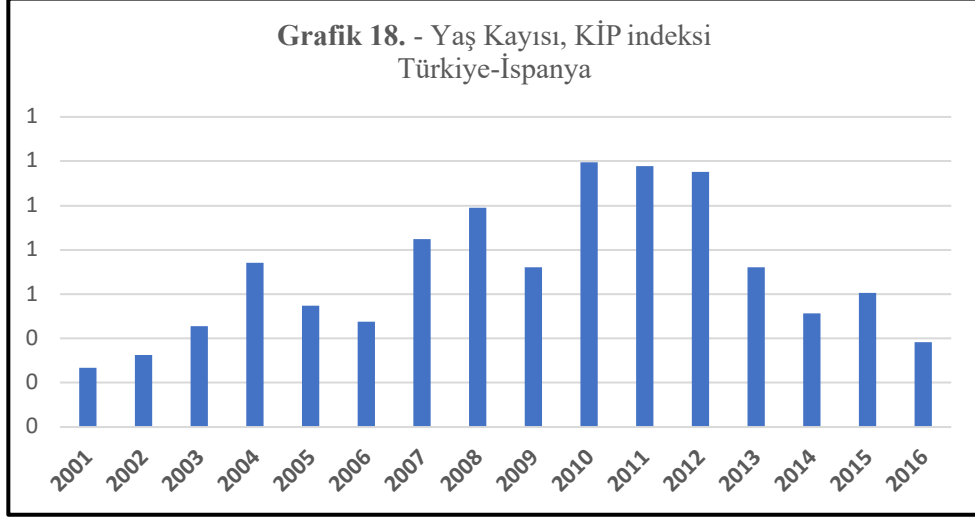
Grafik 17. Türkiye'nin Yaş Kayısı Ürününde KIP_R^{TR} İndeksine göre İtalya ile Karşılaştırılması.

Tablo ve grafik sonuçları referans değeri olan 0'dan büyüktür, dolayısıyla Türkiye İtalya karşısında yaş kayısı ürününde güçlü bir karşılaştırmalı ihracat performansına sahiptir.

- **Türkiye – İspanya:**

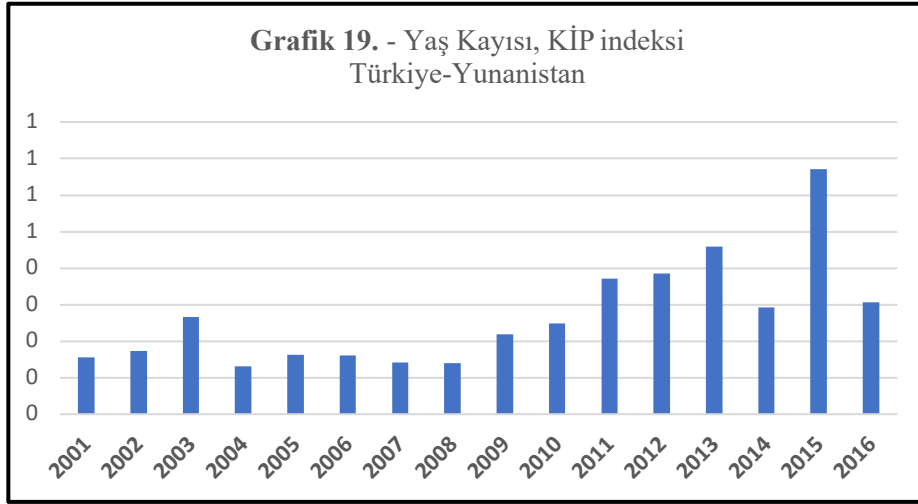
Grafik 18. Türkiye'nin Yaş Kayısı Ürününde KIP_R^{TR} İndeksine göre İspanya ile Karşılaştırılması.

Bazı seneler Türkiye yaş kayısında rekabet avantajını kaybetse de, genel anlamda rekabet üstünlüğü elde etmiştir ancak 2016'da bu avantajını tekrar yitirmiştir.

- **Türkiye – Yunanistan:**

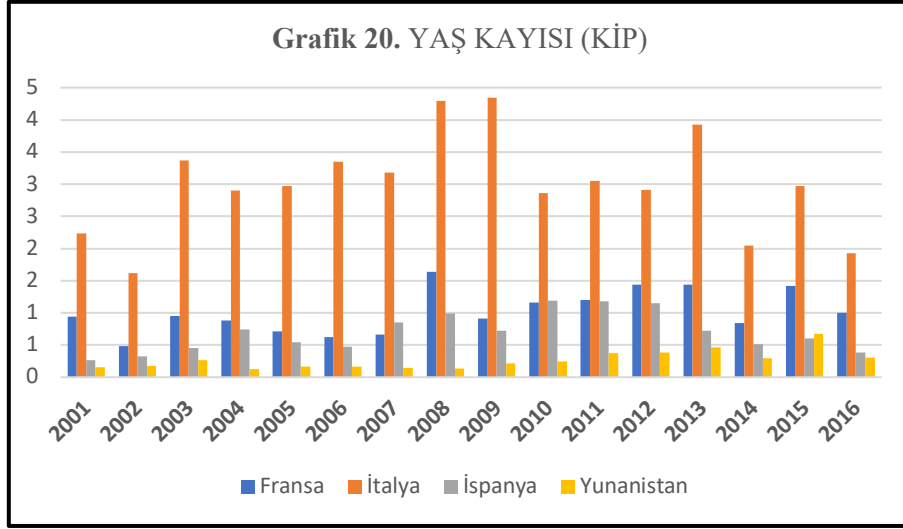
Grafik 19. Türkiye'nin Yaş Kayısı Ürününde KIP_R^{TR} İndeksine göre Yunanistan ile Karşılaştırılması.

Yunanistan karşılaştırmasında Türkiye, sonuçlar 0'ın altında olduğu için, yaş kayısında rekabet avantajı elde edememiştir. Karşılaştırmalı ihracat performansı düşüktür ve söz konusu üründe uzmanlaşamamıştır.

Yaş Kayısı Ürününün KIP_R^{TR} Ölçümüne Göre Genel Değerlendirmesi:

Grafik 20. Türkiye'nin Yaş Kayısı Ürününde KIP_R^{TR} İndeksine Göre Rekabet Gücünün Değişimi (2001-2016).

Grafik 20'ye göre, Türkiye yaş kayısı ürününde Yunanistan haricinde kıyaslaması yapılan diğer ülkelere karşı rekabet avantajı elde etmiştir. En güçlü karşılaştırmalı performans İtalya'ya karşı elde edilmiştir. İkinci sırada Fransa, üçüncü sırada ise İspanya yer almaktadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışmanın amacı, Türkiye'nin portakal, mandalina, limon ve yaş kayısı ihracatında öncü olan dört ülke karşısındaki rekabet gücünü ve uzmanlaşma düzeyini karşılaştırmalı ihracat performansı (KİP) indeksi aracılığıyla ölçmektir. Bu kapsamda 2001-2016 dönemi incelenerek, Türkiye'nin ihracat performansı ölçülen dört tarım ürünündeki zayıf ve güçlü yönleri belirlenmiştir.

KİP indeksine göre elde edilen bulgulara göre, karşılaştırmalı ihracat performansı en güçlü olduğu ürün mandalınadır. İkinci olan ürün ise portakal olmuştur. Onu limon izlemektedir. Son sırada ise yaş kayısı yer almaktadır. Türkiye'nin karşılaştırması yapılan tüm ürünlerde karşılaştırmalı ihracat performansı yüksektir. Yalnızca mandalina ürününde İspanya ve yaş kayısı ürününde Yunanistan karşısında ihracat performansı düşüktür. Ancak kıyaslanan ülke grubundaki genel sonuçlar değerlendirme kriterine göre yüksektir, dolayısıyla Türkiye'nin söz konusu ürünlerde uzmanlaştığı ve rekabet gücünün yüksek olduğu görülmektedir.

Politika önerilerine gelindiğinde, 'tarımsal değer zinciri' kavramının önemine değinmek gerekir. Tarımsal değer zinciri, bir sektörün ürettiği ürünlere yönelik olarak belirli bir sıra dâhilindeki süreçlerin zincirin güçlü veya zayıf halkalarını ortaya koyacak şekilde belirlenmesi ve değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır ve özellikle tarım sektöründe verimliliği, koordinasyonu ve rekabet gücünü sağlamada önemli bir role sahiptir (Başer ve Bozoğlu, 2018: 1002). Buna bağlı olarak; portakal, mandalina, limon ve yaş kayısı ürünlerine yönelik değer zinciri analizlerinde, ürünlere özgü olarak değer yaratan faktörler tespit edilip geliştirilmelidir.

Bunun yanı sıra, Türkiye'nin güçlü olduğu ürünlerde daha fazla katma değer yaratılarak, ihracat performansını ve buna bağlı olarak ihracat gelirlerini artıracak yenilikler yapmanın ve projeler geliştirmenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin zayıf olduğu ürünlerde ise, üretim ve ihracatın hangi aşamalarında güçsüzlüklerin olduğunu ortaya koyup, iyileştirmek üzere adımlar atılması yerinde olacaktır.

Bir diğer önemli politika önerisi ise; inovasyon (yenilik) ve ihracat performansı arasındaki pozitif korelasyonu dikkate alarak, tarımsal üretimi dönüştürmektir. Beşeri sermaye, araştırma sistemleri, fikri varlıklar, inovatörler ile bağlantılar ve girişimcilik ihracat performansının artırılmasına katkı sağlamaktadır (Hancıoğlu ve Tekin, 2018: 45).

Son olarak, Türkiye'de tarım sektöründe Tarım ve Orman Bakanlığı'nın kadın istihdamını artırma yönündeki destekleri ve Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun çalışmaları ile yapılan katkılar, tarımsal üretimin niteliğini ve demografik yapısını olumlu yönde geliştirecektir.

KAYNAKÇA

- Alidou, M., Ceylan, R.F, Ilbasım, E. (2017), “Trade And Revealed Comparative Advantage Measures: A Case Of Main Export Crops Of Benin Republic”, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi- Cilt 18, Sayı 1, ICEBSS 2017 Özel Sayı Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences- Volume 18, Issue 1, ICEBSS 2017 Special Issue.
- Ayar, B. Erdil, T.S. İnovasyon ve Ar-Ge Faaliyetlerinin İhracat Performansına Etkisi: Türk İşletmeleri Üzerine Algısal Bir Araştırma, Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, Cilt 13, Sayı 49, Ocak 2018, ISSN 1300-0845, ss. 45-68.
- Bashimov, G. (2017), Türkiye'nin Tarım Ve Gıda Ürünlerinde Karşılaştırmalı Üstünlüğü, Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi 4(3): 319–330,
- Başer, U., Bozoğlu, M.,(2018), Tarımsal Değer Zincirinde Değer Yaratan Faaliyetlerin Belirlenmesi, Turkish Journal of Agriculture - Food Science and Technology 6, Sayı 8, (20 Ağustos 2018): 1002, <https://doi.org/10.24925/turjaf.v6i8.1002-1007.1835>.
- Boansi, D. (2014), “Comparative Performance of Agricultural Export Trade: During and Post-Agricultural Diversification Project in Ghana”, British Journal of Economics, Management & Trade, 4, Sayı 10, 1501-11, <https://doi.org/10.9734/BJEMT/2014/10715>.
- Çağlar, E. (2006), “Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Kitabı”, http://www.tepav.org.tr/sempozyum/2006/bildiri/bolum4/4_4_esen.pdf
- Çivi, E. Erol, İ. İnanlı, T. Erol, E.D. (2008), “Uluslararası Rekabet Gücüne Farklı Bakışlar”. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. Cilt: 4, Yıl:4. Sayı: 1.
- Donges, J.B., Krieger-Boden, C. Langhammer, R. J., Schatz, K.W.,Thoro, C. (1982) “The Second Enlargement Of The European Community : Adjustment Requirements And Challenges For Policy Reform”, S. Kieler Studien No:171. Kiel. 1982.
- Hancıoğlu, Y. ve Tekin, E. İnovasyon Belirleyicilerinin İhracat Performansına Etkisi Üzerine Bir Araştırma, International Journal of Management Economics and Business 14, sy 4 (31 Aralık 2018): 0-0, <https://doi.org/10.17130/ijmeh.2018445661>.
- Ketenci, C.K., Bayramoğlu, Z. (2018), Türkiye’de Ceviz Üretiminin Rekabet Analizi, Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi 5(3): 339–347.
- Kösekahyaoğlu, L ve Özdamar, G.(2005), “Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Estonya’nın Sektörel Rekabet Gücü ve Dış Ticaret Yapısı Üzerine Karşılaştırmalı bir Analiz.”, Sosyo-Ekonomi, 2005-2 050204, ss. 73-102.
- Kösekahyaoğlu, L.(2012), *Dış Ticaret ve Rekabet Gücü 1923-2011*, Alter Yayınları, 2012, Ankara.
- Özdemir, M. B., Kösekahyaoğlu, L. (2018), Türkiye’nin Fındık, Zeytinyağı ve Kuru Kayısı Ürünlerindeki Rekabet Gücünün Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Yöntemi İle Analizi. ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi 5 88-107.
- Shoham, A. (1998), Export Performance: A Conceptualization and Empirical Assessment ,Journal of International Marketing, Vol. 6, No. 3, ss. 59-81.
- Styles, C. (1998), Export Performance Measures in Australia and the United Kingdom, Journal of International Marketing, Vol. 6, No. 3, ss. 12-36.
- Suntharalingam, C. Ruslı, R., Ab Halım, N. (2011), Competitiveness of Malaysia’s Fruits in the Global Agricultural and Selected Export Markets: Analyses of Revealed Comparative Advantage (RCA) and Comparative Export Performance (CEP), Economic and Technology Management Review, Vol. 6 (2011):1-17.

- Şahinli, M.A. (2014), Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Turkey Agriculture Sector, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi (YYU J AGR SCI) 2014, 24(3): 210- 217.
- Taşar M. O. ve ÇEVİK S. (2010), “Rekabet Politikası Ekseninde Avrasya Ekonomileri” International Conference On Eurasian Economies.
- Torayeh, N.M. (2013), “The Competitiveness Of The Egyptian Agricultural Export in the EUF Market; Should Egypt Diversify Its Trade Pattern? “Applied Econometrics and International Development Vol. 13-2 (2013).
- Yurttaçıkılmaz Z.Ç, Emsen Ö.S, Aydemir A.F., Çelik A.A. (2015), “Rekabet Gücü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizi”, International Conference On Eurasian Economies 2015 <https://www.avekon.org/papers/1296.pdf>.
- Yücel, A. (2019), İhracat Pazarlaması Stratejileri İle Firma Performansı İlişkisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29 (1), 205-225